

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

SULTAN TUĞRUL BEY DÖNEMİ TÂBİ DEVLETLER

ESİN KÜÇÜKBEKİR

**YÜKSEK LİSANS TEZİ
TARİH ANABİLİM DALI**

**AKADEMİK DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. FUAT HACİSALİHOĞLU
İKİNCİ DANIŞMAN
YRD. DOÇ. DR. BURAK GANİ EROL**

ORDU-2016

T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Bu çalışma jürimiz tarafından 18/01/2016 Tarihinde yapılan sınav ile Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Alanı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Doç. Dr. Fethi ÜNAL

Üye: Yrd. Doç. Dr. Fuat HACISALİHOĞLU

Üye: Yrd. Doç. Dr. Selim KARAKAŞ

ONAY:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

16.02/2016

Doç. Dr. Gökhan ÖZSOY

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin, tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya, kullandığım başka yazarlara ait her özgün fikre kaynak gösterdiğimi bildiririm.

18.10.2016

Esin KÜÇÜKBEKİR

ÖZET

[KÜÇÜKBEKİR, Esin], [*Sultan Tuğrul Bey Dönemi Tâbi Devletler*], [Yüksek Lisans Tezi], Ordu, [2016].

Ortaçağ Türk Tarihi'ni incelediğimizde birçok Türk devleti ile karşılaşmaktayız. Bu devletlerden biri de Büyük Selçuklu Devleti'dir. Devletin kuruluşundan Sultan Tuğrul Bey'in ölümüne kadar geçen sürede birçok siyasi teşekkül Selçuklu hâkimiyetini benimsemiştir. Bu teşekküller gerek Selçuklu Devleti'nin kurulduğu bugünkü İran coğrafyasında gerekse bu coğrafyanın dışında bulunan hanedanlardı. Araştırmamızdaki amaç, Selçukluların özellikle Tuğrul Bey döneminde bu hanedanlarla olan siyasi, askeri ve kültürel ilişkilerini ele almaktır.

Anahtar Kelimeler: Büyük Selçuklu Devleti, Tuğrul Bey, Annâziler, Ziyârililer, Kâkûyiler.

ABSTRACT

[KÜÇÜKBEKİR, Esin], [*Vassal States in the period of Tughril Beg*], [Master Thesis], Ordu, [2016].

When we examine the Turkish Medieval History, we can see many Turkish states. One of these states is Great Seljuks State. From the establishing of the state till the death of Sultan Tughril Beg, many political associations accepted the dominion of Seljuks. Those associations were the dynasties which took place in the land of Iran today where Seljuks established and out of those lands. The purpose of this study is to explain the political, military and cultural relationships of Seljuks, especially during the reign of Tughril Beg with those dynasties.

Key Words: Great Seljuks States, Tughril Beg, Annazids, Ziyarids, Kakuyids, Ukaylids.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı:	Esin KÜÇÜKBEKİR
Doğum Yeri ve Tarihi:	Trabzon/10.02.1989
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi :	Ordu Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü
Yüksek Lisans Öğrenimi :	Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tezli Yüksek Lisans
Bildiği Yabancı Diller :	İngilizce, Farsça, İtalyanca
Bilimsel Etkinlikleri :	
İletişim	
E-Posta Adresi :	esin.kbekir@gmail.com
Telefon:	05458848716
Tarih ve İmza:	

ÖNSÖZ

Türk Tarihi kökleri çok eskiye dayanan bir geçmişe sahiptir ve bu geçmiş mühim hadiselerle doludur. Bu geçmişte önemli bir yere sahip olan devletlerden biri de Büyük Selçuklu Devleti'dir. Devletin temellerinin atıldığı coğrafyada, İslam çevresinde ayrı bir siyasi ve sosyal yapıyla ortaya çıkmıştır. Küçük konar-göçer bir topluluk olarak Horasan'a gelen Selçuklular Gazneliler'e karşı verdikleri uzun mücadelelerden sonra güçlü bir devlet kurmayı başarmışlardır. Onların geniş bir coğrafyaya hâkim olmaları Türk tarihinde olduğu kadar bölgede yaşayan diğer milletlerin de tarihinde yeni bir dönemin başlangıcı olmuştur.

Bu devletin başlıca özelliği eski Türk devlet geleneklerini İslami anlayışla harmanlayıp yeni bir medeniyet oluşturmalarıdır. Onların oluşturduğu bu sentez bölgede daha sonra kurulan Türk-İslam devletleri tarafından büyük ölçüde benimsenmiştir. Bütün bu gelişmeler Selçuklular'ı Türk İslam tarihi içinde önemli bir yere yerleştirmiştir.

Çalışmamız iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde devletin kuruluş süreci ile kurumsallaşması konuları ele alınmıştır. Nesâ ve Serahs zaferleri ile Dandanakan Savaşı'na kadar olan tarihsel süreç incelenmiştir. Bilindiği gibi Dandanakan Savaşı Selçuklu Tarihi'nde kuruluş safhasında meydana gelen en önemli zaferdir. Zira bu zaferle dönemin güçlü siyasi teşekkülü olan Gazneliler sahip oldukları hâkimiyet sahalarını Selçuklular'a bırakmak zorunda kalmıştır. Devletin kurumsallaşması konularında ise kurulan teşekkülün sahip olması gereken vasıflar ele alınmıştır. Ayrıca tâbi- metbu ilişkisi hakkında da bilgiler verilmiştir.

İkinci bölümde, Sultan Tuğrul Bey döneminde Selçuklu hâkimiyetini tanıyan ve devlete önemli derecede gerek mali gerekse askeri destek sağlayan mahalli emirlikler ve hanedanlar ele alınmıştır. Bu hanedanlar hakkında bilgi vermek amaçlı ilk safhada onların kısa tarihsel süreçlerini inceledik. Daha sonra ise Sultan Tuğrul Bey Dönemi siyasi ilişkilerini açıklamaya çalıştık. Aynı şahıs isimleri farklı hanedanları ele alırken karşımıza çıkmaktadır. Zira bu hanedanların kuruluş süreçleri aynı olmasa da daha sonraki dönemlerde siyasi anlamda birbiriyle ya müttefik halinde ya da mücadele içinde idiler. Çalışmamızda hanedanları, Selçuklu hâkimiyetini tanıma süreçlerine göre kronolojik olarak ele aldık.

Zamanını ayırıp tezimi değerlendirme nezaketinde bulunan, tecrübeleriyle bana yol gösteren ve çalışmamın tamamlanmasında büyük katkısı olan Yrd. Doç Dr. Burak Gani EROL'a teşekkürü bir borç bilirim. Çalışmamın yazım sürecinde danışmanlık görevini üstlenen ve bu süreç boyunca beni yarı yolda bırakmayıp sabırla ve özveriyle tezimi son aşamaya getiren değerli danışmanım Yrd. Doç. Dr. Fuat HACİSALİHOĞLU'na sonsuz teşekkürlerimi iletirim. Tecrübelerinden yararlandığım Dr. Murat ZENGİN'e, kütüphanesini istifademe sunan Prof. Dr. Ergin AYAN'a, çalışma konusunda görüşlerinden istifade ettiğim Doç. Dr. Fatih ÜNAL ve Yrd. Doç. Dr. Selim KARAKAŞ'a ve Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü'nün değerli hocalarına teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca tezimin yazım aşamasında Farsça çeviriler konusunda yardımına çokça başvurduğum değerli arkadaşım Sima POUYA'ya ve maddi manevi her türlü desteklerini üzerimde hissettiğim aileme sonsuz teşekkürlerimi iletirim.

ESİN KÜÇÜKBEKİR
ORDU

İÇİNDEKİLER

ÖZET	I
ABSTRACT	II
ÖZGEÇMİŞ	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	VIII
ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	IX
1. KAYNAK ESERLER	IX
2. ARAŞTIRMA ESERLERİ	XXII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM	
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU	
1. TUĞRUL BEY'İN FAALİYETLERİ	
1.1. Nesâ Zaferi	9
1.2. Serahs Zaferi.....	11
1.3. Dandanakan Savaşı.....	13
2. SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURUMSALLAŞMASI	
2.1. Selçuklu Devleti'ni Meydana Getiren Unsurlar	20
2.2. Selçuklular'da Hâkimiyet Anlayışı	21
II. BÖLÜM	
BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ VE TÂBİ DEVLETLER	
1. TUĞRUL BEY DÖNEMİNDE TÂBİ DEVLETLER	
1.1. Ziyâfîler ile Selçuklu Devleti İlişkileri	27
1.2. Büveyhiler ile Selçuklu Devleti İlişkileri	31
1.3. Annâziler ile Selçuklu Devleti İlişkileri	36
1.4. Kâkûyiler ile Selçuklu Devleti İlişkileri	40
1.5. Ukâyîliler ile Selçuklu Devleti İlişkileri	44
1.6. Mervâniler ile Selçuklu Devleti İlişkileri	48
1.7. Şeddâdiler ile Selçuklu Devleti İlişkileri.....	58
SONUÇ	62
KAYNAKÇA	64

EKLER	71
Harita-1	71
Harita-2	72
Harita-3	73
Harita-4	74
Harita-5	75

KISALTMALAR

AÖF yay	: Açıköğretim Fakültesi Yayınları
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
Çev	: Çeviren
DÜİFD	: Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Edit	: Editör
Eİ	: Encyclopedia of İslam
Eİr	: Encyclopedia İranica
Etc	: et cetera
Haz	: Hazırlayan
İA	: İslam Ansiklopedisi
İSAM Yay	: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları
İÜEF Yay	: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları
JASS	: The Journal of Academic Social Science Studies
ö	: Ölümü
p	: Page
s	: Sayfa
S	: Sayı
TDV Yay	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TTK	: Türk Tarih Kurumu
vd	: ve diğerleri
Vol	: Volume
Yay. haz	: Yayına hazırlayan

ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI

1. KAYNAK ESERLER

İbn Fadlân Seyahatnamesi [İbn Fadlân (ö.922)]:

İbn Fadlân (İbn Fazlân)'ın hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Kendisi, Abbasiler'in Mısır'ı Tolunoğulları'ndan geri alan ünlü kumandanı Katibülceyş (ordu kâtibi) Muhammed b. Süleyman'ın azatlı köle olduğunu belirtir. Müslümanlığı kabul eden ve Abbasi Halifesi Muktedir-Billah'tan halkına İslam'ı öğretecek din adamları ile cami ve kale yapacak mimarlar isteyen İdil Bulgar hükümdarı, Almış Han'a gönderilen heyette bulunmuş ve heyetin başında olmadığı halde halifenin mektubu ile 4000 dinarlık maddi yardım ve hediyelerini hükümdara bizzat verip gerekli açıklamaları yapmakla görevlendirilmiştir. Buradan heyetteki en bilgili ve güvenilir kişinin İbn Fadlân olduğu anlaşılmaktadır.¹

İbn Fadlân'ın bu seyahatten dönünce kaleme aldığı eserin sahte bir seyahatname olduğu iddiaları ortaya atılmıştır. Fakat 1923 yılında Zeki Velidi Togan'ın Meşhed'de bir mecmua içinde bulunduğu orijinal nüshanın incelenmesi sonucu İbn Fadlân'ın büyük bir âlim, çok dikkatli bir seyyah ve başarılı bir diplomat ve seyahatnamesinin de o dönemde henüz tanınmayan çeşitli Türk, Slav ve İskandinav halkları hakkında değerli bilgiler ihtiva eden bir eser olduğu görüldü.² Çalışmada Ramazan Şeşen'in tercümesiden faydalanılmıştır.³

Ahsenü't-Tekâsim fi Mârifeti'l-Ekâlîm [el-Makdisî (ö.1000)]:

Ahsenü't-Tekâsim adlı eseri ile tanınan ve İslam coğrafyacısı olan müellif, 946-947 yıllarında Kudüs'te doğdu. Hayatı hakkında bilinenler, Ahsenü't-Tekâsim fi Mârifeti'l-Ekâlîm adlı eserinde anlattıklarından ibarettir. İlköğrenimine Kur'an ezberleyerek başlayan müellif daha sonraları Hanefî fıkhı öğrendi. Hayatının yirmi yılından fazlasını Endülüs, Sind ve İran'ın doğusunda yer alan Sicistan bölgeleri hariç İslam dünyasını gezerek geçirdi. Gayrimüslim toprakları gezmeyen coğrafyacı müellif,

¹ Salih Muhammedoğlu, Aliyev, "İbn Fadlân", İA, C.XIX, İstanbul, TDV Yay., 1999, s.477.

² Aliyev, "İbn Fadlân", s.478.

³ Bkz. İbn Fazlân, **Seyahatname**, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Bedir Yay., 1995.

onlardan bahsetme gereği dahi duymamıştır.⁴ Çalışmada Ali Münzevi'nin Farsça çevirisinden yararlanılmıştır.⁵

Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib:

Yazarı belli olmayan eser, 982-983 yıllarında kaleme alınmıştır. Farsça yazılmış olan ilk coğrafya kitabıdır. Kuzey Afganistan'daki Guzgânân'ın yöneticisi Emir Ebu'l-Haris Muhammed b. Ahmed'e atfedilmiş olan eser hakkında araştırmalar yapan Minorsky, Feriguniler'den İbn Ferigün tarafından yazılmış olabileceğini ileri sürmüştür. Günümüze ulaşan tek nüsha ise 1258'de Ebu'l-Müeyyed Abdülkayyüm b. Hüseyin b. Ali el-Farisi tarafından hazırlanmıştır. Eseri ihtiva eden mecmuayı Semerkantlı Mirza Ebu'l-Fazl Gülpaugani, yayımlamak şartıyla A.G. Toumansky'ye vermiştir.⁶ Toumansky, eser hakkında incelemeler yapmış fakat yayımlayamadan ölmüştür. Bu çalışmaların yanı sıra Barthold'un yaptığı çalışmaları da toparlayarak eserin Farsça neşrini İngilizce'ye çevirmiştir.⁷ Çalışmada İngilizce'den Türkçe'ye çevirilmiş hali kullanılmıştır.⁸

Vîs û Râmîn [Fahreddin Gürgânî]:

Fahreddin Gürgânî'nin hayatı hakkında kaynaklarda bilgi yoktur. Gürgânî nisbesiyle tanınmakla birlikte Gürgân'ın onun doğum yeri mi, yoksa ikamet ettiği şehir mi olduğu belli değildir. Mevcut olan tek eseri Vîs û Râmîn'den, Selçuklu Sultanı Tuğrul Bey ile birlikte Nişabur'dan hareketle İsfahan kuşatmasına (1050) ve fethine (1051) katıldığı, bir süre orada kaldığı, Tuğrul Bey tarafından İsfahan'ın yöneticiliğine getirilen Ebu'l-Feth Muzaffer'in himayesini gördüğü, bu kişinin kendisine, Pehlevî dilindeki Vîs û Râmîn adlı mensur eseri manzum olarak Farsça yazmasını önerdiği, onun da bu öneriyi kabul ettiği anlaşılmaktadır. Yedi ay kadar İsfahan'da kalan Gürgânî'nin daha sonra nereye gittiği ve ömrünü nerede geçirdiğine dair eserde bir kayda rastlanmadığı gibi ölüm tarihi de bilinmemektedir. 1054'de Malazgirt'i kuşatan

⁴ Marina Tolmacheva, "Makdisî Muhammed b. Ahmed", **İA**, C.XXVII, İstanbul, TDV Yay., 2003, s.431-432.

⁵Bkz. Makdisî, **Ahsenü't-Tekâsim fi Mârifetü'l-Ekâlîm**, C.II, Tahran, Şirket-i Müellifan ve Müterciman, 1361/1992.

⁶ Rıza Kurtuluş, "Hudûdü'l-Âlem", **İA**, C. XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998, s.304.

⁷ Bkz. Vladimir. Minorsky, **Hudud al-'Alam, The Regions of the World**, Ed.C. E. Bosworth, London, 1970.

⁸ Bkz.Vladimir Minorsky, **Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib**, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2008.

Tuğrul Bey'e Mervânîler'den Nasruddevle Ahmed tarafından gönderilen hediyelerden söz ettiğine göre bu tarihte henüz hayattaydı ve Tuğrul Bey'in yanında bulunuyordu. Pehlevî dilinden başka Arapça da bildiği ve eserinden döneminin geçerli ilimlerini öğrendiği anlaşılan Gürgânî'nin *Vîs û Râmîn*'in sonlarındaki, "Yâ Rabbi, bu güzel destanı söylediği için bu genci bağışla!" ifadesinden hareketle kitabımı bitirdiği tarihte yaşının fazla olmadığı söylenebilir.⁹ İlk defa Nassau Lees ve Ahmed Ali tarafından ve takibinde Müctebâ Minovî tarafından yayımlanmıştır. Çalışmanın Kakûyiler kısmında bu yayımdan faydalanılmıştır.¹⁰

Sefername [Nâsır-ı Hüsrev]:

Nâsır-ı Hüsrev, 1004 yılında Horasan bölgesinde Belh şehrinin bugünkü Tacikistan sınırları içinde bulunan Kubâdiyan kasabasında doğdu. İsmaililiği yayma faaliyetlerinde bulunmuştur. Doğru yolda olmadıklarını söyleyerek ehl-i sünnet ulemâsına ağır hakaretlerde bulunması, hak dinin silinmesine, ilmin azalıp yok olmasına Gaznelilerin ve Selçukluların sebep olduğunu söylemesi Selçuklu yönetimi tarafından tehlikeli bulunmuştur. Nâsır-ı Hüsrev, Fars dilinin en yetenekli şair ve müelliflerinden biri olarak kabul edilir. Çalışmada kullanılan Sefername adlı eseri Ortaçağ'ın seyahatname türündeki güzel örneklerinden birisidir. Şehirler, bölgeler, şahıslar, olaylar ve XI. yüzyılda İslam toplumunun kültür ve medeniyeti hakkında orijinal bilgiler verir. Çeşitli dillere çevrilen eserin Türkçe çevirisi Abdülvahap Tarzi tarafından yapılmıştır.¹¹ Çalışmada Türkçe çeviriden istifade edilmiştir.¹²

Zeynü'l-Ahbâr [Ebu Saîd Abdülhay b. ed-Dahhâk b. Mahmûd Gerdîzî]:

Bugün Afganistan'ın sınırları içinde bulunan Gerdiz'de doğmuş olan müellifin hayatı hakkında çok fazla malumat yoktur. Zeynü'l-Ahbâr adlı eseri ile tanınan İranlı tarihçinin Gazneli Devleti'nde resmi bir görev aldığı ve sultanın sarayına girdiği anlaşılmaktadır. Yine eserinde Sultan Mahmud döneminin (998-1030) fetih ve olaylarını bizzat kendisinin görerek nakledişinden, onun zamanında bunları anlayıp ezberleyecek bir yaşta bulunduğu tahmin edilmektedir. Bizzat şahit olduğunu belirttiği

⁹ Naci Tokmak, "Fahreddin Esad-ı Gürgânî", **İA**, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996, s.321.

¹⁰ Bkz. Fahreddin Gürgânî, **Vîs u Râmîn**, Yay. haz. Mücteba Mînovî, Tahran, 1314.

¹¹ Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", **İA**, C.XXXII, İstanbul, TDV Yay., 2006, s.395-396.

¹² Bkz. Nâsır-ı Hüsrev, **Sefername**, Çev. Abdülvehap Tarzi, İstanbul, MEB Yay., 1967.

Gaznelilerin ilk devrine ait olaylar hakkında verdiği bilgiler önemlidir. Nitekim 955-975 yılları arasında Horasan'da meydana gelen olaylar hakkında sadece Gerdîzî'nin tarihinde yeterli bilgi vardır.¹³ Çalışmada Filiz Akçay'ın Zeynü'l-Ahbâr'ın belirli kısımlarını çevirdiği yüksek lisans tez çalışmasından faydalanıldı.¹⁴

Tarih-i Beyhakî [Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî (ö.1077)]:

Horasan'ın güneydoğusunda bulunan Beyhak'ın Harisâbâd kasabasında dünyaya gelen Beyhakî, ömrünün ilk yıllarında Nişabur'da Kur'an-ı Kerim, hadis ve Arap edebiyatı öğrendi¹⁵. Otuz ciltte yazılmış Tarih-i Beyhakî adlı eserin ilk dört cildi Gazneli hanedanının kurucusu Sebük Tegin ile Gazneli Mahmud dönemi hakkındadır. V-X. ciltler Sultan Mesud devrini, XI-XXX. ciltler ise Muhammed b. Mahmud'un ikinci hükümdarlığından İbrahim b. Mesud'un tahta çıkışına kadar (6 Nisan 1059) meydana gelen olayları içermektedir. Ancak eserin zamanımızı sadece, Gazneli Sultan Mahmud'un ölümünden (1030) başlayıp Sultan Mesud'un Dandanakan yenilgisinden sonra Hindistan'a iltica ettiği yıla (1041) kadar gelen bölümü intikal etmiştir¹⁶. Necati Lügal'in Türk Tarih Kurumu adına yaptığı Türkçe çevirisi henüz basılmamıştır. Çeviri Prof. Dr. Ergin Ayan'ın kütüphanesinden elde edilmiştir. Çalışmada bu çeviriden faydalanılmıştır.¹⁷

Kitabu Mehâsin-i İsfahân [Mufaddal b. Sa'd el-Mâferruhî]:

Kitabu Mehâsin-i İsfahân adlı eseriyle tanınan müellifin hayatı hakkında malumat yoktur. Fakat şiirlerinin içeriğinin zengin olmasından ve kafiyeli düz yazıyı sık sık kullanmasından onun bir edip olduğu anlaşılmaktadır. Eseri İsfahan'ın tarihi hakkında bize önemli bilgiler vermektedir. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın hükümdarlık dönemi için önem arz eden eser İsfahan'ın Selçuklu Devleti'ne başkentlik

¹³ Orhan Bilgin, "Gerdîzî", **İA**, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996, s.29-30.

¹⁴ Bkz. Filiz Akçay, Zeynü'l-Ahbâr (Tâhiriler, Saffâriiler, Sâmaniler ve Gazneliler ile İlgili Kısımlar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

¹⁵ Müellifin hayatı hakkında bkz. W. Barthold, "Beyhakî", **İA**, C.II, İstanbul, TDV Yay., 1986, s.582-584.

¹⁶ Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Tahsin Yazıcı, "Tarih-i Beyhakî", **İA**, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011, s.74-75; Saime İnal Savi, "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhakî ve Tarih-i Yemini", **Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.XIX, S.3, Mayıs 2011, s.653-655.

¹⁷ Bkz. Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, Çev. Necati Lügal, Yayınlanmamış Tercüme, Ankara, 1945.

yaptığı dönemlerde yaklaşık olarak 1072 ile 1092 yılları arasında kaleme alınmıştır.¹⁸ Çalışmada Seyyid Celaluddin Hüseyinî'nin Farsça çevirisinden yararlanılmıştır.¹⁹

Zeylû Tecâribü'l-Ümem [Zahîruddin Ebu Şucâ Muhammed b. el-Hüseyin er-Rûzrâverî (ö.1095)]:

Abbasi veziri ve tarihçidir. 1045 yılında Ahvâz'da doğmuştur. Fehruddevle İbn Cehir'in yerine vezir olarak atanmıştır. Zeylû Tecâribü'l-Ümem adıyla bilinen eseri 980-999 yılları arasındaki olayları anlatmaktadır.²⁰ Bu eser İbn Miskeveyh'in Tecâribü'l-Ümem adlı eserinin devamı niteliğindedir. Mervâniler döneminde yaşamış olması bakımından olayları güvenilir bir şekilde nakleder. Eserin kapsadığı dönem Mervânilerin kuruluş dönemidir.²¹

Azîmî Tarihi [Ebu Abdullah Muhammed el-Azîmî (ö.1161)]:

1090 yılında Halep'te doğdu. Biyografi kitaplarında Azîmî'nin hayatı hakkında pek fazla bilgi yoktur. Azîmî Tarihi bugün elde mevcut olan tek eseridir. Musul Atabegleri'nden İmâdüddin Zengî adına telif edilmiştir. Eserde Hz. Âdem'den başlanarak ele alınan konular hicretten itibaren kronolojik bir sıra içinde anlatılmaktadır. Azîmî Tarihi'ni kaynak olarak kullanan müelliflerin yaptığı nakillerden eserin Abbasi Halifesi Muktefi-Liemrillâh devrinin sonuna kadar cereyan eden olayları ihtiva ettiği anlaşılmaktadır. Ancak mevcut nüsha muhtasar olup 1143 yılı olaylarıyla son bulmaktadır. Eserin geri kalan kısmı muhtemelen kaybolmuş veya müstensihin eline geçmemiştir.²² Tek yazma nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde bulunan bu eserin 1063-1144 yıllarına ait olayları içeren bölümü ilk defa Claude Cahen tarafından bazı notlarla birlikte yayımlanmıştır. Daha sonra Ali Sevim 1039-1144 yıllarına ait kısımları Türkçe çevirisiyle birlikte yayımlanmıştır.²³

¹⁸ Richard Bulliet, "Al-Mâfarrûkhi", *Eİ*, Vol. V, Leiden, E.J. Brill, 1986, s.1157.

¹⁹ Bkz. el-Mâferruhî, *Kitabu Mehâsin-i İsfahân*, Çev. Seyyid Celalüddin Hüseyinî, Tahran 1312/1933.

²⁰ Yazar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Casim Avcı, "Rûzrâverî", *İA*, C.XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008, s.231.

²¹ Bkz. Zahîruddîn Ebû Şucâ Muhammed b. el-Hüseyin er-Rûzrâverî, *Zeylû Tecâribü'l-Ümem*, Yay. haz. Ebu'l Kâsım İmamî, C.VII, Tahran, 2001.

²² Ali Sevim, "Azîmî", *İA*, C.IV, İstanbul, TDV Yay., 1991, s.330.

²³ Bkz. Azîmî, *Azîmî Tarihi, Selçuklular dönemiyle ilgili bölümler (H. 430-538 = 1038/39-1143/44)*, Çev. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2006.

Selçuknâme [Hâce İmâm Zahîrüddin Nişâbü'rî (Takriben ö.1177)]:

Zahîrüddin Nişâbü'rî, Selçuklu devri tarihçisidir. XII. yüzyılın başlarında doğmuştur ve Irak Selçuklu Devleti'nin kurulduğu bölgede yaşamıştır. Müellifin bilinen tek eseri Selçûknâme'dir. Son Irak Selçuklu Sultanı II. Tuğrul adına 1177-1186 yılları arasında kaleme alınmıştır. Selçukluların tarih sahnesine çıkışından II. Tuğrul'un hükümdarlığının başlarına kadar cereyan eden olaylar anlatılır ve II. Tuğrul'un hükümdarlığının hemen başlarında aniden sona erer. Müellif eserini, Büyük Selçuklu ve Irak Selçuklu devletleri sultanlarının hükümdarlık dönemlerine göre on dört fasıl halinde düzenlemiştir. Bu fasıllarda her bir sultanın fiziki ve ahlaki özellikleriyle söz konusu sultanların dönemlerinde meydana gelen siyasi olaylara yer verilmiş, ayrıca sultanların doğum ve ölüm tarihleri, tevkileriyle vezir ve hâciblerinin isim listesi her fasılın sonuna kaydedilmiştir. Müellif olayların ayrıntılarını aktarmaya çalışmış, sosyal ve kültürel hayatla idarî teşkilât hakkında ise daha az bilgi vermiştir. Sade bir üslupla kaleme alınan eserde yer yer kısa şiirler mevcuttur. Zahîrüddin Nişâbü'rî eserinde gördüğü veya başkalarından duyduğu hadiselerle yer vermiş, bunun yanında günümüze ulaşmayan bazı kaynaklardan da faydalanmıştır. Eser, A.H. Morton tarafından yayımlanmıştır. Morton ayrıca, Mirza İsmail Han Afşâr tarafından *Zahîrüddîn-i Nişâbü'rî'nin Selçûknâme'si* diye neşredilen eserin gerçekte Abdullah el-Kâşânî'nin *Zübdetü't-Tevârîh*'inin Selçuklular kısmı olduğunu ortaya koymuştur.²⁴

Eser, 2015 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Fars Dili Edebiyatı Bilim Dalı Yüksek Lisans tezi olarak Ayşe Gül Fidan tarafından çevrilmiştir.²⁵ Çalışmada bu çeviriden istifade edilmiştir.

Tarihü'l Meyyâfârikîn ve Âmid [İbnü'l-Ezrâk el-Fâriki (ö.1181)]:

İbnü'l-Ezrâk, 1117'de Meyyâfârikîn'de doğdu. Artuklular'ın Mardin kolunun kurucusu Necmeddin İlgazi ve onun halefleri Timurtaş Necmeddin Alpı ve II. Kutbüddin İlgazi dönemlerinde yaşamıştır. Tarihü'l Meyyâfârikîn ve Âmid, XII. yüzyıl bölge tarihi için önemli bir kaynaktır. Bizzat gözlemlerine ve kendinden önce eser veren İslam tarihçileri ve coğrafyacılarına dayanmaktadır.²⁶ Eserin Artuklular ve Mervâniler

²⁴ Osman Gazi Özgüdenli, "Zahîrüddîn-i Nişâbü'rî", *İA*, C.XLIV, İstanbul, TDV Yay., 2013, s.102.

²⁵ Bkz. Ayşe Gül Fidan, *Hâce İmâm Zahîrüddin Nişâbü'rî'nin Selçuknâmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.

²⁶ Ahmet Savran, "İbnü'l-Ezrâk el-Fâriki", *İA*, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s.34.

kısmı Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışmanın Mervâniler kısmında Mehmet Emin Bozarslan çevirisinden faydalanılmıştır.²⁷

Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye [Sadreddîn Ebu'l-Hasan Ali b. Nâsır el-Hüseynî (ö.1194)]:

Müellifin hayatı hakkında bilgiler çok azdır. Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye adındaki Arapça eserin gerek adı gerekse müellifi hakkında değişik yorumlar vardır. Diğer bir adının da Zübdetü't-Tevârîh olarak belirtilen eserin iki yerinde müellif adı olarak el-Hüseynî gösterilmiştir.

Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve Tuğrul Bey dönemiyle ilgili verdiği bilgiler dönemin diğer kaynaklarıyla karşılaştırma yapma açısından çalışmada oldukça fayda sağlamıştır. Eser yayımlanmış olup, Türkçe çevirisi yapılmıştır.²⁸ Çalışmada Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan bahsederken Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.

Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr [Ebu Bekr Necmeddin Muhammed b. Ali b. Süleyman Râvendî]:

Kaşan yakınlarındaki Râvend kasabasında doğdu. Bir ulema ailesine mensuptur. Babasını küçük yaşta kaybettiğinden eğitimiyle dayısı Taceddin Ahmed b. Muhammed b. Ali ilgilendi. Muhtemelen 1174-1184 yıllarını dayısının yanında geçirdi ve onunla birlikte Irak'ın çeşitli şehirlerini gezdi, kendisinden hat ve tezhip dersleri aldı. Dini ilimleri Fahreddin Belhi, Bahaeddin Vezdi ve Safiyyüddin İsfahânî gibi âlimlerden okudu.²⁹

Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr adlı esere 1203 senesinde başladı ve iki veya üç yıl kadar bir zaman bununla meşgul oldu. Bu eser 1199 tarihine kadar olan Büyük Selçuklu Devleti tarihini kapsamaktadır. Özellikle Irak Selçuklu Sultanı II. Arslan ve III. Tuğrul devirleri için önemli bir Farsça kaynaktır. Râvendî sultana ve okuyuculara ahlaki öğütler vermek amacıyla eserine şiir, vecize ve atasözleri almış. Ancak zaman zaman ölçüyü kaçıranak konu dışına çıkmış ve bu yüzden tenkide uğramıştır. Kitapta bulunan 2799 beyitten sadece 511'i müellife aittir. Diğerleri başta Firdevsi'nin

²⁷ Bkz. İbnü'l-Ezrâk, *Tarihü'l Meyyâfârikîn ve Âmid, Mervani Kürtleri Tarihi*, Çev. Mehmet Emin Bozarslan, İstanbul, Koral Yay., 1975.

²⁸ Bkz. el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, Çev. Necati Lugal, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

²⁹ Abdülkerim Özaydın, "Râvendî", *İA*, C.XXXVI, İstanbul, TDV Yay., 2007, s.471.

Şehname'si olmak üzere çeşitli eserlerden alınmıştır. Râvendî'nin Selçuklu tarihinin ilk dönemi için başvurduğu tek kaynak Zahirüddin-i Nişâbü'rî'nin Selçuknâme adlı eseridir. Çalışmada Ahmet Ateş'in Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.³⁰

Mucemü'l-Büldân [Yâkût el-Hamevî (ö.1229)]:

el-Hamevî Rum asıllı bir ailenin çocuğu olarak 1180 yılında Anadolu'da doğdu. Bağdat'ta yaşadığı için Bağdâdî nisbesini taşımakla birlikte efendisinden dolayı Hamevî nisbesiyle meşhurdur. Mucemü'l-Büldân³¹ adlı eserini 1218 yılında Merv'de bulunduğu sırada, hocası Abdurrahim b. Abdülkerim es-Semânî'nin hadis dersinde Arap yarımadasında düzenlenen panayırlardan birine adını veren Hubâşe'nin okunuşu hususunda çıkan bir tartışma üzerine yer adlarıyla ilgili bir esere ihtiyaç duyulduğunu fark edip yazmaya karar vermiştir.³²

el-Kâmil fi't-Tarih [İbnü'l-Esîr Ali b. Muhammed İzzeddîn Ebu'l-Hasan (ö.1233)]:

İbnü'l-Esîr, 1160'da Cezire'de doğdu. Oradan ailesiyle birlikte Musul'a gitti ve öğrenimini burada tamamladı. İbnü'l-Esîr 6 Haziran 1233 Musul'da vefat etti.³³ Musul'daki kabrinin üzerinde bugün 1939'da yaptırılan büyük bir türbe bulunmaktadır. İslam dünyasının yetiştirdiği en büyük tarihçilerden biri olan İbnü'l-Esîr'in yazmış olduğu el-Kâmil fi't-Tarih, Ortaçağ İslam tarihinin önemli kaynakları arasındadır.

İnsanlığın yaratılışından 1230 yılı sonuna kadar geçen dünya olaylarını içeren genel bir tarih özelliği göstermektedir. Müellif bu eserini yazmak için en güvenilir kaynakları incelemiş, İslam dünyasında seyahat eden tüccar ve bilginlerin ağzından anlattıkları, yazdıkları bilgileri kendi gezilerinden elde ettiği gözlemleri toplamış, bunları birbiriyle karşılaştırmış ve ondan sonra eserini yazmaya başlamıştır.³⁴

Eser, Büveyhi, Fâtımî, Gazneli, Selçuklu, Abbasi devletleri ile ilgili olarak oldukça geniş malumat verir. Bu bakımdan müellif üzerinde durduğumuz konularda geniş bilgiler sunmaktadır. Müellifin kaydettiği bilgiler gayet önemli olup birçok olayın

³⁰ Bkz. Râvendî, **Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, Çev. Ahmet Ateş, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

³¹ Bkz. Yakut el-Hamevî, **Mucemü'l-Büldân**, C.II, Beyrut, 1977.

³² Casim Avcı, "Yâkût el-Hamevî", **İA**, C.XLIII, İstanbul, TDV Yay., 2013, s.288-291.

³³ Abdülkerim Özeydin, "İbnü'l-Esîr", **İA**, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s.26.

³⁴ Şemseddin Günaltay, **İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)**, Haz. Yüksel Kanar, İstanbul, Endülüs Yay., 1991, s.154.

aydınlanmasında doğrudan katkıda bulunmuştur. Eser Tornberg tarafından önce Leiden’de, daha sonra da Beyrut’da yayımlanmıştır. Çalışmada eserin İslam Tarihi adıyla yayınlanan Türkçe tercümesinden faydalanılmıştır.³⁵

Zübdetü’n-Nusrâ ve Nuhbetü’l-Usrâ [el-Bundârî (ö.1245)]:

Müellifin Arapça yazmış olduğu Zübdetü’n-Nusrâ ve Nuhbetü’l-Usrâ, Irak ve Horasan Selçukluları tarihidir. Bundârî, 1223 yılında telîfine başlamış olduğu bu eseri İmâdeddîn Muhammed İsfahânî’nin eserinden özetlemiştir. Eserde Selçuklulara ve onların vezirlerine dair haberleri ihtiva eder. Eser, Kıvameddin Burslan tarafından Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi adı altında Türkçe’ye çevrilmiştir. Çalışmada bu çeviriden yararlanılmıştır.³⁶

Miratü’z-Zaman fi Tarihi’l-Âyân [Sıbt İbnü’l-Cevzî Şemseddin Yusuf b. Kızıoğlu (ö.1257)]:

Sıbt İbnü’l-Cevzî, 1186 yılında Bağdat’ta doğdu. Babası, Abbasi Veziri Ebu’l-Muzaffer İbn Hübeyre’nin kölesi Türk asıllı Hüsameddin Kızıoğlu, annesi Ebu’l-Ferec İbnü’l-Cevzî’nin kızı Rabia’dır. Bundan dolayı Sıbt İbnü’l-Cevzi olarak tanınmıştır. Küçük yaşta iken babasının ölümü üzerine dedesi tarafından yetiştirilmiştir. Bağdat’ta başladığı tahsilini Musul ve Dımaşk’ta sürdürmüştür. Genç yaşta dini ve edebi ilimlerle tarih yazıcılığında ileri bir seviyeye ulaşmıştır. Miratü’z-Zaman fi Tarihi’l-Âyân eseri, yaratılıştan müellifin ölüm tarihine kadar gelen kırk ciltlik umumi bir tarihtir. Müellif 1056-1087 yılları arasında cereyan olayları anlatırken Abbâsi halifesi Kaim-Biemrillâh döneminde Divan-ı İnşâ’da görevli Garsünnime’nin günümüze ulaşamayan Uyûnüt’t-Tevârih’inden geniş nakiller yapmıştır. Diğer kaynaklarda bulunmayan Selçuklu tarihiyle ilgili bilgilerin yer aldığı bu nakiller sebebiyle XI. yüzyıl Selçuklu tarihinin önemli bir kaynağıdır. Eserin çeşitli ciltleri Bibliothéque Nationale, Bristish Museum, Musul, Berlin, Kahire, Topkapı Sarayı Müzesi ile Türk İslam Eserleri Müzesi kütüphanelerinde bulunmaktadır. Haçlılarla ilgili olan kısmı Fransızcaya tercüme edilmiştir. Uyûnüt’t-Tevârih adlı eserden geniş nakiller yapılan 1056-1087 yıllarına ait

³⁵ Bkz. İbnü’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, Çev. Abdülkerim Özeydin, İstanbul, Bahar Yay., 1987.

³⁶ Bkz. el-Bundârî, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, Çev. Kıvameddin Burslan, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

kısmı ile 1088 yılını içeren bölümü Ali Sevim tarafından neşredilmiştir.³⁷ Çalışmada eserin Tuğrul Bey kısmından yararlanılmıştır. Bu kısım 1056-57'den Tuğrul Bey'in ölümüne kadar olan kısmı kapsamaktadır.³⁸

Bugyat at-Talab fi Tarih Halab [İbnü'l-Adim (ö.1262)]:

İbnü'l-Adim, Arap Ukâyli boyuna mensup Ceradeoğulları ailesinin bir çocuğu olarak 1192'de Haleb'de dünyaya gelmiştir. Bugyat at-Talab fi Tarih Halab, Haleb'te yetişen ve orada yaşamış âlimlerin ve oraya gelmiş siyasi, askeri, dini sahada meşhur olmuş kimselerin haltercümelerini anlatmaktadır. Bu nedenle, Haleb tarihiyle yakından alakalı kimselerin hayatlarına da eserde yer verilmiştir. Eserde Selçuklu tarihiyle ilgili birçok şahıs hakkında bilgi verilmektedir. Ayrıca Halebli olmamasına rağmen, gerek Selçuklu, gerek Abbasi, gerek Fâtımî, gerekse Haleb tarihleri bakımından önemli hadiselerle karışmış olan Besâsirî'nin hayatı, isyanı ve faaliyetleri hakkında da geniş bilgiler mevcuttur.

Eserin Selçuklu tarihiyle ilgili kısımları, Ali Sevim tarafından, hem Arapça hem hem Türkçe olarak yayımlanmıştır.³⁹

Tabakât-ı Nâsirî [Mevlânâ Minhâceddîn Ebu Ömer-i Osman Cüzcânî (ö.1262)]:

1193 yılında doğmuş olan Cüzcânî, babası Muizzeddîn Muhammed b. Sâm'ın ordusunda askerî kadı idi. Gençlik yıllarını sarayda geçiren Cüzcânî, hayatının bir döneminde müderrislik yaptı.

Müellifin meşhur eseri olan Tabakât-ı Nâsirî, Farsça yazılmış genel bir tarihtir. Gazneliler, Moğollar ve İsmailîler hakkında önemli olayları içine alan eserin, tanık olması bakımından Selçuklular, Harezmsahlar ve Gurlular hakkında verdiği bilgiler önem arz etmektedir.⁴⁰ Çalışmada Erkan Göksu'nun çevirisinden faydalanılmıştır.⁴¹

³⁷ Ali Sevim, "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **İA**, C.XXXVII, İstanbul, TDV Yay., 2009, s.87.

³⁸ Bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyân'da Selçuklular**, Çev. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2011.

³⁹ Bkz. İbnü'l-Adim, **Bugyat at-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla ilgili Haltercümeleri)**, Yay. haz. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2011.

⁴⁰ Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Sıbt İbnü'l-Cevzî, **Miratü'z-Zamân fi Târihi'l-Âyân**, Yay. haz. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2011; Ergin Ayan, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyani**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2007, s.XXVI.

⁴¹ Bkz. el- Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, Çev. Erkan Göksu, Tokat, Taşhan Kitap Yay., 2011.

Ebu'l-Ferec Tarihi [Ebu'l-Ferec Gregory Bar Hebraeus (ö.1286)]:

Yahudi asıllı Ahron adındaki bir doktorun oğlu olarak Malatya'da doğmuştur. Moğol istilası sırasında Antakya'ya göçmüş, orada rahiplik yaptıktan sonra Trablus'a giderek, Nasturizm ve tıp öğrenimi görmüştür. Müellif Meraga'da ölmüştür. Aslı Süryanice yazılmış olan Ebu'l-Ferec Tarihi adlı eserinde konumuzla ilgili bilgiler vardır. Ernest A. Wallis Budge tarafından Süryanice'den İngilizceye çevrilmiştir. Bu çeviri Rıza Doğrul Türkçe'ye Türkçe'ye çevirilip yayımlanmıştır.⁴²

Ravzats's-Safâ [Mirhond Muhammed b. Hondşâh Belhî]:

Ünlü İranlı tarihçilerinden olup aslen Buharalı'dır. Babası tahsil maksadıyla Belh'e göç etmiştir. Mirhond iyi bir tahsil gördükten sonra daha gençliğinden itibaren tarihe merak sarmış bu alanda geniş bir bilgi edinmiştir. Ali Şir Nevai'nin himayesine girmiş, o da Mirhond'a eserlerini yazması konusunda birçok kitap temin etmiştir.⁴³

Ravzatü's-Safâ Farsça yazılmış genel bir tarih kitabıdır. Yaradılıştan başlayarak İslamiyet'in doğuşuna kadar dünya tarihini anlatır. Hüseyin Baykara'ya kadar İslam tarihini ele alır. Yedi kısımdan oluşmaktadır. Dördüncü kısmı Abbasilerle çağdaş olan hanedanları anlatır. Osmanlıca olarak 1843'te İstanbul'da yedi cilt olarak yayımlanmıştır. Abdullah Zeryâb tarafından yayımlanmıştır.⁴⁴

el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslamiyye [İbnü't-Tiktakâ]:

İbnü't-Tiktakâ, 1262'de Bağdat'ta doğdu.1298 yılında Merâga'ya giderek bir yıl orada kaldı. 1302 kış mevsiminde Tebriz'e gitmek üzere Bağdat'tan ayrıldıysa da kötü hava şartları yüzünden yolculuğuna devam edemeyip bir süre Musul'da bekledi. Musul'daki ikameti esnasında İlhanlı Hükümdarı Gazân Han'ın Musul valisi Fahreddin İsâ ile tanıştı. el-Fahrî fi Âdâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslamiyye'yi onun adına kaleme aldı. Irak ve Azerbaycan bölgelerinde çok seyahat ettiği bilinen İbnü't-Tiktakâ'nın eserini yazdığı tarihten sonraki hayatı hakkında bilgi yoktur.⁴⁵

⁴² Bkz. Ebu'l-Ferec, **Ebu'l-Ferec Tarihi**, Çev. Ömer Rıza Doğrul, C.I, Ankara, TTK Basımevi, 1987.

⁴³ Tahsin Yazıcı, "Mirhond", **İA**, C.VIII, İstanbul, MEB Yay., 1979, s.360.

⁴⁴ Bkz. Mirhond, **Ravzatü's-Safâ**, Yay haz. Abbâs Zeryâb, C.II, Tahran, 1358.

⁴⁵ Sabri Hizmetli, "İbnü't-Tiktakâ", **İA**, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s.232.

Câmiü't-Tevârih [Reşîdüddîn Fazlullah b. İmâdüddeve Ebu'l-Hayr el-Hemedanî (ö.1318)]:

Hemedan'da 1248'de doğmuştur. Hekimlikle uğraşan Yahudi bir ailenin çocuğu idi. Otuz yaşlarında İslamiyeti kabul ettiği rivayet edilmektedir. Abaka Han'ın tabibliğini yapmış ve 1298'de Gazan Han'a vezir olmuştur. Aynı görevi Olcaytu zamanında da sürdürmüştür.⁴⁶

Reşîdüddîn adının en büyük tarihçiler arasında sayılmasını sağlayan Câmiü't-Tevârih, modern anlamda ilk umumi dünya tarihi olarak kabul edilen Farsça bir eser olup pek çok araştırmacı tarafından bölümler halinde yayımlanmış ve çeşitli dillere çevrilmiştir. İslam dünyasında Türk tarihine ilişkin yazılmış olan eserlerin en önemlisidir. Eser iki büyük ciltten oluşmaktadır. Müellif eserine bir üçüncü cilt daha ekleyeceğinden söz etmişse de, bu düşüncesini gerçekleştirememiş olduğu anlaşıyor.

Eserin Selçuklular ve Gazneliler kısmı Ahmed Ateş tarafından yayımlanmıştır. Erkan Göksu ve Hüseyin Güneş tarafından da Türkçe'ye çevrilmiştir. Çalışmada bu çeviriden yararlanılmıştır.⁴⁷

Takvîmü'l-Büldân [Ebu'l-Fidâ İsmail b. Ali b. Mahmûd b Muhammed b. Ömer b. Şehînşâh b. Eyyûb İmâdeddîn el-Eyyûbî (ö.1331)]:

Tarihçi ve coğrafyacı olan müellifin Takvîmu'l-Buldân adındaki coğrafya eserinden çalışmamızda yararlandık.⁴⁸ Horasan coğrafyası hakkında mühim bilgiler veren eserin ayrı ayrı parçalarının 1650 yılından beri Avrupa'da basıldığı bilinmektedir.⁴⁹

Müsâmeretü'l-Ahbâr [Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî (ö.1333)]:

Aksarâyî, Anadolu Selçukluları tarihinin en önemli kaynaklarından biri olan Müsâmeretü'l-Ahbâr adlı eseriyle tanınan tarihçidir. Eserinden iyi bir tahsil gördüğü, İslami ilimlerle Arap ve Fars edebiyatına vakıf olduğu anlaşılmaktadır. İlhanlı

⁴⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Reşîdüddîn Fazlullah", **İA**, C.XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008, s.19.

⁴⁷ Bkz. Reşîdüddîn Fazlullah, **Câmiü't-Tevârih**, Çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş, İstanbul, Selenge Yay., 2011.

⁴⁸ Bkz. Ebu'l-Fidâ, **Takvîmü'l-Büldân**, Çev. Abdul Muhammed Ayeti, Tahran, İntişârât-ı Bünyad-ı Ferheng 1349/1970.

⁴⁹ Ayan, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı**, s.XXXV.

Hükümdarı Abaka ve Argun devirlerinde Anadolu'daki İlhanlı hazinesine ait iktâların idaresi nâiblik, Danişmendli ilinin yönetimi gibi görevlerde bulunan Mücîrüddin Emirşah'ın ölümüne kadar (1302) onun yanında bulundu. Daha sonra İlhanlı Gazan Han tarafından Anadolu'daki vakıfların yöneticiliğine getirildi ve bir müddet Aksaray Kalesi muhafızlığı yaptı. Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr* adlı eseri, İbn Bîbî'nin *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye* adlı eserinden sonra Anadolu Selçukluları tarihi için en önemli kaynaktır.⁵⁰

Hasan Fehmi Turgal eserin Anadolu Selçukluları'na ait kısmını tercüme ederek 1937'de Konya Mecmuası'nda yayımlamıştır. Daha sonra tamamı Nuri Gençosman tarafından Türkçe'ye çevrilen eser *Selçukî Devletleri Tarihi* adıyla yayımlanmıştır. Osman Turan da eserin Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları kısmını yayımlamıştır.⁵¹ Çalışmada Mürsel Öztürk çevirisi kullanılmıştır.⁵²

Târîh-i Âli-i Selçûk [Yazıcızade Âli]:

Yazıcızade Âli'nin hayatıyla ilgili yeterli bilgi yoktur. Lakabı, onun II. Murad devri müelliflerinden Yazıcı Sâlih'in oğlu, Yazıcızade Mehmed Efendi (ö.1451) ve Ahmed Bîcan'ın (ö.1466'dan sonra) kardeşi olduğunu düşündürmekteyse de adı geçen müelliflerin eserlerinde bu konuda herhangi bir bilgiye rastlanmamaktadır.⁵³

Yazıcızade, *Târîh-i Âli-i Selçûk* adlı eserini II. Murad'ın isteği üzerine yazmaya başlamıştır. Eser, Oğuz boyları, Selçuklular, İlhanlılar ve Osmanlılar'ın kuruluşu olmak üzere dört bölümden oluşmaktadır. "Oğuznâme" adıyla bilinen birinci bölümde, başka hiçbir yerde rastlanmayan efsanevi Oğuz hakanlarının isimlerini açıklamaktadır. Eser, Oğuz boylarının sosyal yapısı ve eski Oğuz rivayetleri açısından büyük önem taşımaktadır. Yazıcızade, eserin bu bölümünü kaleme alırken Reşîdüddîn Fazullah'ın *Camiü't-Tevârih* adlı eserinden ve diğer Oğuznâmeler'den yararlanmış gibi görünmektedir.

⁵⁰ İsmail Aka, "Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî", *İA*, C.II, İstanbul, TDV Yay., 1989, s.293.

⁵¹ Bkz. Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, *Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, Yay haz. Osman Turan, Ankara, TTK Basımevi, 1944.

⁵² Bkz. Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Basımevi, 2000.

⁵³ Eser hakkında bilgi için bk. Osman Gazi Özgüdenli, "Târîh-i Âli-i Selçûk", *İA*, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011, s.72-73; Abdullah Bakır, "Tevârih-i Âli-i Selçûk, Selçuk Oğuznâmesi", *Turkish Studies*, Vol. 3/7, 2008, s.163-199; Yazıcızade Âli, *Tevârih-i Âli-i Selçûk (Selçuklu Tarihi)*, Haz. Abdullah Bakır, Çamlıca Basımevi, İstanbul 2009.

Muharrem Ergin, Orhan Şaik Gökyay, Bahaeddin Ögel, Kemal Eraslan ve Mustafa S. Kaçalın gibi araştırmacılar kitabın “Oğuznâme” kısmıyla ilgili çalışmalar yapmıştır.

Selçuknâme [Ahmed b. Mahmud (ö.1570)]:

Ahmed b. Mahmud, Molla Arab'ın kardeş çocuğu olup, onun tarafından yetiştirilmiştir. Babasının bugünkü Yeşil Cami adı ile meşhur olan, Câmi-i Sultan Muhammedî'nin imamı idi. Bu yüzden İmamzade lakabı verilmiştir.

Müellifi mevcut olduğu halde, Selçuklu Tarihi üzerine yapılan çalışmalarda ayrı bir tetkike mevzu teşkil etmemiş olması dolayısı ile anonim bir Selçuknâme olarak geçmektedir. Edirne nüshasından müellifin adını içeren varağı, kaybolan sayfalar arasında bulunmuş olsa dahi, Kâtip Çelebi'nin kaydından faydalanan Mükrimin Halil Yinanç, müellifinin Muhammed b. Mecededdîn'in olduğunu tahmin etmektedir. Fakat Bodleian (Oxford) kütüphanesinde bulunan nüshasından haberdar olmaması onun müellif hakkında bilgi sahibi olmasına engel olmuştur.⁵⁴

2. ARAŞTIRMA ESERLERİ

Konuyla ilgili çalışmalarından çokça faydalanılan tarihçilerin başında Mehmet Altay Köymen gelmektedir. Konuyla doğrudan alakalı olan **Tuğrul Bey ve Zamanı**⁵⁵, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**⁵⁶, **Selçuklu İmparatorluğu'nun Kuruluş Devri**⁵⁷ eserleri Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan önceki dönem ve Tuğrul Bey'in hükümdarlık dönemi hakkında bilgiler vermektedir. Osman Turan'ın **Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti**⁵⁸ Selçuklular tarihi açısından derli toplu bir Selçuklu tarihi olması nedeniyle istifade edilen eserler arasındadır. İbrahim Kafesoğlu'nun **Selçuklu Tarihi**⁵⁹, **Selçuk'un Oğulları ve Torunları**⁶⁰ adlı çalışmaları, dönemin siyasi olaylarını

⁵⁴ Eser ve müellifi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay., 2011.

⁵⁵ Bkz. Mehmet Altay Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul, MEB Basımevi, 1976.

⁵⁶ Bkz. Mehmet Altay Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1999.

⁵⁷ Bkz. Mehmet Altay Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, Ankara, TTK Basımevi, 2011.

⁵⁸ Bkz. Osman Turan, **Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, Turan Neşriyat, 1969.

⁵⁹ Bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, MEB Yay., 1972.

⁶⁰ Bkz. İbrahim Kafesoğlu, “Selçuk'un Oğulları ve Torunları”, **Türkiyat Mecmuası**, C.XIII, 1958.

açıklamada yardımcı olurken, **Türk Milli Kültürü**⁶¹ ise bu siyasi olaylara dayanak olan Türk kültürü, hâkimiyet anlayışı, gibi konularda önemli ölçüde istifade edilen çalışmalar arasındadır.

Faruk Sümer'in **Oğuzlar (Türkmenler)**⁶² adlı çalışması, Oğuzlar hakkında kapsamlı bilgiler vermektedir. Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynayan bu gruplar hakkında bilgi verirken müracaat edilen eserler arasındadır. Erdoğan Merçil'in **Gazneliler Devleti Tarihi**⁶³, Gazneli-Selçuklu münasebetlerinde, **Kirmân Selçukluları**⁶⁴ Kirmân bölgesinin alınmasından önceki durumundan ve Selçuklu hâkimiyeti sürecini ele alırken, **Fars Atabegleri Salgurlular**⁶⁵ eseri de aynı şekilde Selçukluların Fars bölgesindeki faaliyetlerini anlatırken yararlanılan eserlerdendir. Salim Koca'nın **Dandanakan'dan Malazgirt'e**⁶⁶ adlı çalışma Selçuklu Devleti'nin kuruluş süreci, Dandanakan Savaşı ve savaş sonrası dönem hakkında bilgiler içermektedir. Cihan Piyadeoğlu'nun, **Güneş Ülkesi Horasan, Selçuklular Dönemi**⁶⁷ ve **Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey**⁶⁸ adlı çalışmalar da Dandanakan Savaşı kısmında Gazneli-Selçuklu ilişkilerini anlatırken faydalanılan eserler arasındadır.

⁶¹ Bkz. İbrahim Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000.

⁶² Bkz. Faruk Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, Ankara, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1972.

⁶³ Bkz. Erdoğan Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

⁶⁴ Bkz. Erdoğan Merçil, **Kirmân Selçukluları**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.

⁶⁵ Bkz. Erdoğan Merçil, **Fars Atabegleri, Salgurlular**, Ankara, TTK Basımevi, 1991.

⁶⁶ Bkz. Salim Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, Giresun, 1997.

⁶⁷ Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Güneş Ülkesi Horasan, Selçuklular Dönemi**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay., 2012.

⁶⁸ Bkz. Cihan Piyadeoğlu, **Selçukluların Kuruluş Hikayesi, Çağrı Bey**, İstanbul, Timaş Yay., 2011.

GİRİŞ

Ortaçağ'ın mühim siyasi teşekküllerinden biri Büyük Selçuklu Devleti'dir. Bu devleti meydana getiren ana unsur ise Oğuzlardır. Oğuz Türkleri'nin tarihinde Selçuklu Devleti'nin kuruluşu mühim bir dönüm noktasıdır. Bu devletin kurulması ile İslam'ın siyasi hâkimiyeti Oğuzlar'ın eline geçtiği gibi Anadolu ve ona komşu ülkeler de onların yurdu olmuştur.

Yakın Doğu İslam dünyasının özellikle X. yüzyılın başlarından itibaren siyasi bakımdan zayıf düşmesinden faydalanarak adım adım ilerleyen Bizans'ı geri atmamakla kalmayan Oğuz Türkleri, onun asıl dayanağı olan Anadolu'yu da fethetmek suretiyle bu devletin çökmesinde ve yıkılmasında başlıca rol oynamıştır.⁶⁹ Bu noktada Selçuklu Devleti'nin kuruluşunda etkin rol oynayan bu Türk topluluklarını iyi analiz etmek gerekir.

Oğuzlar, X. asrın ilk yarısında kışlık merkezi Yeni-Kent olan bir devlet kurmuşlardı. Başta Yabgu⁷⁰ bulunuyor, orduyu Sü-başı⁷¹ idare ediyordu.⁷² Yabgu devleti zamanında Oğuzlar Üç-ok ve Boz-ok olmak üzere ikili teşkilat halinde idiler. Bu kolları meydana getiren boylar hakkında Kaşgarlı Mahmud'un Divan-ü Lügatit-Türk adlı eserinde ve Reşîdüddîn'in Camiü't-Tevârih adlı eserinde olmak üzere iki liste mevcuttur.⁷³

Yabgu Devleti'nin çöküşü üzerine, Oğuzlardan kalabalık bir kısım Karadeniz'in kuzeyinden batıya göç etmiş, diğer bir kısım Cend bölgesine oradan da Horasan'a ve

⁶⁹ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.61.

⁷⁰ Asya Hunları'ndan Büyük Selçuklular'a kadar Türk devlet ve topluluklarında görülen idari unvandır. Osman Gazi Özgüdenli, "Yabgu", **İA**, C.XLIII, İstanbul, TDV Yay., 2013, s.170. Yönetmek, idare etmek, hüküm sürmek anlamlarıyla, ilgili olduğu devletin müstakil veya yarı-müstakil durumuna göre zamanla farklı anlamlarda kullanılmış, bazen merkeze doğrudan tâbi bir hükümdarı, bazen de bağımsızlığını kazanmaya çalışan ve serbest hareket eden bir hükümdarı nitelemiştir. Mehmet Tezcan, "Yabgu Unvanı ve Kullanımı (Kuşanlardan İlk Müslüman Türk Devletlerine Kadar)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.48, 2012, s.327.

⁷¹ Türk devletlerinde ordu kumandanı, Osmanlılar'da şehirlerin güvenliğini sağlayan görevlidir. Osmanlılar'dan önceki Türk devletlerinde kelime sübaşı (سو باشی) olarak geçer. Osmanlılar ilk zamanlarda aynı imlâyı korumuşlarsa da XVI. yüzyılın başlarından itibaren imlâ subaşı (صو باشی) şeklinde değişmiştir. Sü veya su eski Türkçe'de "asker, ordu" anlamına gelir. Mücteba İlgürel, "Subaşı", **İA**, C.XXXVII, İstanbul, TDV Yay., 2009, s.447.

⁷² Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.53; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.153; Nesimi Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, Ankara, TDV Yay., 2012, s.206; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.44.

⁷³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.154.

sonra Anadolu'ya yönelmişlerdir.⁷⁴ Tarihte asıl rolü, birincisine göre daha küçük olan bu kol oynayacaktır. Oğuz ana külesinden ayrılmadan önce bu kolun başında Selçuk adında bir bey bulunuyordu. Selçuk, Oğuzların Kınık boyuna⁷⁵ mensup bir aileden gelmekteydi. Büyük bir ihtimalle, kendisi, babası ve büyük babaları, Kınık boyunun lideri idiler.⁷⁶

Selçuk'un babası Dukak⁷⁷ olup *Temir Yalğ* (Demir yaylı)⁷⁸ lakabını taşıyıp, ileri görüşlü ve tedbirli bir insandı.⁷⁹ Selçuk ve babası Dukak, Oğuzlar arasında tanınmış kimseler idiler. Selçuk'un ve oğullarının mühim bir Oğuz kümesini toplayabilmelerinde ve Yabgu unvanını almalarında bu hususlar başlıca etkindir.⁸⁰

X. yüzyılın birinci yarısı içinde Sü-başı olan Selçuk, Yabgu unvanı ile tanınan Oğuz hükümdarının yerini almak gibi siyasi bir amaç peşindeydi. Fakat genç ve tecrübesizdi. Selçuk, güçlü hale gelmeden, bir toplantı sırasında bu niyetini açığa vurdu. Bu amacını gerçekleştirecek güce sahip olmadığı için yabgu ile mücadeleyi göze alamamıştır. Kendisine bağlı birlikler ve ailelerle birlikte Oğuzlar Devleti'nin kışlık merkezi Yenikent'den ayrılarak, İslam gazilerinin toplandığı bir uç şehri olan Cend'e⁸¹ göç etti.⁸² Cend, Oğuzlar Devleti'ne bağlı bir şehir olup, Oğuz yabgusuna vergi veriyordu. Öte yandan, Oğuz yabgusu, Selçuk'un kendisinden ayrılmasını pek ciddiye almamıştır ve onu takip etmeye lüzum görmemiştir.⁸³ Onun yabgunun yanından ayrılmasında Kıpçaklar'ın Oğuzları sıkıştırması, yer darlığı ve otlak yetersizliği, Karahanlıların giderek kuvvetlenip büyük bir güç haline gelmiş olmasının önemli rol

⁷⁴ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.155.

⁷⁵ Selçuk'un Kınık boyuna mensup olduğu hakkında bkz. Reşidüddin Fazlullah, **Camiü't-Tevârih**, s.70; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti**, s.31; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.86; Claude Cahen, "The Malik-Nâma and The History of Seljuqid Origins", **The Turks in Early Islamic World**, Edited by C.E. Bosworth, Manchester, Ashgate Variorum, 2007, s.315.

⁷⁶ Salim Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya Oğuzlar (Türkmenler)", **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.IV, Ankara 2002, s.931.

⁷⁷ Râvendî, **Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, s.86; Reşidüddin Fazlullah, **Camiü't-Tevârih**, s.70 gibi kaynaklarda Selçuk'un babasının adı Lokman olarak geçmektedir. Her ne kadar bu şekilde geçse de Selçuk'un babası Lokman değil Dukak/Tukak (Yukak/Yakak) olduğu bilinmektedir.

⁷⁸ Temir Yalğ (Demir Yaylı) lakabı el-Hüseynî tarafından Yakak (Dukak) adının manası olarak sanılmıştır. el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye**, s.1.

⁷⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.361; Ebu'l Ferec, **Ebu'l Ferec Tarihi**, s.292.

⁸⁰ Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.62.

⁸¹ İbnü'l-Esîr, Selçuk'un Cend'e göç etmesinin nedenini, Hakanın eşinin kıskırtmaları sonucu olduğunu zikreder. Selçuk'un ilerlemesini, halkın ona itaat etmesini, Hakan açısından tehdit olarak gören eşi Selçuk'u öldürtmesini de söylemiştir. İbnü'l-Esîr, **el Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.361-362.

⁸² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.361; el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye**, s.2; İbn Fadlân, **Seyahatname**, s.223; Turan, **Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti**, s.42; Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, s.3.

⁸³ Koca, "Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu'ya, Oğuzlar (Türkmenler)", s.931.

oynadığı kaydedilmektedir. Selçuk Bey, gayrimüslim Türk ülkeleriyle İslam ülkeleri arasındaki sınır bölgesinde yer alan Cend’de birlikte yaşamak zorunda oldukları halkın dinini ve adetlerini benimsemedikleri takdirde yalnız kalmış küçük bir topluluk olarak kalacaklarını yanındakilere anlattı ve Müslüman olmaya karar verdi. Selçuk, uç valisinden Oğuzlara İslamiyet’in esaslarını öğretecek fakih⁸⁴ birini göndermesini istedi. Bu talepten memnun olan vali, Selçuk’a istediği adamla birlikte hediyeler de gönderdi ve Selçuk bütün maiyyetiyle birlikte Müslüman oldu.⁸⁵ Selçuk’un insan kaynağını, Müslüman Türkler özellikle Oğuz Türkleri teşkil ediyordu. Uçta Müslüman olmayan Türklere karşı yaptıkları savaşlar neticesinde Selçuk ve emrindeki Türkler zengin olmuşlardı ve müreffeh bir hayat sürüyorlardı.⁸⁶ Harun b. İliğ Han, Sâ mânî hükümdarlarından birinin (Emir Nuh İbni-Mansur) bir kısım topraklarını istila edince, Sâ mânî hükümdarı Selçuk'a haber gönderip yardım istemiş, Selçuk da adamlarını oğlu Arslan kumandasında ona yardıma göndermişti. Selçuklu kuvvetlerinin yardımı sayesinde Sâ mânî hükümdarı, Harun'a üstünlük sağladı ve onun daha önce işgal ettiği yerleri geri aldı.⁸⁷

Selçuk Bey, daha önce yer sıkıntısı ve bunun gibi durumlardan dolayı Mâverâünnehir’de hüküm süren Sâ mânî Devleti’nden yer istemek zorunda kalmıştı. Sâ mânî hükümdarı bu talep karşısında Selçuk’a Buhara yakınındaki Nur kasabasını vermişti. Selçuk da Sir Derya’yı geçerek Mâverâünnehir’e yerleşmişti. Burada oturmalarına karşılık, Sâ mânîlerin kuzey topraklarını Müslüman olmayan Türkler’e karşı koruyacaklardı. Bu durum Selçuk Bey’i bir uç beyi⁸⁸ yapıyordu. Selçuk Bey, Türk akınlarını önlüyor, kendisi de mukabil akınlar yapıyordu. Bu akınların birisinde oğullarından biri olan Mikail ölmüştü.⁸⁹ Selçuk Bey ise yüz yaşını aşmış artık seferlere

⁸⁴ Fıkh sözlükte “bilmek, bir şeyi iyi anlamak, bir konuda derin bilgi sahibi olmak” anlamında olup bu kökten türeyen fakih de “bir şeyi iyi bilen, iyi anlayan kimse” demektir. İslam ilimlerinde din bilgini olarak kullanılmaktadır. Hayreddin Karaman, “Fakih”, **İA**, C.XII, İstanbul, TDV Yay., 1995, s.126.

⁸⁵ İbn’ül-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.IX, s.361; el-Hüseynî, **Ahbâru’d-Devleti’s-Selçukîyye**, s.2; Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, s.69; Abdülkerim Özeydin, “Selçuk Bey”, **İA**, C.XXXVI, İstanbul, TDV Yay., 2009, s.364-365; Koca, **Dandanakan’dan Malazgirt’e**, s.46-47; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.42; Claude, “The Malik-Nama And The History of Seljuqid Origins”, s.317; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.25-26.

⁸⁶ İbnü’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.IX, s.361; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, s.30.

⁸⁷ İbnü’l-Esir, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.IX, s.361; Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, s.71; Turan, **Selçuklular ve Türk İslam Medeniyeti**, s.44.

⁸⁸ Türk devletlerinde sınır kesiminde teşkilatlanan savaşçı bölüklerin başındaki askeri lidere verilen isimdir. Bkz. Feridun Emecen, “Uç Beyi”, **İA**, C.XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012, s.38.

⁸⁹ Reşidüddîn Fazlullah, **Camiü’t-Tevârih**, s.81; Çağatay Uluçay, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, Ankara, MEB Yay., 1977, s.34.

katılamaz duruma gelmişti. Onun yerine oğlu Arslan (İsrail) seferlere katılıyordu. Kısa bir müddet sonra Selçuk Bey öldü.⁹⁰ Onun oğullarından⁹¹ Arslan Selçukluların başına geçti. Bu dönemde Cend’de bulunan Oğuzlar Buhara’ya gelmeye başladılar.⁹²

Selçukluların bu dönemde ilişki kurduğu iki önemli devlet öne çıkmaktadır. Bu devletler Sâ mâniler ve Karahanlılar’dır. Bu iki devlet karşı karşıya geldiklerinde Selçuklular Sâ mânilerle iş birliği içinde bulunmaktaydı. Fakat Mâverâünnehir Karahanlılar’ın eline geçince ve Sâ mâniler Devleti ortadan kalkınca⁹³ Selçuklular daha ılımlı bir politika izlemeye başlamışlar ve Karahanlılara bağlanmışlardı. Karahanlı şehzadelerinden Ali Tegin, Karahanlı hükümdarı Arslan Han’ın Mâverâünnehir’e gelerek Buhara’yı zaptetmesi üzerine ayaklandı. Fakat Ali Tegin’in kuvvetleri azdı. Arslan Yabgu’dan yardım istedi. Zaten Karahanlı etkisinden kurtulmak isteyen Selçuklular bu fırsatı değerlendirdiler. Ali Tegin ile akrabalık kuruldu.

Karahanlılar Mâverâünnehir’e hâkim olunca, düşmanlarına yardım eden Selçuklular onlarla karşı karşıya kaldılar. Karahanlılar hem bu sebeple hem de, aynı Müslüman Oğuz kitleye hitap ettikleri için, kendilerine rakip olarak gördükleri Selçuklulardan pek hoşlanmıyorlardı. Çağrı ve Tuğrul Beyler bu sebeple yoğun baskıya maruz kaldıkları Mâverâünnehir’den çıkış yolu aradılar. İki kardeş bir kısım kuvvetleri ile doğuya göçerek Karahanlı Devleti’nin büyük kağanı Togan Ahmed Han’ın hizmetine girdiler. Fakat Selçukluların arz ettiği tehdidin farkında olan Han, Tuğrul Bey’i yakalattı. Bu durum Selçuklular ile Karahanlıların arasının açılmasına yol açtı.⁹⁴ Bunun üzerine Karahanlılar’a karşı ihtiyatı elden bırakmayıp dışarıda kalan Çağrı Bey, bir baskınla kardeşini kurtardıktan sonra Mâverâünnehir’e geri dönmek zorunda kaldı.⁹⁵

⁹⁰ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.IX, s.361; Reşidüddîn Fazlullah, **Camiü’t-Tevârih**, s.72; el-Hüseynî, **Ahbâru’d-Devleti’s-Selçukîyye**, s.2; Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, s.5; Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, s.72.

⁹¹ Selçuk’un oğulları hakkında kaynaklarda çeşitli bilgiler zikredilmektedir. Melikname’ye göre Selçuk’un dört oğlu olduğu belirtilmiş ancak üçünün adı verilmiştir (Mikail, Musa, Arslan). Melikname’den naklen Ravzatü’s-Safa’da onun oğullarından birinin genç yaşta öldüğü nakledilmiştir. İmadü’l-din İsfahani’nin Selçuklu Tarihi ve Hüseynî’nin Ahbarü’d-Devleti’s-Selçukkiyesi’nde dört oğlu (Mikail, Musa, İsrail, Yinal), İbn Fındık’ın Tarih-i Beyhak’ında da dört oğlu (Mikail, Musa, Arslan, Yusuf) olduğu zikredilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kafesoğlu, “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, s.117-118.

⁹² Erdoğan Merçil, “Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi”, **Türkler Ansiklopedisi**, Yeni Türkiye Yay., C.III, Ankara 2002, s.103.

⁹³ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.IX, s.123-124.

⁹⁴ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.IX, s.362.

⁹⁵ Koca, **Dandanakan’dan Malazgirt’e**, s.51-52; Yazıcı, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, s.208; Gülay Ögün Bezer vd, **Büyük Selçuklu Devleti**, Eskişehir, AÖF Yay., 2011, s.8.

Tuğrul Bey yanında kardeşi Çağrı Bey ile beraber tekrar Mâverâünnehir'e döndüklerinde Buhara'yı ele geçiren Karahanlı ailesinden Ali Tegin ile mücadeleye girişmek zorunda kaldılar. Ali Tegin'nin Selçuklularla mücadele için diğer çevre devletlere mektuplar göndererek yardım istemesi Çağrı Bey'in Anadolu'ya kadar uzanan akınlarına sebebiyet vermiştir.⁹⁶

Bu sırada Karahanlı tahtına çıkan Yusuf Kadir Han (1024), bütün Mâverâünnehir üzerinde hâkimiyet kurmak istiyordu. Bu amacına engel olan Buhara hâkimi kardeşi Ali Tegin ve müttefiki Selçuklu Arslan Yabgu'ya karşı plan kurmuş ve Gazneli hükümdarı Sultan Mahmud'un yardımına başvurmak zorunda kalmıştır.⁹⁷ Karahanlı ve Gazneli hükümdarlarının karşılaşmasında, Ali Tegin ve Arslan Yabgu çöllere kaçmışlardı. Gazneli Mahmud, Selçuklulara gönderdiği elçi aracılığıyla, komşuluk ve dostluk icabı reislerden biri ile görüşmek istediğini bildirdi. Bu davete icabet eden Selçuklu reislerinden Arslan Yabgu, dostluk adına verilen bir yemekte, Mahmud'un emri üzerine sarhoş edilerek aynı gece içinde Hindistan'da Kalincar kalesine gönderilmiştir.⁹⁸ Olay şöyle vuku bulmuştur. Gazneli Mahmud Arslan Yabgu'nun gücünü sınamak için "*Askere ihtiyacım olursa bana ne kadar yardım yapabilirsiniz.*" der. Silahdarından bir ok alan Yabgu içkinin tesiriyle, "*Bu yayı kendi kabileme gönderirsem otuz bin kişi derhal atlanırlar.*" Sultan Mahmud tekrar sorar: "*Daha fazlasına ihtiyacım olursa?*" Arslan Yabgu bu defa bir oku Sultan'a atar ve kabilesine bu oku gönderirse on bin kişinin daha geleceğini söyler. Sultan aynı soruyu sormaya devam eder ve nihayetinde Arslan Yabgu bir yay ve üç ok ile yüz bin atlının geleceğini taahhüt eder. Sultan Mahmud son defa daha fazla istediği takdirde durumun ne olacağını sorması üzerine Yabgu, "*Şu oklardan birini Balhan'a gönder yüz bin atlı*

⁹⁶ Dağılan Selçuklulardan üç bin kişilik bir süvari kuvvetiyle, Gazneli mukavemet mevkilerini aşarak, Doğu Anadolu sınırlarına kadar giden Çağrı Bey, Van Gölü havzasından, kuzeyde Tiflis'e kadar uzanan bölgede keşif harekâtında bulundu. Ermeni ve Gürcü kuvvetlerini yenerek, bölgenin otlak ve yaylaklarının keşfiyle, gerekli siyasi, etnik, kültürel ve askerî stratejik bilgileri topladı. Bizans şehirlerine girdi. Keşif harekâtı neticesinde, bölgenin, Selçukluların yerleşmesine müsait olduğunu tespit ederek Tuğrul Bey'e bildirdi. Çağrı Bey'in Anadolu'ya yaptığı seferler hakkında daha geniş bilgi için bkz. Ali Sevim, **Anadolu'nun Fethi, Selçuklular Dönemi**, Ankara, TTK Basımevi, 1988, s.19-22; Mükrimin Halil Yınanç, **Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yay., 1944, s.35-36.

⁹⁷ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.57.

⁹⁸ Bazı kaynaklarda Kalincar Kalesi'ne hapsedildiği bildirilmektedir. Bkz. Râvendî, **Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, s.89; Reşîdüddîn Fazlullah, **Camiü't-Tevârih**, s.77; Mahmud-i Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s.8; Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî**, s.17; Fidan, Hâce İmâm Zahîrüddin Nişâbüri'nin Selçuknamesi, s.63. Bazı kaynaklarda ise yer adı belirtilmemekle beraber bir kaleye hapsedildiği şeklinde geçmektedir. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.361; el-Hüseynî, **Ahbâru'd-Devleti's-Selçukîyye**, s.3

daha gelir.” Daha sona ise, “*Bu oku Türkistan’a gönder iki yüz bin atlı da istersen gelir.*”cevabını verir. “*Bir yay ve üç okla maaşsız ve ücretsiz bu kadar orduyu emre amade edebilen bir kimsenin işini hor görmemeli.*”diyen Sultan Mahmud, Arslan Yabgu ile aralarında geçen bu diyalogdan sonra onu hapsedmiştir.⁹⁹

Arslan Yabgu’dan sonra sıranın kendisine geleceğini anlayan Ali Tegin Buhara’yı terk etmiş, üzerine bir birlik gönderilmesine rağmen yakalanamamıştır. Arslan Yabgu’nun hapsedilmesi üzerine ona bağlı Türkmen birliklerini başsız bıraktığını düşünen Sultan Mahmud, onlarla daha fazla meşgul olmamıştır. Bu olay Tuğrul ve Çağrı Beyleri daha etkin hale getirmiştir. Onlar büyüğe saygı geleneğini sürdürme ve iç dayanışmayı koruma düşüncesi ile amcaları Musa’yı usulen yabgu tayin etmişlerdir¹⁰⁰. Amcalarının hâkimiyetlerini tanımakla birlikte, kendilerine bağlı Selçuklularla ayrı bölgelerde yaşamaya başladılar.¹⁰¹ Fakat Musa, Selçuklu birliğini sağlayamadı. Arslan Yabgu’nun dört bin çadırılık adamı birlikten koptu ve bu Türkmenler Tuğrul ve Çağrı Beylerin himayesi altına girmek istemediler. Bağımsız kalma isteğinde olan bu Türkmen birlikleri, Selçuklu beylerinden baskı ve zulüm gördüklerini ileri sürerek, Sultan Mahmud’tan dört bin çadırın Horasan’a yerleşmeleri için izin istediler. Sultan Mahmud’u ikna edebilmek için, mallarının çok olduğunu, bundan dolayı Horasan’a bolluk ve ucuzluk geleceğini, sultanın askerleri arasında kalabalık sayıda yer alıp, hizmette kusur etmeyeceklerini bildirdiler.¹⁰² Türkmenlerden elde edeceği büyük verginin cazibesine kapılan Sultan Mahmud, devlet adamlarının tüm itiraz ve uyarılarına rağmen onların Horasan’a yerleşmesine müsaade etti.¹⁰³ Sultan, Serahs, Baverd ve Ferave civarındaki bozkırları Türkmenlere mera olarak tayin etti ve Türkmenler, Sultan Mahmud ölene kadar hiçbir harekette bulunmadılar.¹⁰⁴

⁹⁹ Fidan, Hâce İmâm Zahirüddin Nişâbüri’nin Selçuknâmesi, s.62-63; Râvendî, **Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr**, s.88-89; Aksarâyî, **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, s.7-8; Reşidüddîn Fazlullah, **Camiü’t-Tevârih**, s.77-78; Mevdûdî, **Selçuklular Tarihi**, s.81.

¹⁰⁰ Koca, **Dandanakan’dan Malazgirt’e**, s.59.

¹⁰¹ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.IX, s.363; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, s.83; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.67-68.

¹⁰² Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.472; Râvendî, **Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr**, s.91-92; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, s.165.

¹⁰³ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.473; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.IX, s.363; Râvendî, **Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr**, s.92; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.8-9.

¹⁰⁴ Râvendî, **Râhatü’s-Sudûr ve Âyetü’s-Sürûr**, s.92; Fidan, Hâce İmâm Zahirüddin Nişâbüri’nin Selçuknamesi, s.64; Reşidüddîn Fazlullah, **Camiü’t-Tevârih**, s.81; Aksarâyî, **Müsâmeretü’l-Ahbâr**, s.9; Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, s.8; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, s.169.

Sultan Mahmud'un Mâverâünnehir'deki işlerini yarım bırakarak ülkesine dönmesini fırsat bilen Ali Tegin müttetikini kaybetmiş ve bunun üzerine Tuğrul ve Çağrı Beyler ile işbirliği yapmak istemiştir. Ali Tegin, Gazneli hükümdarı Mahmud'un dahi kendilerinden çekindiğini söyleyerek Tuğrul ve Çağrı Beyleri kendi tarafına çekmeyi istemiş ve bununla birlikte onlara, daha önce Arslan'ın sahip olduğu statüyü vermek istemiştir. Fakat bunun bir hileden ibaret olduğunu anlayan Selçuklu beyleri bu teklifi geri çevirmişlerdir. Siyaset yolu ile Selçukluları yanına çekemeyeceğini anlayan Ali Tegin, onları içten ayırmak için amcaları Musa'nın oğlu Yusuf'a yabgu unvanını teklif etti. Fakat bu isteği de geri çevrildi. Ali Tegin'in, Selçuklu ailesi arasına nifak sokma maksadına bizzat kendisi alet olmayan Yusuf, onun düşmanlığını özellikle üzerine çekmiş ve ilk hedefi olmuştur. Ali Tegin Yusuf'u bir hile ile öldürtmüştür.¹⁰⁵ Bu da Selçuklular arasında güçlü olan iç dayanışmanın daha da kuvvetlenmesine vesile olmuştur.⁸¹⁰⁶

Amcaları Arslan Yabgu'nun Sultan Mahmud tarafından esir edilmesine tepki göstermeyen Tuğrul ve Çağrı Beyler, diğer bir amcaları olan Yusuf'un bu şekilde öldürülmesine karşı çıkarak, onun öcünü almaya karar vermişlerdi. Bu maksatla Türklerden toplayabildikleri kadar çok asker toplamaya başlamışlardır.¹⁰⁷ Ali Tegin'e karşı harekete geçmişlerdir. 1029'da vuku bulan bu çatışmada Selçuklular zafer kazanmışlardır.

Bu sırada Sultan Mahmud ölmüş (1030)¹⁰⁸, siyasi şartlar bir anda Türkmenlerin lehine gelişmiştir. Gazneli Sultan Mahmud'un Rey valisi olan oğlu Mesud, taht mücadelesinde kendilerinden yararlanmak istediği Türkmenlere müracaat ederek onları yeniden Horasan'a davet etmiştir. Başlarına bir şihne¹⁰⁹ tayin ederek onları devlete

¹⁰⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.363; Kafesoğlu, "Selçuklular", s.359.

¹⁰⁶ Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s.60; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, s.122-123.

¹⁰⁷ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, s.124.

¹⁰⁸ Reşîdüddîn Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.81; Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.1; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s.3; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s.9; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s.92; Fidan, Hâce İmâm Zahîrüddin Nişâbü'rî'nin Selçuknamesi, s.64; Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s.8; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.57; Mevdûdî, *Selçuklular Tarihi*, s.87; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.49.

¹⁰⁹ Taşrada büyük divana bağlı ve merkez şehirlerinde bulunan askeri valilerdir. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.368.

bağlamıştır.¹¹⁰ Bu sıralarda da kardeşi Muhammed ile taht kavgasına tutuşan Mesud, kardeşi Muhammed'i bertaraf edip Gazneli tahtını ele geçirmiştir.¹¹¹

¹¹⁰ el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye**, s.3.

¹¹¹ Bundârî, **Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ**, s.LXII; Reşîdüddîn Fazlullah, **Camiü't-Tevârih**, s.83; Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr**, s.9.

I. BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURULUŞU

1. TUĞRUL BEY'İN FAALİYETLERİ

1.1. Nesâ Zaferi

Dandanakan Savaşı'na giden süreçte hazırlık safhası olarak nitelendirebileceğimiz bir takım olaylar meydana gelmiştir. Bu olaylardan biri de Nesâ Savaşı'dır. Gazneli Sultan Mesud ile yapılacak bu savaş ilk karşılaşma özelliği taşıdığı için, hem Gazneliler açısından Selçukluları Horasan'dan atarak devleti maruz kaldığı sorunlardan kurtarmak için bir avantaj ve hem de Selçuklular'a Horasan topraklarında barınabilmeleri için çok önemli fırsat sayılıyordu.

Başlangıçta Arslan Yabgu'nun esaretinden sonra müttefiki Ali Tegin, Tuğrul ve Çağrı Beylerle müttefik olmaya çalışmış fakat onlar buna itibar etmeyince Ali Tegin'in düşmanca tavırlarına maruz kalmışlardı. Öyle ki Selçuklu hanedanını parçalamak için Yusuf Yınal'ı kendi safına çekmeye çalışmış, başarılı olamayınca da onu öldürmüştü.¹¹² Buna tepki gösteren Tuğrul ve Çağrı Beyler de onun üzerine kuvvet göndererek amcalarının intikamını almışlardı.

1032 yılına geldiğinde ise Ali Tegin ve Selçukluların yeni şartlar gereği ittifak yaptıklarını görmekteyiz. Bunun sebebi ise Selçukluların, Gaznelilerin Harezm valisi Altuntaş'ın hücumlarına maruz kalmalarıdır.¹¹³ 1032 yılında bir savaşta hayatını kaybeden Altuntaş'ın yerine oğlu Harun geçmiş ve Gaznelilere karşı isyan ederek bağımsızlığını ilan etmiştir.¹¹⁴ Harun, Gazneli Mesud'a karşı Ali Tegin ile yaptığı ittifaka Selçukluları da dâhil etmiştir.¹¹⁵ Önceden beri Ali Tegin'in oğullarıyla arası açık olduğu için Selçuklular Buhara'da daha fazla kalamazlardı.¹¹⁶ Harezm için de durum aynıydı. Orada da fazla kalamazlardı.¹¹⁷ Sebebi ise, amansız düşmanları ve Gazneli

¹¹² İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.362.

¹¹³ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.57; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.4-5.

¹¹⁴ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s.18.

¹¹⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.362; Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi Çağrı Bey*, s.36; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan, Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul Bilge Kültür Sanat Yay., 2012, s.37.

¹¹⁶ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.390; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s.19; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.4-5; Sencer Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya, Boy, Konat ve Devlet*, Ankara, İmge Kitabevi Yay., 2000, s.84.

¹¹⁷ Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s.19.

Devleti'nin müttefikleri Şah Melik'in fırsat beklemesiydi.¹¹⁸ Öyle ki Selçuklular Harun'a güvenmişler ondan kendilerine bir zarar geleceğini düşünmemişlerdi. Fakat durum düşünülenden aksine gelişmiş, Harun hainlik ederek Şah Melik'i bunlara karşı göndermiş, Şah Melik de Harun'un askerleriyle birlikte 1034 yılında ani bir baskınla Selçukluları perişan etmiş, yedi sekiz bin kişiyi öldürmüş ve mallarını yağmalamıştı.¹¹⁹ Bu olaylardan sonra da Gazneli veziri Ahmed b. Abdüssamed'in düzenlediği bir suikast sonucu Harun'un 1035 yılında öldürülmesi¹²⁰ eklenince Selçukluların Harezm'de kalması daha tehlikeli bir hal almıştı.

Selçuklular Harezm'de oturamayacak duruma gelince 1035 baharında on bin süvari ile Ceyhun'u geçip Horasan'a geldiler.¹²¹ Merv, Serahs ve Ferave çölü civarına yerleştiler.¹²² Onların arkasından İbrahim Yınal grubu geldi. Bunların gelişleri ile Arslan Yabgu Türkmenleri eski düşmanlıklarından dolayı Irak topraklarına kaçtılar. Musa Yabgu, Tuğrul ve Çağrı Beyler buraya gelince derhal Sultan Mesud'a bir mektup gönderip, askeri bir hizmet karşılığı bu yurdu kendilerine vermesini istediler.¹²³ Selçukluların bu talepleri başta Sultan Mesud olmak üzere birçok kişi tarafından şaşkınlıkla karşılanmıştır. Sultan Mesud ülkesine giren ve devlet için tehlike oluşturacak olan bu teklifi reddetmiştir.¹²⁴

Sultan Mesud bununla kalmayıp 1035 baharında Hâcib Beg-Toğdı kumandasında büyük bir orduyu Selçuklular üzerine göndermiştir.¹²⁵ Hâcib Beg-Toğdı ilk önce Selçukluları bozguna uğratmış, onların bütün mallarını ele geçirip, pek çok esir

¹¹⁸ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.442.

¹¹⁹ İbnü'l Esir, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.364; Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, s.18; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.4-5; Divitçioğlu, **Oğuz'dan Selçuklu'ya**, s.83; Erdoğan Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi", **Türkler Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.105.

¹²⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.386; Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, s.19.

¹²¹ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.472; Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, s.20; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.57.

¹²² Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, s.15.

¹²³ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.58.

¹²⁴ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.58; Kamuran Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Ankara, Bilgi Yay., 1984, s.303.

¹²⁵ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.487; Râvendî, **Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, s.94; el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye**, s.3; Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, s.24; Reşidüddîn Fazlullah, **Camiü't-Tevârih**, s.84; Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, s.9; Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.303; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.58; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.104; Divitçioğlu, **Oğuz'dan Selçuklu'ya**, s.89; Coşkun Alptekin, **Büyük Selçuklu Devleti, Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, Edit: Hakkı Dursun Yıldız, C.7, İstanbul, Çağ Yay., 1988, s.303; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, s.214.

almıştır.¹²⁶ Ancak Gazneli ordusu ganimet taksimi ile meşgulken, Çağrı Bey ani bir baskınla Gaznelileri 1035 Temmuzunda Hisâr-ı Tâk mevkiinde ağır bir yenilgiye uğratmıştır.¹²⁷ Bu galibiyet neticesinde Selçuklular çok fazla ganimet elde etmişlerdir.¹²⁸ Savaştan sonra Selçuklu reisleri Sultan Mesud'a tekrar mektup yollayarak canlarını ve mallarını korumak amacıyla savaştıklarını bildirmişler ve sultandan özür dileyip eski taleplerini yinelemişlerdir.¹²⁹

Bu zafer sonrasında elçiler vasıtası ile iki taraf arasında anlaşma sağlanmış, Sultan Mesud Selçuklu beylerine hilat sancak ile birlikte bir menşur göndererek Nesâ'yı Tuğrul Bey'e Dihistan'ı Çağrı Bey'e ve Ferave'yi Musa Yabgu'ya ikta ederek her birine dihkan¹³⁰ unvanı vermiştir.¹³¹ Selçuklular bu zaferin sonucunda üzerinde yaşadıkları toprakların meşru bir gücü olmuşlardır. Ve ayrıca Gazneli Sultan Mesud'un gönderdiği hâkimiyet alametleri Selçukluların Gazne topraklarında devlet kurma sürecini başlatmıştır.

1.2. Serahs Zaferi

Nesâ Zaferi'yle kazandıkları meşruiyeti devam ettirmek isteyen Selçuklular tekrar harekete geçmek istediler. Onlarda büyük bir devleti yenecekleri kanaati uyanmıştı. Bir yandan da Oğuz göçleri ile çoğalıp güçleniyorlardı. Selçuklular ve Gazneliler arasında güven tam olarak sağlanamamıştı. Bunun bir göstergesi de Gazneli

¹²⁶ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.499; Akçay, Zeynü'l-Ahbâr, (Tâhiriler, Saffâriiler, Sâmaniler ve Gazneliler ile İlgili Kısımlar), s.140; Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, s.9; Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.33; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.58.

¹²⁷ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.499; Râvendî, **Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr**, s.94; Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, s.25; Reşîdüddîn Fazlullah, **Camiü't-Tevârih**, s.84; Akçay, Zeynü'l-Ahbâr (Tâhiriler, Saffâriiler, Sâmaniler ve Gazneliler ile İlgili Kısımlar), s.140; el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye**, s.4; Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, s.10; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.58; Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.303; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.9; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, s.215; Divitçoğlu, **Oğuz'dan Selçuklu'ya**, s.89; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.69; Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, s.209.

¹²⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.365.

¹²⁹ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.500; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.365; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.59.

¹³⁰ Sasanilerle Ortaçağ' daki bazı İslam devletlerinin idari teşkilatında köy reisi, şehir ve yöre beyi anlamına gelen bir tabirdir. Bkz. Faruk Sümer, "Dihkan", **İA**, C.IX, İstanbul, TDV Yay., 1994, s.289. Gazneli Sultan Mesud, Çağrı Bey, Tuğrul Bey ve Musa Yabgu'ya kuruluş döneminde 1035 tarihinde gönderdiği menşürlarda "dihkan" unvanıyla hitap etmiştir. Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.9. Abbasi Halifesi kendisinden Horasan'da yerleşmek üzere bir şehir isteyen Tuğrul Bey'e gönderdiği bir mektupta "ed-Dihkanü'l-celîl" diye hitap etmiştir. Abdülkerim Özaydın, "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", **Prof. Dr. Işın Demirkent'e Armağan**, İstanbul 2008, s. 423.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.365; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.59; Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.303; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.104; Köymen, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, s.226.

sultanın hil'atleriyle¹³² alay ettikleri ve onun gönderdiği külahları fırlattıkları ayakları altına alıp çiğnedikleri haberi geliyordu.¹³³

Horasan, Sistan, Bust, Serahs, Türkmen akınlarına ve yağmalarına maruz kalıyor ve Gazneliler bu akınları da Selçuklulara mal ediyorlardı.¹³⁴ Bu durum iki tarafın tekrar bir muhabereye hazırlık yapmalarına sebep oldu. Selçuklular, Harun'un kardeşi Harezm hâkimi İsmail Hamdanla da dostluk kurarak siyasi anlamda destek sağlamışlardır. Bütün bunlardan rahatsızlık duyan Gazneli Sultan Mesud Sü-başı Hâcib Beg-Toğdı komutasında 15.000 kişilik orduyu Selçukluların üzerine göndermiştir.¹³⁵

Sultanın bu hareketi karşısında endişelenen Selçuklular, sultana bir elçi gönderip, yapılan istila ve akınlardan sorumlu olmadıklarını, idaresi altındaki halkın fazla olmasından dolayı buldukları bölgeye sığmadıklarını, bu sebeple Merv, Serahs ve Baverd şehirlerinin askeri hizmet karşılığı kendilerine verilmesini bildirmişlerdir.¹³⁶

Bu talepleri karşısında Sultan Mesud'dan olumlu bir cevap almayan Selçuklular, akınlarını daha da şiddetlendirmişler, bu akınları durdurmak için gönderilen Sü-başı ise Selçuklular ile savaşmaya cesaret edememiş, sadece savunma gayesi ile hareket etmiştir.¹³⁷ Sultan Gazneli Mesud devleti tehdit eden Selçuklulara karşı sefer düzenleyeceği yerde Hindistan'a sefere gitmiştir. Bu durum karşısında da Sü-başı hareket edemez hale gelmiştir. 1038 yılının ilkbaharında Hindistan seferinden dönen Sultan Mesud, Sü-başına Selçuklulara karşı harekete geçme emrini vermiştir.¹³⁸ Sultandan aldığı emirle Nişabur'a hareket etmiştir ve iki ordu Serahs'ta karşı karşıya

¹³² "Elbisesini çıkarmak, üzerinden çıkardığı elbiseyi başkasına vermek" anlamına gelen hal' kökünden türeyen hil'at, terim olarak halifeler ve hükümdarlar tarafından taltif etmek ve şereflelendirmek amacıyla devlet adamlarına ve diğer bazı kişilere giydirilen değerli elbiseyi ifade eder. Bkz. Mehmet Şeker, "Hil'at", *İA*, C.XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998, s.22.

¹³³ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.500; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.59; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.9.

¹³⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.60.

¹³⁵ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.507; Reşidüddîn Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.86; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s.26; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s.95; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.60.

¹³⁶ Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.10; Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s.304; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.60; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, s.104-105; Alptekin, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.101; Divitçioğlu, *Oğuz'dan Selçuklu'ya*, s.91; Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi, Çağrı Bey*, s.56; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s.38.

¹³⁷ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.367; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.10; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, s.105.

¹³⁸ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.61; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s.73.

gelmişlerdir.¹³⁹ Sabahtan akşama kadar devam eden savaşta Çağrı Bey büyük gayret göstererek Gazneli ordusunu yenilgiye uğratmış ve sayısız esir ve ganimet elde etmiştir(1038).¹⁴⁰

Selçukluların kazandıkları bu zaferin en önemli sonucu Horasan'da Gazneli hâkimiyetinin sona ermesi ve bölgede yeni bir Türk devletinin kuruluyor olmasıdır. Bu zaferden sonra Selçuklu beyleri eski Türk devlet anlayışına ve ananesine uygun ülkelerini bölüşmüşlerdir. Buna göre; Tuğrul Bey'e devletin hukuki ve fiili reisi olarak Nişabur, Çağrı Bey'e Merv, Musa İnanç Yabgu'ya ise Serahs vilayeti verilmiştir.¹⁴¹

Tuğrul Bey daha sonra kardeşi İbrahim Yınal'ı Nişabur'a göndererek şehri teslim almasını istemiştir. Nişabur'a giden Yınal, Sultan Mesud adına okutulan hutbeyi "Sultan'ül- Muazzam" unvanıyla Tuğrul Bey adına değiştirmiştir. Bu olaydan sonra da Tuğrul Bey Nişabur'a gelerek Şâdyâh'ta Sultan Mesud'un tahtına oturmuştur.¹⁴²

1.3.Dandanakan Savaşı

Dandanakan, Merv'e on fersahlık mesafede bulunan bir bölgedir.¹⁴³ Hududü'l-Âlem'de, yaklaşık beş yüz adımlık uzunlukta bir hisar içinde küçük bir şehir olduğu, bozkırda bulunduğu ve dış tarafı bir kervan menzili olduğu şeklinde belirtilmektedir.¹⁴⁴

Ebu'l-Fidâ, Dandanakan'ı, Merv-i Şah-i Cihan'a bağlı bir şehir olarak belirtmiş, çeşme ve kuyularının tatlı olduğunu, pamuk ve ipeğin bu bölgede meşhur olduğunu söylemiştir.¹⁴⁵ Makdisî de Dandanakan'ı Merv'e bağlı bir kasaba olarak nakletmiş,

¹³⁹ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.553; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.367; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.24; Alptekin, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.104; Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s.304; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.61, Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, s.109; Merçil, "Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, s.106; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Ankara, TTK Basımevi, 2011, s.46-47.

¹⁴⁰ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.555; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.367; Râvendî, *Rahatü's-Sudûr ve Âyetü's-Surûr*, s.95; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s.7; Reşidüddîn Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.87; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s.27; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.61; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.24; Gürün, *Türkler ve Türk Devletleri Tarihi*, s.304; Alptekin, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.101; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s.39.

¹⁴¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.61; Kafesoğlu, *Selçuklu Tarihi*, s.24; Alptekin, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.102; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, s.109.

¹⁴² Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.566; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.367; Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Surûr*, s.95; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ*, s.5; Reşidüddîn Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.87; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s.28; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.68; Alptekin, *Büyük Selçuklu Devleti*, s.101; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, s.109; Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey*, s.64; Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.210.

¹⁴³ Yakut el-Hamevi, *Mucemü'l-Büldan*, C.II, s.477.

¹⁴⁴ Minorsky, *Hududü'l-Âlem*, s.60.

¹⁴⁵ Ebu'l-Fidâ, *Takvîmü'l-Büldân*, s.532-533.

duvarlarla çevrili tek kapılı bir kalesi, bir kaplıcası ve kervansarayının olduğunu ve de havasının çok temiz olduğunu yazmıştır.¹⁴⁶

Dandanakan'ın bugünkü bulunduğu yer Taş-Rabat olarak geçmektedir. Şehrin eskiye dair zaferlerini hatırlatan çok az emare kalmıştır. Bir kum çölü ile çevrilmiş olan şehrin bulunduğu tepe, kale duvarları üstüne çıkan kumlarla örtülüdür.¹⁴⁷

Gaznelilerin, Selçuklular karşısında kaybettiği Nesâ ve Serahs savaşları nedeniyle bölgedeki siyasi ve askeri durumu ciddi şekilde sarsıldı. Selçukluların Gazneli Devleti için büyük bir tehlike olduğunu farkına varan Sultan Mesud, bizzat Selçuklular üzerine yürümeye karar vermiştir. Bu amaçla 300 fil destekli 50.000 süvari ve piyadeden kurulu bir ordu¹⁴⁸ ile Belh'e gelmiştir.¹⁴⁹ Sü-başı kumandasındaki bir orduyu Herat'a, başka bir orduyu Merv üzerine göndermiştir.¹⁵⁰ Sultan Mesud'un Belh'e geldiği tarihlerde Çağrı Bey de Tâlekân, Faryap ve Şapurgan taraflarını ele geçirmekle meşguldü.¹⁵¹ Bu arada on Türkmen atlısı sultanın Belh'te konakladığı bahçenin yanına gelerek dört Hintli piyadeyi öldürerek Sultan Mesud'a ait bir fili de alıp götürmüşlerdir.¹⁵² Gazneli Devleti için durumun ne kadar kötüye gittiği ortadadır. Zira sultana ait filin çalınması devlet büyüklerinin görevlerinde ne kadar sorumsuz davrandıklarını ortaya koymaktadır. Büyük bir ordu hazırlığı içinde olan Sultan Mesud'un karşısında hiçbir ordunun duramayacağı kanaati vardı. Bu durum karşısında Çağrı Bey Serahs'a gelmiş ardından Tuğrul Bey de Nişabur'dan oraya gelmiştir. Sü-başı ise 20.000 süvarisi ile Merv'den hareket ederek yine aynı bölgeye gelmiştir. Selçuklular savaşa hazırlanmakla birlikte bu büyük ordu karşısında endişedeydiler.¹⁵³

¹⁴⁶ Makdisî, *Ahsenü't-Tekâsim fi Mârifetü'l-Ekâlim*, s.434-456.

¹⁴⁷ Boris Zahoder, "Dandanakan", *Bulleten*, C. XIII, S.72, 1954, s.582-584.

¹⁴⁸ Osman Turan, ordunun 70.000 süvari ve 30.000 piyadeden meydana geldiğini kaydetmiştir. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.63.

¹⁴⁹ Kafesoğlu, *Selçuklu Devleti*, s.25-26, Uluçay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, s.41; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s.80; Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.210.

¹⁵⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.370; Ali Sevim, "Dandanakan Savaşı", *İA*, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s.456; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.63.

¹⁵¹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.63; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.69; Ali Sevim, "Çağrı Bey", *İA*, C.VIII, İstanbul TDV Yay., 1993, s.184-185; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s.41.

¹⁵² Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.580; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.63; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.69; el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye*, s.7; Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları*, s.110; Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey*, s.67; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî*, s.30; Piyadeoğlu, *Güneş Ülkesi Horasan*, s.42.

¹⁵³ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.583; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.63; Mevdûdî, *Selçuklular Devleti Tarihi*, s.142; Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.210.

Bazı Selçuklu reisleri, güçlü Gazneli ordusu karşısında tutunamayacaklarını düşünerek Rey, Cürçân ve Cibâl taraflarına çekilme fikrini ileri sürdüler. Bu görüşü desteklemeyen Çağrı Bey ise yeni bölgelerde başarılı olmanın çok güç olduğunu söyledi. Bu sebeple Horasan'ın asla terk edilmemesini, savaştıkları takdirde Gazne ordusu karşısında bu defa da zafer kazanacaklarını ifade etti. Bunun üzerine 20.000 kişilik Selçuklu ordusu ile 50.000 kişilik Gazneli ordusu Talhab yöresinde savaşa tutuştu. Büyük Gazneli ordusu karşısında tutunamayan Selçuklu kuvvetleri civardaki çöllere çekilmek zorunda kaldılar.¹⁵⁴ Gazneli ordusunun kazandığı zafer Sultan Mesud'u bir nebze olsa rahatlatmıştır.¹⁵⁵

Selçuklu liderleri mağlubiyetten sonra kendi aralarında yaptıkları görüşmede, Gazneli ordusuna karşı düzenli muhabere yapmaktansa, eskiden olduğu gibi çete savaşı yapmayı uygun görmüşlerdir. Sultan Mesud kazandığı zaferin ardından 30 Haziran 1039 tarihinde Serahs'a ulaştı. Selçukluların bu yenilgiden sonra Horasan'da kalamayacaklarını düşünen Mesud, hayal kırıklığına uğramıştır. Serahs'a gittiğinde Selçuklu öncü birlikleriyle karşılaşmıştır. Vur-kaç taktiği ile Gazneli ordusu önemli ölçüde yıpratılmıştır.¹⁵⁶

Savaşmaya çok da elverişli olmayan hava şartları ot ve yiyecek sıkıntısı Gazneli ordusunu olumsuz etkilemiştir.¹⁵⁷ Bu durum, Sultan Mesud'u Selçuklularla barış yapmaya zorlamıştır.¹⁵⁸ Barış görüşmeleri için Gazneli elçisi olarak Ebu Nasr Zevzeni görevlendirilmiştir. Mesud'un veziri bu zata Türkmenler meselesini anlatarak emirler vermiştir. Ve ona: *"Türkmenlere git, fakat bu sana söyleyeceğim sözlerden Emîr'in haberi olduğunu söyleme, ben bir vezir olmak sıfatı ile Müslümanların, dost ve düşmanın işlerini düşünmekle mükellef olduğumdan benim tarafımdan teklif edildiğini söyle; haksız yere çekilmiş kılıçlarını kınlarına koysunlar, haksız yere kanlar dökülmesin; bu suretle ahali sükûnet ve rahata kavuşsun, yine benim tarafımdan onlara: Siz bu kadar zahmet çekiyorsunuz, vuruluyorsunuz, kırılıyorsunuz, ölüyorsunuz, böyle şevketli azametli bir padişahı kendinize düşman*

¹⁵⁴ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.64; Mevdûdî, **Selçuklular Devleti Tarihi**, s.142-143; Sevim, "Dandanakan Savaşı", s.456; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.82; Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, s.210.

¹⁵⁵ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.589.

¹⁵⁶ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamani**, s.14; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.111; Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.76; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.82; Mevdûdî, **Selçuklular Devleti Tarihi**, s.146.

¹⁵⁷ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.592.

¹⁵⁸ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.597; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.71; Mevdûdî, **Selçuklular Devleti Tarihi**, s.147.

yapıyorsunuz; bu ileride sizi tamamiyle mahvetmeden yakanızı bırakmaz. Siz bu çöllerde şimdilik böyle birtakım zafer kazanıyorsunuz; fakat bunun sonu gelmez eğer siz bu Emîr'in yazısına, fermanına boyun eylerseniz ben tarafımdan sizin için Emîrin yanında şefaet ederim ve kendisine sizin hakkınızda: Bunların bu savaşları yapmaları, bu zahmet ve meşakkatleri çekmeleri yalnız kendilerinin, kadınların ve çocuklarının canlarından korktukları içindir; çünkü bunların barınacakları bir yeri ve vatanları yoktur. Eğer Emîrimiz lütuf ve merhamet eder, kendilerine bir otlak yer ve bir vilâyet bağışlarsa kullarınız bu savaşlardan ve böyle hücumlara maruz kalmadan kurtulurlar, rahat ederler. derim ve öyle yaparım ki bunların yeri muayyen olur. Orada rahat rahat otururlar. Hoş bir zaman geçirirler" dedi.¹⁵⁹ Emri alan Zevzeni, Türkmenlere giderek vezirin tembih ettiği gibi Sultan Mesud'un böyle bir şeyden haberi olmadığını yalnız vezirin, onların ve diğer Müslümanların hayrı için kendisini gönderdiğini izah etmiştir. Türkmenler bu teklifi kabul etmişlerdir. Zira kendileri Gazneli ordusunu bir kaç kez mağlup etmiş olsalar da yine bu ordunun gücünden çekinmişlerdir.¹⁶⁰ İki taraf arasında antlaşmada, Gazneliler Herat'a çekilecek, Selçuklular daha önce buldukları vilayetlerde kalacaklar, halka taarruz etmemek, mallarını yağmalamamak şartıyla Nesâ, Baverd, Ferave bölgeleri Selçuklulara teslim edilecekti. Selçuklular hâkim oldukları Nişabur, Serahs ve Merv'den çekilecekti.¹⁶¹

Şartları kabul eden Selçuklular kendilerine tayin edilen yerlere çekildiler. Elçi Gazneli elçisi ordugâhına döndüğü zaman vezire Selçuklular hakkındaki görüşlerini açıklayarak, onlara fazla itimat edilmemesini söyledi. Elçi, Gazne ordusunun Herat'a gitmesiyle Selçukluların yine eski hareketlerine geri döneceklerini savundu. Buna karşılık Gazneli veziri, bu sözler üzerine tedbirli hareket edeceklerini belirtmiş, onlardan bir zarar gelmediği müddetçe üzerlerine gidilmeyeceğini söylemiştir.¹⁶² İki tarafın yaptığı bu antlaşma aslında büyük bir savaş için hazırlık yapma ve zaman kazanmaktan başka bir şey değildi.

Ağustos 1039'da Herat'a gelen Sultan Mesud, orduları ile burada birkaç gün dinlendikten sonra derhal hazırlıklara geçti. Askerlerini hem kendilerine yiyecek

¹⁵⁹ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.597.

¹⁶⁰ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.598.

¹⁶¹ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.599; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.71; Sevim, "Dandanakan Savaşı", s.456; Mevdûdî, **Selçuklular Devleti Tarihi**, s.149.

¹⁶² Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.600; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.64; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.72; Mevdûdî, **Selçuklular Devleti Tarihi**, s.149.

hem de hayvanlarına arpa, saman ve yem bulmaları, dinlemeleri, aynı zamanda keşif kolları oluşturmak, sınırları boş bırakmayıp doldurmak için etrafa dağıttı, büyük bir orduyu Puşnek'e¹⁶³ gönderdi. Böylece her nahiyeye bir ordu gönderip, bütün civardaki nahiyeleri zapt etti, oralara valiler tayin etti.¹⁶⁴ Selçuklularla iş birliği yapan idarecileri ağır bir şekilde cezalandırdı.¹⁶⁵

Bu olaylardan bir müddet sonra Gazneli yönetimine, Tuğrul'un tekrar Nişabur'a gittiği, Davud'un Serahs'a yerleştiği, diğer Türkmenlerin ise Nesâ ve Baverd'e geldiğini haber veren mektuplar gelmiştir. Sultan Mesud, Türkmenler konusunda daha önce bir takım önlemler alacaklarını, onlara elçiler göndereceklerini, muahede yapacaklarını dile getirmiş fakat bu konuda hiçbir teşebbüste bulunmayarak yönetimdeki üst düzey kişileri, son derece rahatsız etmiştir.¹⁶⁶

Sultan Mesud'un yeni bir savaş için hazırlık yaptığını söylemiştik. Hazırlıklarını tamamladıktan sonra 8 Kasım 1039 tarihinde Herat'tan Bûsenç'e hareket ederek Nişabur'da bulunan Tuğrul Bey'i ele geçirmek istedi fakat başarılı olamadı. Bunun üzerine Nesâ'ya hareket etti. Ağırıklarını Balhan dağlarına gönderen Selçuklular çöllere çekildiler. Nesâ'ya giren Gazneli ordusu burada ancak birkaç gün kalabildi. Kazanılan son başarıların ardından Sultan Mesud Nişabur'a gelerek Tuğrul Bey'in şehirdeki hâkimiyetine son verdi (16 Ocak 1040).¹⁶⁷ Kışı Nişabur'da geçirdi. Burada Selçuklulara ait bütün izleri sildirdi.¹⁶⁸ Sefer hazırlıklarını tamamlayan Sultan Mesud, Selçuklularla yeni bir mücadele için harekete geçti (14 Mart 1040). Kıtık sebebiyle Gazneli ordusu çok zor durumda idi ve açlıktan pek çok hayvan da ölmüştü. Kıtık yüzünden halk çöle kaçtı. Sultan Mesud daha sonra Serahs'a geldi.¹⁶⁹ Serahs'ta da durum aynıydı şiddetli kıtlık yaşanmaktaydı. Devlet erkânından Sultan Mesud'a Herat'a dönme konusunda ısrar

¹⁶³ Nişabur'a bağlı bir köydür. Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.603.

¹⁶⁴ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.602-603; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.72.

¹⁶⁵ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.603-604; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.72; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.82.

¹⁶⁶ Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.604; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.72; Mevdûdî, **Selçuklular Devleti Tarihi**, s.150-151.

¹⁶⁷ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.64-65; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.15; Mevdûdî, **Selçuklular Devleti Tarihi**, s.153; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.83.

¹⁶⁸ Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.74; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.83.

¹⁶⁹ Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, s.26; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.74; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.112; Piyadeoğlu, **Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey**, s.79; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.83.

edilse de sultan ikna olmayarak Merv'e doğru hareket etmiştir.¹⁷⁰ Selçuklu saldırıları, kıtlık, yiyecek, yem sıkıntısı, sıcaklar Gazneli ordusunu iyice perişan etmiştir. Merv'e hareket etmenin yanlış olduğunu geç fark eden Sultan Mesud, hem ordunun itaatsizliğiyle hem de isyanıyla karşılaşmıştır.¹⁷¹

Duruma Selçuklu kanadından bakılacak olursa bir korku durumunun hâkim olduğunu görülmektedir. Zira Tuğrul Bey, Rey ve Cibâl tarafındaki Türkmenlerle birleşmek fikrindedir. Çoğu Selçuklu reislerinden de kendisini destekleyenler olmasına rağmen, Çağrı Bey bu teklifi reddederek zaten perişan bir halde bulunan Gazneli ordusuna karşı başarılı olabileceklerini söylemiştir.¹⁷² Böylece Selçuklular onların karşında savaş düzeninde yer almışlardır. Daha önce kale civarındaki kuyular Selçuklular tarafından kullanılmaz hale getirildiğinden Sultan Mesud ordusunun beş fersah uzaktaki bir havuz başına gitmesini emretti. Gazneli ordusu hareket edince düzeni bozuldu ve o sırada Sultan Mesud'un Türklerden meydana gelen "Hassa Ordusu"ndan üç yüz yetmiş kişi Selçuklu kuvvetlerine katıldı. Bu olay zaten bitkin, moralsiz ve disiplini kalmamış olan Gazneli ordusunun Selçukluların hücumu ile dağılmasına ve hezimete uğramasına yol açmıştı.¹⁷³ Gazneli ordusunu kötü duruma düşürmeyi başaran Selçuklu beyleri, Dandanakan Kalesi önlerinde onlarla kesin sonuçlu bir meydan savaşı yapmaya karar verip derhal harekete geçtiler.¹⁷⁴ Burada üç gün devam eden ve Mayıs 1040¹⁷⁵ günü sona eren savaşta birlikten mahrum, aç, susuz ve yorgun Gazneli ordusu, özellikle savaş tekniğini çok iyi bilen Çağrı Bey'in taktik ve saldırıları karşında kesin bir yenilgiye uğratıldı. Sultan Mesud gücünün yettiği kadar çarpışmış ancak etrafının sarıldığını görünce yüz atlı ile savaş meydanından güçlükle

¹⁷⁰ Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.304-305; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.74; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.112; Piyadeoğlu, **Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey**, s.82; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.84.

¹⁷¹ Sevim, "Dandanakan Savaşı", s.457; Sümer, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, s.112.

¹⁷² Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.64; Gürün, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, s.304-305; Piyadeoğlu, **Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey**, s.85; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.84.

¹⁷³ Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.65; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.85.

¹⁷⁴ Sevim, "Dandanakan Savaşı", s.457; el-Hüseynî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukîyye**, s.8; Reşidüddin Fazlullah, **Camiü't-Tevârih**, s.90; Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsirî**, s.33.

¹⁷⁵ Savaşın olduğu tarih ihtilaflıdır. Savaş, Beyhakî'ye göre, 21 Mayıs 1040, Hüseyinî'ye göre 22 Mayıs 1040, Cüzcânî'ye göre 23 Mayıs 1040, Bundârî'ye göre 1039, İbnü'l-Esîr'e göre 1040 yılında meydana gelmiştir.

kaçıp canını kurtarabilmişti.¹⁷⁶ Bozguna uğramış halde Gazne'ye çekilmişti.¹⁷⁷ Gazne ordusunun, bütün hazineleri, malları, silahları, Selçukluların eline geçmiştir.¹⁷⁸

Savaştan hemen sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler ile Musa Yabgu secdeye vararak Allah'a şükrettiler. Savaş meydanına taht kurarak Tuğrul Bey'i hükümdar ilan ettiler ve onu bütün Horasan'ın hâkimi olarak selamladılar. Kazanılan zafer için yakın bölgelere fetihnameler gönderilmiştir.¹⁷⁹ Abbasi halifesine bağlılık arz edilmiş ve Horasan halkı bir yıl boyunca vergiden muaf tutulmuştur.¹⁸⁰

Selçuklular Karahanlı ve Gazneli devletleriyle uzun süren mücadeleler sonucunda Dandanakan savaşı ile galibiyetlerini ilan ederek Büyük Selçuklu Devleti'ni kurdular. Tuğrul Bey yeni kurulan devletin ilk hükümdarı oldu ve savaşın kazanılmasıyla Selçuklu Devleti Horasan'a hâkim oldu ve Türk-İslam tarihinde önemli gelişmelere imza atıldı. Zaferden bir müddet sonra da ülkenin hanedan üyeleri arasındaki taksim süreci başladı.

Kurultayda Tuğrul Bey önderlik etmiştir ve eline bir ok alarak Çağrı Bey'e onu kırmasını söylemiştir. Oku kolayca kıran Çağrı Bey, okların sayısı artınca onları kırmakta zorlanmıştır. Nihayetinde dördüncü oku almış ancak kıramamıştır. Tuğrul Bey, Selçukluların birlik ve beraberlik içinde hareket ederlerse onları kimsenin mağlup edemeyeceğini göstermek için bu örneği vermiştir. Bu olaydan sonra hanedan üyeleri arasında ülke taksim edildi.¹⁸¹

Çağrı Bey Merv'i merkez yaptı. Bust, Herat, Sistan ve etrafındaki zapt edilecek yerlere Musa Yabgu, Çağrı Bey'in büyük oğlu Kavurd Tabeseyn vilayeti ile Kirmân taraflarına tayin edildiler. Tuğrul Bey Irak tarafına gitmişti. Anne tarafından kardeşi olan İbrahim Yınal, kardeşinin oğlu Emir b. Yakuti b. Çağrı Bey ve Kutalmış b. Arslan onun yanına idiler. Rey şehrini zapt edip orayı idare merkezi yapınca İbrahim Yınal'ı

¹⁷⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.90; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s.34.

¹⁷⁷ Azîmî, *Azîmî Tarihi*, s.5; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s.86.

¹⁷⁸ Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, s.26; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.66; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.16; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.76; Sevim, "Dandanakan Savaşı", s.457; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s.86.

¹⁷⁹ Beyhakî, *Tarih-i Beyhakî*, s.643; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.66; Mevdûdî, *Selçuklular Devleti Tarihi*, s.158-159; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.16; Cüzcânî, *Tabakât-ı Nâsırî*, s.35; Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, s.344; Özgüdenli, *Büyük Selçuklu Devleti Tarihi*, s.87; Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey*, s.89; Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.211.

¹⁸⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.66; Mevdûdî, *Selçuklular Devleti Tarihi*, s.159; Sevim, "Dandanakan Savaşı", s.457.

¹⁸¹ Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s.101; Yazıcızâde Âli, *Tevârih-i Âl-i Selçûk*, s.47; Mevdûdî, *Selçuklular Devleti Tarihi*, s.159; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.17; Koca, *Dandanakan'dan Malazgirt'e*, s.79; Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.211.

Hemedan'a, Emir Yakuti'yi Ebher, Zengân ve Azerbaycan taraflarına, Kutalmış'ı ise Cürcân ile Damgan'a gönderdi.¹⁸²

2. SELÇUKLU DEVLETİ'NİN KURUMSALLAŞMASI

2.1. Selçuklu Devleti'ni Meydana Getiren Unsurlar

Selçukluların belirli aralıklarla kazandığı zaferler, onların nezdinde devletin kurulmuş olduğu fikrini ön plana çıkardı. Ancak bu siyasi oluşumun devlet olmasını icap ettiren vasıflardan çoğu noksandı. Mesela Selçukluların hükümdar olarak seçtikleri Tuğrul Bey, ancak Nişabur'u işgal ettikten sonra o da geçici bir zaman için tahta oturma imkânını bulmuştu. Fakat şu bir gerçektir ki üzerinde yaşadıkları topraklar kendilerinin olmadığı müddetçe, Selçukluların tam bir devlet kurmuş oldukları söylenemez.¹⁸³ Bu nedenle onların bir devleti tamamen kurduklarını gösteren ilk kanıt üzerinde yaşadıkları toprak parçasının sahibi olmalarıydı.

Dandanakan Zaferiyle Selçuklular Horasan'ı ele geçirmiş oldular. Bu da savaşın Selçuklular bakımından en önemli neticesidir. Böylece kurulan bir devletin en önemli unsurlarından birincisine sahip olmuşlardır. Selçukluların kendilerine ait bir vatanları olmuştur.

Devleti oluşturan ikinci önemli unsur ise hâkim olunan halktır. Selçuklular daha zaferden önce yerli halk kitlelerini idare ediyorlardı. Horasan halkı yeni hükümdarlarını hiç yadırgamadan kabul etmişlerdir. Bunda iyi idare ve soy etkili olmuştur. Her şeyden önce hanedanın başında bulunan kimsede devlet adamlığı hüviyetinin bulunması şarttır. Bu vasfın tam manasıyla ortaya çıkması hususu zaman gerektirmektedir. Bu yüzden Selçuklular halka sözlü teminattan başka bir şey vermemişlerdir. Bu noktada Selçukluların fiili iyi idaresinden başka, Gaznelilerin kötü idaresi önemli rol oynamıştır.¹⁸⁴

¹⁸² Râvendî, *Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, s.102-103; Bundârî, *Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ*, s.6; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.67; Reşidüddin Fazlullah, *Camiü't-Tevârih*, s.94-95; Yazıcı, *İlk Türk İslam Devletleri Tarihi*, s.212.

¹⁸³ Köymen, *Büyül Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, s.351.

¹⁸⁴ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, s.352.

Asıl değişiklik kendisini orduda göstermiştir. Zaferin kazanılmasında başlıca rolü oynayan Gulâm¹⁸⁵ Türkler, ordunun esas unsuru olmaya başlayınca, göçebe Türkmenlerin baskın nüfuzu kırılmış ve artık komutanlık ve valilik görevleri bu Gulâm Türklere verilmiş bu yüzden de konar-göçer Türkmenler ikinci plana düşmeye başlamıştır.¹⁸⁶ Fakat şunu da belirtme gerekir, her ne kadar Türkmenlerin nüfuzunu kırma ve Oğuz aristokrasi yerine Türk köle sistemini yerleştirme teşebbüsleri olsa da feodal bünyede bir değişiklik olmamıştır.¹⁸⁷ Çünkü kendilerine geniş vilayetler verilen emirler iktaları dâhilinde maiyyetlerinde askeri birlikler bulunduruyorlardı. Bu durum da onlara bir nevi küçük hükümdar vasfı kazandırıyordu.

Devletin iki ana unsuru toprak ve millet meselesinden sonra diğer bir önemli husus ise Selçuklu beylerinin özellikle Tuğrul Bey'in hükümdarlık cephesinin nasıl tezahür ettiğini, daha açık bir ifadeyle hâkimiyet sembollerine ilaveten yeni şeylere sahip olduklarıdır. Zamanın hâkimiyet anlayışına göre, her devlet, kazandığı zaferleri, dostun sevinmesi düşmanın ise çekinmesi için fetihnamelerle münasebet halinde bulunduğu ve hatta bulunmadığı bütün devletlere bildirirdi. Bu âdete uyarak Selçuklular da kazandıkları zaferleri bazı hükümdarlara bildirmişlerdir.¹⁸⁸ Karahanlı hükümdarlarına, Buhara'da Ali Tegin'in oğullarına, Böri Tegin'e ve bütün Türkistan büyüklerine, İsfahan ve çevresinde hüküm süren Kâkuyiler'e fetihnameler göndererek zaferlerini ilan etmişlerdir.¹⁸⁹

2.2. Selçuklular'da Hâkimiyet Anlayışı

Türklerde, siyasi birliğin sağlanması, milletin yaşama biçiminin belirlenmesi, egemenliğin bir elde tutulması, Türk kültürünün oluşması ve Türk uygarlığının devamının sağlanmasında ana ve en belirleyici unsur devlettir.¹⁹⁰

Devlet, hukuki bakımdan emretme hak ve yetkisine sahip olan yüksek bir mekanizmadır. Fakat emretme hakkının itaat edenler tarafından meşruluk kazanması gereklidir. Meşruluğu tanınan devletlerde çok çeşitli hâkimiyet şekilleri mevcuttur ve bu

¹⁸⁵ Türk İslam devletlerinde yaygın olarak kullanılan bu "gulâm/devşirme" sistemi bozkır devletleri için mevzu bahis değildir. Geniş coğrafyaların çok uluslu ve hareketli kabile ve halkları üzerinde hâkimiyetin tesis edebilmesi ve tâbilerin bir arada tutulması için böyle bir uygulamaya zemin yaratmıştır. Osman Gazi Özgüdenli, *Turco-İranica, Ortaçağ Türk- İnan Tarihi Araştırmaları*, İstanbul, Kaknüs Yay., 2006, s.44.

¹⁸⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.235; Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.17.

¹⁸⁷ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.238.

¹⁸⁸ Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri*, s.354.

¹⁸⁹ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s.66.

¹⁹⁰ Bekir Biçer, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, Ankara, Akçağ Yay., 2007, s.145.

şekillenme her toplumda farklılık göstermektedir. Bu hâkimiyet şekillerini üç kısımda açıklamak mümkündür. Bunlar; gelenekçi hâkimiyet, karizmatik hâkimiyet ve kanuni hâkimiyettir.¹⁹¹

Gelenekçi hükümlanlıkta kimin hükümdar olacağını gelenekler belirler. Eskiden süre gelen ve değişmeyeceğine inanılan düzenin kutsallığı düşüncesi temel alınır. Böyle bir hâkimiyet anlayışında örf, adet ve gelenekler hükümdar tarafından uygun olarak yerine getirilir.¹⁹²

Kanuni hâkimiyette, esaslar önceden kanunlarla belirlenmiştir. Hâkimiyeti elinde bulunduranlar tarafsız kurallara göre hâkimiyetlerini sürdürürler. Hükümdar bu kurallara uymak zorundadır.¹⁹³

Karizmatik meşruiyette, iktidarda bulunan kişiye yetkilerin Tanrı tarafından verildiği kabul edilmektedir. Bu hâkimiyette esas bir nevi lütuf ve inayete donatılmış olma gücüdür.¹⁹⁴ Bu sistemde meşruiyet geleneklerden gelmediği için meşruluk taşıyan kişi hâkimiyeti altında bulunanlara başka uygulamalar getirebilir, yeni hedefler gösterebilir.¹⁹⁵ Bu üç hâkimiyet şekli, biri diğerinin gelişimi olmadığından sıra takip etmez. Gelenekçi hâkimiyetin izlerine en modern toplumlarda da karşılaştığı gibi, karizmatik anlayış da eski ve yeniçağlarda sıkça görülür.¹⁹⁶

Devlette hâkimiyet iki şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunların ilki, “iç hâkimiyet”tir ki devletin sahip olduğu topraklar ve bu topraklarda yaşayan halk üzerinde hukuki bakımdan emretme hak ve yetkisini tam olarak kullanması demektir. Devlette hâkimiyetin ikinci şekli ise tam bağımsızlıktır.¹⁹⁷

İslam’ın kabulü ile Türk devlet anlayışında ve yönetim biçiminde köklü bir değişim meydana gelmemiş, İslamiyet öncesi var olan insani değerler ve Türk töresi İslami bir kimlik kazanarak ve bu değerlerle bütünleşerek yaşama imkânı bulmuştur.¹⁹⁸

Türk tarihinin bu safhasında kurulan devletler artık bozkır kültürü yansıtmazlar. Sosyal durum, iktisadi hayat, idari ve askeri yönden olduğu gibi, dil, edebiyat, sanat itibarıyla da Türkler yeni bölge ve kültür şartlarının gereklerine uymuşlardır.

¹⁹¹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.248.

¹⁹² Mehmet Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2006, s.44.

¹⁹³ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.248; Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s.45.

¹⁹⁴ Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s.45.

¹⁹⁵ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.248; Niyazi, **Türk Devlet Felsefesi**, s.45.

¹⁹⁶ Aslıhan Köse, Sultan Tuğrul Bey Devri Hâkimiyet Mücadeleleri, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008, s.12.

¹⁹⁷ Salim Koca, “Eski Türklere Devlet Geleneği ve Teşkilatı”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.II, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002, s.826.

¹⁹⁸ Biçer, **Türklerin İslamlaşma Süreci**, s.147.

Davranışlarını çevrenin siyasi, sosyal ve kültürel durumuna göre ayarlamakta yetenekli olan Türkler idarelerindeki bölgelerde Müslüman topluluklarca alışılmış ve onları tedirgin etmeyen gelenek ve kuruluşlara müdahale etmemişlerdir.¹⁹⁹

Türkler, İslamiyet'le tanıştıkları zaman İslami devlet başkanları yani halifeler zaten sultandı ve saltanat yasal bir zemine kavuşmuştu. Devletin varlık sebebi ve asıl görevi ise adaleti sağlayacak kanunları yapmak ve adaleti temin etmektir. Devlet, akıl, bilgi ve danışmanlarla yönetilebilir. Devlet kademelerinde liyakat esastır. Devlet adamları halk için çalışmak zorundadır.²⁰⁰ Büyük Selçuklu Devlet teşkilatının düzenlenmesiyle oluşup gelişmesinde, uzun bir geçmişe dayanan İslam öncesi Türk devlet geleneğinin İslami prensiplerle uyumlu bir kaynaşması söz konusu olmuştur. Bölgede kendilerinden önce kurulmuş devletlerin tecrübelerinin izlerini görmek mümkündür.²⁰¹ Selçuklular başlangıçta eski Göktürk devlet anlayışı ve teşkilatının uygulayıcısı olan Oğuz Yabgu devletinin izinde idiler. Başta Yabgu vardı. İnal, Yınanç, İnanç ve Bey unvanlı hanedan üyeleri onun etrafında idari sorumluluğa iştirak etmekte idiler. Fakat Horasan'a geçişlerinden sonra değişiklikler belirdi.²⁰²

Türk hâkimiyet anlayışına göre devlet, başta bulunan hanedanın ortak malı idi. Ve idare kabiliyeti kan ile evlatlarına geçtiği için bütün hanedan üyeleri hükümdar olma hakkına sahipti. Bu anlayışın doğal neticesi olarak hanedana dâhil her şehzadeye özel bir arazi parçasının verilmesi gerekirdi. Bu sistemin uygulanmasında birçok sakınca kendisini göstermiştir ki daimi meselelerden olan taht mücadeleleri bu sistemin neticesidir.²⁰³

Selçuklu devleti Türk ve İslam menşeyinden gelen unsur ve müesseselerin kaynaşmasıyla kurulmuş bir devletti. Bu siyasal yapının dikkat çeken ilk özelliği, Göktürkler'de ve Karahanlılar'da mevcut olan eski Türk feodal bünyesine sahip oluşu idi. Selçuk'un oğulları daha babalarının ölümünü müteakip en zayıf zamanlarında bile kendilerine mensup boyların başında zümrelere ayrılmışlardı. Dandanakan Zaferini müteakip devlet kurulurken Tuğrul Bey eski Türk hakani yerine sultan olmakla, Musa Yabgu ve Çağrı Bey de dâhil bütün feodal beyler kendisine tâbi bulunmakla beraber son ikisi de kendilerine ayrılan bölgelerde müstakil olarak devleti fiilen üçe taksim

¹⁹⁹ Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.355.

²⁰⁰ Biçer, **Türklerin İslamlaşma Süreci**, s.148.

²⁰¹ Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, s.293.

²⁰² Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.358.

²⁰³ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.11; Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, s.397; Reşat Genç, **Karahanlı Devlet Teşkilatı**, İstanbul, Kültür Bakanlığı Yay., 1981, s.13

etmişlerdi. Tuğrul Bey daha başlangıçtan itibaren merkeziyetçi devlet vücuda getirmek için çok gayretler sarf etmişti. İbrahim Yınal, Kutalmış ve el-Basan gibi Selçuklu torunlarına bir hâkimiyet sahası bırakmamıştı. Bununla beraber kabile halinde iken yaşa icabı hukuken reisleri bulunan amcaları Musa Yabgu ile devletin kuruluşunda ve askeri zaferlerde birinci derece rolü olan Çağrı Bey'i hükümlerlik haklarından mahrum etmek kolay ve doğru değildi.

Devletin üçe taksim edilmesi hususunda; Çağrı Bey ve İnanç Yabgu, Tuğrul Bey'den sonra hâkimiyet sahalarında kendi adlarını hutbelerde okutuyorlar, para bastırıyorlar, kapılarında nevbet çaldırıyorlar, başlarında çetr (çadır) taşıyorlar, kendilerine mahsus hükümet idaresi ve ordulara sahip bulunuyorlardı.²⁰⁴

Selçuklu Devleti bir siyasi teşekküldür ve bu büyük yapının içinde başka küçük devletler de bulunur ki bunlara vasal yahut tâbi denir. Vasallık statüleri şekil ve maiyet bakımlarından devletten devlete değişiklik gösterirdi.

Mehmet Altay Köymen bu vasal devletleri üç kategoride açıklamaktadır. Bunların ilki; başlarında Selçuklu soyundan olan hükümdarların bulunduğu vasal devletler (Kirmân Selçukluları, Anadolu Selçukluları, Suriye Selçukluları, Irak Selçukluları), ikincisi başlarında Türk soyundan hükümdarların bulunduğu vasal devletler (Karahanlılar, Gazneliler, Harezmsahlr, Danişmendliler vs.) üçüncüsü, başlarında Türk soyundan olmayan hükümdarların bulunduğu vasal devletler (Büveyhoğulları, Bavendiler, Ukayloğulları, Mezyedoğulları vs.) dir. Köymen, böyle bir tasnifin yapılması Büyük Selçuklu Devleti'nin anlaşılmasını kolaylaştıracağını ve her kategoriden devletin Selçuklu devletiyle olan münasebetinin mahiyetini de ortaya koyacağını belirtmiştir. Çünkü bir devletin vasallık statüsü ile ikinci ve üçüncü kategoriden devletlerin vasallık statüleri arasında fark olup, ilk kategoriye dâhil olan devletlerin hak ve yetkileri daha geniştir.²⁰⁵

Metbu olarak tanımlanan Selçuklu Devleti ile tâbi devletlerin sahip oldukları ortak hâkimiyet alametleri ve sembolleri (taht, taç, çetr, bayrak gibi) vardır. Selçuklu hükümdarı sarayın kapısında beş nevbet çaldırırken, tâbi hükümdar üç defa çaldırırdı.

Hükümdar bastırdığı paralarda kendi ad ve unvanlarından başka, sadece o sırada halifelik tahtında bulunan kimsenin adını zikrettiği halde, vasal hükümdar, halifenin adından sonra metbu hükümdarın adını ve unvanını, daha sonra da kendi adını

²⁰⁴ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyet*, s.234.

²⁰⁵ Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, s.12.

zikrederdi. Hutbe'de de aynı sıra takip edilirdi. Şayet tâbi hükümdarlar okuttuğu hutbeden ve bastırıldığı sikkeden metbu hükümdarın adını çıkarırsa isyan etmiş olurdu. Ayrıca vasal hükümdar metbu hükümdara her sene vergi vermekle yükümlüydü. Hatta vasal hükümdar oğlunu veya kardeşini rehin olarak metbu hükümdarın sarayına gönderirdi. Metbu hükümdar sefere çıktığı zaman vasal hükümdar vasallık statüsü ile kararlaştırılmış miktarda bir yardımcı kuvvetle merkez orduya katılırdı.²⁰⁶

Metbu hükümdar sebepli veya sebepsiz her istediği zaman vasal devlet arazisine girme hakkına sahipti. Vasal hükümdarlar dış ve iç işlerinde hemen hemen serbest olup başka bir devlete karşı savaş ya da barış yapabilirlerdi. Elçiler gönderip, elçi kabul edebilirdi. Vasal hükümdarların diğer bir görevi de metbu hükümdarın haklarını ve menfaatlerini korumaktı.

Zamanın hâkimiyet anlayışına göre bir devletin ne kadar çok vasalı varsa o kadar güçlü sayılırdı. Bu nedenle metbu hükümdar aksi bir durum olmadıkça vasal devletlerin başlarında bulunan hanedanı ortadan kaldırmazdı.

Bazen bir devlet doğrudan doğruya devletin vasalı olmayabilirdi. Böylece bir takım vasalın vasalı devletler meydana gelirdi. Mesela, Anadolu Selçuklu Devleti Irak Selçuklu Devleti'nin vasallığına verilmişti. Aynı şekilde Zengi Oğulları, Irak Selçuklu Devleti'nin vasalı idi.

Devlet kuruluncaya kadar Selçuklu başbuğlarının başlıca kuvvet kaynağı, Müslüman olduktan sonra Türkmen adını alan, konar-göçer Oğuz boyları idi. Devletin yapısının değişikliğe uğramaya başlaması, Dandanakan savaşını müteakip kendini göstermiştir. Bu savaştan sonra Gaznelilerden iltica eden gulâm sistemine göre yetişmiş general ve askerler devlet hizmetine alınmıştır. Devrin klasik İslam devlet tipine uygun olarak, askerî teşkilat kadrolarını doldurmak üzere, küçük yaştaki Türk çocukları satın alınırdı. Özellikle Sâmânoğulları Devleti (819-1005) zamanında dikkatle tespit edilmiş esaslar dâhilinde yetiştirilir ve hassa kıtalarında vazifelendirilirdi. Bunlar arasında devlet kuracak kadar kabiliyet gösteren komutanlar çıkmıştır. Bu sisteme göre yetişmiş Türklerin sayılarının artması devletin gelişmesinde mühim bir basamaktır.

İmparatorluğun başında bulunan hanedanın Türk ırkından olmasının Horasan halkı bakımından önemi yoktur. Çünkü Selçuklular Horasan'ın hâkimiyetini yine Türk olan Gazneliler'den devralmışlardır. Bu sebeple o devirlerde Horasan halkı yabancı

²⁰⁶ Koca, **Dandanakan'dan Malazgirt'e**, s.167-168; Yazıcı, **İlk Türk İslam Devletleri Tarihi**, s.295-308.

hâkimiyetine almış bulunuyordu. Selçuklular ise ilk kez kendi milletlerinden olmayan bir halkı yönetmeye başlamışlardır.

Aynı Horasan halkının devlet idaresine iştiraki, sivil teşkilat kadrolarını doldurmak suretiyle olmuştur. Fakat devletin daha sonraki gelişme döneminde askeri teşkilat kadrolarını dolduran Gulâm sistemine göre yetişmiş ikta sahibi Türk kumandanlarıyla sivil teşkilat arasında gizli veya açık nüfuz mücadelesi meydana gelmiştir.²⁰⁷

Gulâm sistemi devlet için önemli bir mekanizmadır ve devletin sosyal ve etnik bünyesinde özellikle orduda önemli bir yere sahiptirler. Ortaçağ İslam devletlerinde yaygın olarak uygulanan ve köle temini ile esir alma yoluyla oluşturulan gulâm sisteminin Selçuklulara Gaznelilerden intikal ettiği anlaşılmaktadır. Bu sistem saray, merkez ve eyalet bürokrasisine, orduya eğitilmiş ve nitelikli personel yetiştirmekteydi. İlk dönemlerde bozkırlı Türk kimliği ağır basan Selçuklu Devleti Türkmenlere dayanıyordu. Yani devlet bir anlamda boylar birliğinden meydana gelmekteydi. Türkmenlerin devleti doğrudan doğruya değil, beyleri aracılığıyla temsil etmesi, devlete sundukları büyük hizmetlerin yanı sıra, temsil ettikleri güç oranında devleti sarsmak imkânı da veriyordu. Selçuklu sultanlarının zaman içerisinde devletin kuruluşunda kendileri kadar hizmet etmiş bu boy beyleri yerine gulâm unsurları tercih etmelerinin sebebi budur.²⁰⁸

²⁰⁷ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.16.

²⁰⁸ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.105-106; Bezer, vd., **Büyük Selçuklu Devleti**, s.174.

II. BÖLÜM

BÜYÜK SELÇUKLU DEVLETİ VE TÂBİ DEVLETLER

1. TUĞRUL BEY DÖNEMİNDE TÂBİ DEVLETLER

1.1. Ziyârîler ile Selçuklu Devleti İlişkileri

Ziyârîler, Hazar Denizi'nin Güneydoğusu'nda Cürcân ve Taberistan'da hüküm sürmüş bir hanedandır.²⁰⁹ Kendilerinin Sâsâni hükümdarı Hüsrev zamanında Gîlân²¹⁰ kralı Arguş Ferhadan'ın soyundan geldiklerini iddia ederler.²¹¹ Ziyârîler'in ilk hükümdarı Merdaviç, Sâ mâniler'in Gîlânlı ünlü kumandanı Esfâr b. Şireveyh'in hizmetine girerek onun komutanlığında önemli başarılar kazanmıştır. Esfâr ele geçirdiği bölgelerde halka zulmetmesi ve halkın buna tepki göstermesinden yararlanarak bağımsızlığını ilan etmiştir.²¹² 931 tarihinde Merdaviç, Esfâr'ı yakalayıp öldürdü²¹³ ve Hemedan, Dinever ve İsfahan'ı fethetti.²¹⁴ 932 tarihinde Taberistan ve Cürcân'ı aldı.²¹⁵ Merdaviç kurduğu hanedanın merkezini Cürcân yaptı. Daha sonra Sâ mânilerin kontrolüne geçen Cürcân 932'de tekrar Ziyârîler tarafından zapt edilmiş, ertesi yıl Sâ mânilerle bir antlaşma yaparak Cürcân'ı onlara bırakmıştır. Merdaviç yanında bulunan Türk birlikleri tarafından öldürülmüştür.²¹⁶ Onun öldürülmesi üzerine Sâ mânî hükümdarı Nasr b. Ahmed şehri o devrin ünlü kumandanlarından Mâkân b. Kaki'ye vermiştir (935). Merdaviç'e halef olan kardeşi Veşmgîr Sâ mânileri bölgeden uzaklaştırarak şehri tekrar ele geçirmiş ancak Büveyhi saldırılarına karşı Sâ mânilerin

²⁰⁹ Erdoğan Merçil, "Ziyârîler", **İA**, C.XLIV, İstanbul, TDV Yay., 2013, s.498.

²¹⁰ Günümüz İran'ının idari bir bölgesidir. Doğusunda Mâzenderan batısında Doğu Azerbaycan eyaletleri, kuzeyinde Hazar Denizi ve Azerbaycan, güneyinde Zencan eyaleti bulunmaktadır. Tahsin Yazıcı, "Gîlân", **İA**, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996, s.68.

²¹¹ Keykâvus b. İskender, **Kabusnâme**, Farsça'dan Çev. İlyasoğlu Mercimek Ahmed, Hazırlayan ve Sadeleştiren: Atilla Özkırmı, C.I, İstanbul, Kervan Yay., s.77; W. Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", **The Cambridge History of Iran**, Edit by R.N. Frye, Vol. IV, Cambridge, Cambridge University Press, 2008, s.212

²¹² Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", s.212; Merçil, "Ziyârîler", s.498.

²¹³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.162-164.

²¹⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VII, s.164; Percy Sykes, **A History of Persia**, Vol.II, Oxon, Routledge, 2004, s.24; Hussain Syed, etc, **Concise History of Islam**, New Delhi, Vij Book India Pvt, 2011, s.182.

²¹⁵ Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", s.212.

²¹⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.248; Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", s.213; Akçay, Zeynü'l-Ahbâr, (Tâhiriler, Saffâriler, Sâ mâniler ve Gazneliler ile İlgili Kısımlar), s.58; Merçil, "Ziyârîler", s.498.

desteğini sağlamak için onlara bağlılık arz etmiştir ve Cürcân'ı Mâkân'a bırakmıştır. 939-940 yıllarında Sâ mânî kumandanlarından Ebu Ali b. Muhtaç, Mâkân'ı buradan uzaklaştırmış 946'da Büveyhiler'den Rüküddevle Cürcân'a hâkim olmuştur.²¹⁷

1012 yılında Ziyâri hükümdarı Kâbus b. Veşmgîr'in zulmüne tahammül edemeyen ordu isyan etmiş ve onu tahttan indirerek yerine oğlu Felekü'l-Me'âli Menûçehr'i geçirmiştir.²¹⁸ Kâbus daha sonra donarak ölmüştür.²¹⁹ Bu gelişme üzerine Sultan Mahmud, daha önce babasıyla anlaşmazlığa düşerek kendisine sığınan Kâbus'un diğer oğlu Dârâ'yı başa geçirmek üzere Arslan Câzib kumandasında bir orduyu Ziyâriilerin üzerine sevk etti. Ancak Sultan Mahmud'a tâbi olup 500.000 dinar haraç ödemeyi kabul eden Menûçehr'in tahta kalmasına müsaade edildi ve aynı zamanda Sultanın kızlarından biriyle evlendirildi (1013). Bu evlilik Menûçehr'e bir üstünlük sağlamamış, o da öteki vasallar gibi istendiğinde Mahmud'un seferlerine asker göndermiştir. Gazneliler Rey şehrini ele geçirdiklerinde Menûçehr Sultan Mahmud'u kendi toprakları içinde karşılamış, 400.000 dinar para ödediği gibi Gazne ordusunun erzak ihtiyacını da karşılamıştır.²²⁰

Bu seferden sonra Menûçehr, Sultanın Gazneli ordusunu kendi üzerine sevk edeceğinden korkmuş ve o yüzden Mahmud'a düşmanca bir tavır takınmıştır. Nitekim Gazne'ye giden bütün yollar kapatılmış, köprüler ve çevre tahrip edilmiştir. Ancak bu hale çok kızan Sultanın kendi ülkesine yöneldiğini öğrenince yerinde kalabilmek için özürler dileyip 500.000 dinar ödemiştir. Mahmud onun itaatini sağladıktan sonra 1029'da Gazne'ye döndü.²²¹

Menûçehr hakkında Tarih-i Beyhakî'de bir takım hadiseler zikredilmiştir. Şöyle ki: Menûçehr, Sultan Mahmud'un oğlu Mesud'la sık sık ve gizli olarak mektuplaşmış ve Hasan-ı Muhaddis adlı kişiyi de Emir Mesud'un yanına hikâyeler anlatması için gönderirmiş. Emire verilmek üzere bir takım hediyeler gönderen Menûçehr'in bu durumu bir müddet daha devam etmiş nihayet iş o dereceye varmıştır ki Menûçehr, padişahlar arasında adet olduğu veçhile Emir Mesud'dan ahit ve yemin istemiştir.

²¹⁷ Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", s.213; Rıza Kurtuluş, "Cürcân", İA, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s.131.

²¹⁸ Keykâvus b. İskender, **Kabusnâme**, s.203; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.41

²¹⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.191-192; Sheila Blair, **The Monumental Inscriptions From Early İslamic İran And Transoxiana**, Leiden, E.J. Brill, 1992, s.96.

²²⁰ Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.41; Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", s.216; Merçil, "Ziyariler", s.499; Alirza Anısı, "Early Islamic Architecture In İran, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Edinburg, 2007, s.25.

²²¹ Abdülkerim Özaydın vd, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, Eskişehir, AÖF Yay, 2013, s.161; Blair, **The Monumental Inscriptions From Early İslamic İran And Transoxiana**, s.96-98.

Bir ahitname hazırlayan Emir Mesud şöyle demiştir: *“Tanrıya and olsun ki bu ahitnamede yazıldığı veçhile Emir-i Celil, Felekülmeal-î Ebu Mansur Menûçeher b. Kâbus bizimle oldukça ve son derecede güzel ve iyi ve muvafık olan bu şartları yerine getirdikçe biz ondan ayrılmayız ve dostluk bağlarını eskisinden daha mükemmel yaparız.”* Emir yazdığı bu ahitnameyi kâtibine de okutturmuş. Kâtibi bu sözlerin üzerine Mesud’un babası Sultan Mahmud’un şiddetinden korkmuş ve şunları söylemiştir: *“Emirin ömrü uzun olsun bu sizin yazdığınız gibi hiçbir kâtip yazamaz; fakat bunun için söylenecek başka bir söz var, söylersem pek hoş gitmeyecek ve münasebetsiz düşecek, Sizce de malûmdur ki Menûçeher babanız sultandan korkar. Siz babanızın zayıflığından ve ihtiyarlıktan dolayı bugün ne halde olduğunu biliyorsunuz; ömrü sona ermiştir. Onlar korkuyorlar ve intikam zamanının gelmesini bekliyorlar; katiyen biliyorlar ki Sultan öldüğü vakit Muhammed onun yerini tutamayacak ve bunda yüreklerini istilâ edeceğini ve emellerine nail olamayacaklarını düşünüyorlar. Menûçeher’e nasıl emniyet edilebilir, eğer yazdığınız bu ahitname Emirimizin tevkii ile süslenmiş bir halde onun eline erişir de o da bir münasebet peyda edip bunu Sultan Mahmud’a gönderirse o zaman bir musibet zuhur eder ki işte o vakit o da muradına erer ve mevkiinden emin olur. Padişahlar çok hileler yaparlar, eğer düşmanlıkla açıktan açığa işlerini yürütemezlerse emellerine nail olmak için o vakit böyle hilekârlığa başvururlar. Menûçeher böyle bir namertlikte bulunmasa bile Emir Mahmud uyanık, akıllı ve çok bilen bir adamdır, sizin üzerinize de birtakım casuslar, müşrifler tayin etmiş, bütün yollara gözcüler koymuştur. Eğer bunlar, bu ahitnameyi kendisiyle beraber gönderdiği sonra babanıza gönderirlerse o zaman bu işin içinden nasıl çıkmak mümkün olur”.* Emir Mesud kâtibin söylediklerini onaylamış ve ahitnamenin nasıl yazılması gerektiği konusunda kâtibe danışmıştır. O da Emir adına şöyle bir ahitname yazmıştır: *“Mahmud oğlu Mesud şöyle diyor: Tanrının adile başlar ve Tanrıya sığınırım halkın gizli ve aşikâr her şeyimi bilen tanrıya kasem ederim ki Emir Celil Kâbus oğlu Menûçeher Sultan-ı Muazzam Ebu’lkasım Mahmud Nasır (Tanrı bekasını daim etsin) itaat gösterdikçe, fermanını yerine getirdikçe ve haracını muntazam verdikçe, ağır yeminlerle bağladığı ve şahitlerle tespit ettiği ahtın şartlarına riayet ettikçe ve onlardan hiçbir şey bozmadıkça ben onun dostu olurum. Kılıçla, niyetimle ve itikadıyla onun dostları ile dostluk, düşmanları ile düşmanlık yapar onlara karşı koyar, kendisine yardımcı vazife bilirim. İttifak şartlarını da*

yerine getirir, babamın meclisinde daima kendisinin lehinde söz söylemek fırsatını gözetirim. Eğer arada bir nefret ve uzaklık hâsıl olursa onu gidermeğe çalışırım. Vilâyetin, hanedanın ve insanların hayır ve maslahatı olan her şeyde kendisine muvafakat ederim. O mutavaat ettikçe ve koştığı ahit şartlarını gözettikçe ben onunla beraberim; eğer yeminimi tutmaz ve ahtımı bozarsam Tanrı'dan yüz çevirmiş olayım. Ben Tanrının kudret ve kuvvetiyle kendi kudret ve kuvvetime güvendim. Aksi takdirde hesap gününde peygamberlerin (Tanrı cümlesine rahmet etsin) ve onların kitaplarının ve şefaatlerinin yardımından nasipsiz kalayım". Emir Mesud ahitnameyi bu tarzda hazırlayıp, Menûçehr'e göndermiştir. Bütün bunlardan anlaşılacağı üzere, Ziyârî hükümdarı değişecek olan şartları da göz önünde bulundurarak Sultan Mahmud'un ölüp yerine Emir Mesud'un geçmesi halinde tahtını garanti altına almaya çalışmıştır. Menûçehr öldükten sonra yerine oğlu Anûşirvân geçmiş ve 500.000 dinar ödeyerek Gaznelilere emirliğini tanıtabilmiştir.²²²

Gazneli Mahmud'un yerine geçen oğlu Sultan Mesud, Anûşirvân üzerinde etkili olan dayısı Ebu Kâlicâr'ı akrabalık yoluyla kendisine bağlamaya çalıştı ve kızıyla evlendi. Bununla beraber yıllık verginin Nişabur'daki eyalet divanına ödenmesine çok dikkat ediyordu. Ancak Ebu Kâlicâr vergiyi düzenli ödemeyince Mesud, Hazar denizi sahillerine bir sefer yaptı. Gazneli ordusu bu sefer esnasında Cürcân ve Taberistan'ı ele geçirdi. Ebu Kâlicâr, Anûşirvân ve diğer emirlerle beraber Gazneli ordusunun önünden sürekli kaçtı; sonunda Sultan Mesud'dan af diledi (1035).²²³

Gazneli ordusunun bu bölgeden geri çekilmesini fırsat bilen Ebu Kâlicâr, tekrar bölgede hâkimiyetini kabul ettirdi. Ancak Gazneliler'e karşı vergi ödemeye devam etti. 1040 yılında Anûşirvân, bölgede hâkimiyeti kendi lehine çevirip, Ebu Kâlicâr'ı esir etti ve tekrar Ziyârî hükümdarı oldu.²²⁴

Harezm'den batıya yürüyen Tuğrul, bu devleti daha kuruluşundan iki yıl sonra (1042) vasal haline getirmiştir. Bu hanedanlık Selçuklu Devleti'nin ilk vasalı olmuştur. Tuğrul Bey'in Cürcân ve Taberistan üzerine yürümesinin sebebini İbnü'l-Esîr şöyle zikretmektedir: "Taberistan ve Cürcân hâkimi olan Anûşirvân b. Menûçehr b. Kâbûs b. Veşmgîr ordu kumandanı ve üvey babası olan Ebu Kâlicâr b. Veyhân'ı annesinin de yardımıyla tevkif etti. Bunun üzerine bu ülkeyi ele geçirmesine hiçbir mani kalmadığını

²²² Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, s.152-153; Merçil, **Gazneliler Devleti Tarihi**, s.41; Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", s.214.

²²³ Merçil, "Ziyârilere", s.499.

²²⁴ Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", s.216.

düşünen Tuğrul Bey, derhal Cürcân ve Taberistan üzerine yürüdü. Önce Merdaviç b. Bessû ile birlikte Cürcân'a hareket etti. Cürcân şehri mukavemet göstermeden kapılarını Tuğrul'a açtı.²²⁵ Böylece devlet kurulduktan sonra, ilk defa Selçuklu hâkimiyetini kendiliğinden kabul eden yerli halkı ile 100.000 dinar ödemesi hususunda bir antlaşmaya varıldı. Sonra Tuğrul Bey, Ziyâriilerin hükümdarı Anûşirvân'ı azlederek, yerine yanında getirdiği Merdaviç'i tahta geçirdi. Tuğrul adına para bastırmak, hutbe okutmak, her yıl 50.000 dinar ödemek, gerektiği zaman yardımcı kuvvetler vermek, yeni hükümdarın vasallık şartlarını teşkil ediyordu. Böylece Cürcân işlerini tanzim eden Tuğrul Bey, Selçuklu hâkimiyetini tesis ve tamamlama faaliyetlerini devam etmiştir. Taberistan'a çekilmiş olan Anûşirvan'ı doğrudan doğruya kendisinin vasalî durumuna getirmiştir. Böylece vasalın vasalî olan Anûşirvan'ın metbû Merdaviç'e yılda 30.000 dinar vermesi, önce Sultan Tuğrul, sonra da Merdaviç adına hutbe okutması antlaşmanın başlıca şartları idi.²²⁶

Böylece Ziyârîler, Selçuklulara tâbi olarak XI. yüzyılın son çeyreğine kadar varlıklarını devam ettirdiler. Anûşirvân 1043-44 veya 1049 yılına kadar hüküm sürdü ve bu tarihte öldü. 1090 yılı civarında Hasan Sabbâh'ın liderliğindeki Nizârî İsmâîlîler, Ziyârîler hanedanına son verdiler.²²⁷

1.2. Büveyhiler ile Selçuklu Devleti İlişkileri

Büveyhiler, Ebu Şucâ Büveyh ve oğullarından müteşekkil bir hanedandır. Bu hanedanın soyu hakkında bir takım görüşler vardır. Bir kısım tarihçi Büveyhileri Sâsânî hükümdarı Hürmüz'ün oğlu Yezdcerd'e²²⁸ dayandırırken bir kısmı da Sâsânî veziri Mihr Narse'ye²²⁹ dayandırmaktadır. Büveyhilerin kendi soylarını Sâsânîler'e dayandırma gayreti onların iktidara gelişinden sonra ortaya çıkmıştır.²³⁰ Büveyhiler Deylem asıllıdırlar²³¹ ve ordularının birçoğunu Deylemliler'den oluşturmuşlardır.²³²

²²⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.379; Mevdûdî, **Selçuklular Devleti Tarihi**, s.170; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.143; Madelung, "The Minor Dynasties of Northern Iran", s.216; Blair, **The Monumental Inscriptions From Early Islamic Iran And Transoxiana**, s.124; Anısı, **Early Islamic Architecture In Iran**, s.25.

²²⁶ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.143-144; Mevdûdî, **Selçuklular Devleti Tarihi**, s.170-171.

²²⁷ Merçil, "Ziyârîler", s.499; Anısı, **Early Islamic Architecture In Iran**, s.25-26.

²²⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, 219.

²²⁹ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", **İA**, İstanbul, TDV Yay., 1995, s.497.

²³⁰ K.V., Zettersteen., "Büveyhiler", **İA**, C.II, İstanbul, MEB Yay., 1979, s.842.

²³¹ Deylemlilerin anavatanı, bugünkü İran'da Gilan eyaletine bağlı Taberistan'ın batısında kalan dağlık kısmındadır. Gillilerle akraba olup İran kavimlerindenirler. Deylemistan'ın merkezi Burvan olup, diğer şehirleri Şamirân, Haşm, Tarım (Târum) ile Talikan'dır. İslamiyet ortaya çıktığı sırada Deylemliler'in bir kısmı zerduş, bir kısmı putperestti. Silah zoruyla Müslümanlara boğun eğmemişlerdir. Ancak Zeydi-Alevî

Büveyhilerin tarih sahnesine çıktığı X. yüzyıl başlarında İran bölgesinde Abbasilerin etkisi zayıflamış, doğudan Selçukluların akınları henüz ortaya çıkmamıştı. Bu dönemde tam bir siyasi boşluk yaşanıyor, bu boşluğu bölgesel beyler ve kabile gücüne dayanan gruplar dolduruyordu. İran, her şehirde ayrı bir gücün hâkimiyetinin görüldüğü parçalanmış siyasi bir ortam arz ediyordu.²³³

Şucâ'nın Ali, Hasan, Ahmed adında üç oğlu vardı. Bunlar Deylemi beylerinden Mâkan b. Kaki'nin hizmetindeydiler.²³⁴ Mâkan ile Merdaviç b. Ziyâr'ın arası açıldı. Mâkan Merdaviç'e yenilince zayıfladı. Bunun üzerine Ali, Hasan, Ahmed onun iznini alarak Merdaviç'in hizmetine girdiler.²³⁵ Büveyhoğulları 932'ye doğru Merdaviç b. Ziyâr'ın hizmetine girmiş olduklarından kardeşlerin en büyüğü Ali, Kerec valisi tayin edildi.²³⁶ Taberistan bölgesinde hâkim bulunan Merdaviç'e bağlı komutanları yanına çekmeye çalıştı ve bu tutumunda da başarılı oldu.²³⁷ Fakat Ali Halife el- Kâhir'in ordusunu mağlup ve İsfahan'ı işgal edince Merdaviç Büveyhiler'den korkmaya başladı ve İsfahan'ı halifeye verdi. Bunun üzerine üç kardeş Merdaviç'e karşı ayaklandılar. Errecan, Navbedecan 930 yılında zapt edildi. Ertesi sene üç kardeş Şiraz'ı ele geçirmeyi başardı. Merdaviç 935'te katledilince kardeşi ve halefi Veşmgir, Medya'yı muhafaza edemedi ve burası Büveyhilerin eline geçti.²³⁸

Ali b. Büveyh İsfahan şehrinin hâkimiyetini kardeşi Hasan'a verdi. İsfahan'ı kendisine merkez yapan Hasan uzun savaşlardan sonra Irâk-ı Acem'deki hâkimiyetini kuvvetlendirmeyi başardı.²³⁹ Küçük kardeşi Ahmed ise Kirmân Huzistan'ı ele geçirdi. Böylece İran'ın batı ve güneyindeki en önemli bölgeler Büveyhilerin idaresine girmiş oluyordu. Büveyhiler Huzistan'a hâkim olduktan sonra Irak'la daha yakından ilgilendiler. Nihayetinde de kardeşlerden Ahmed 19 Aralık 945 tarihinde davet üzerine karışıklıklar içindeki Bağdat'a girdi ve Abbasi Halifesi Müstekfi-Billâh kendisini

dailerin çabalarıyla Müslümanlığı kabul etmişlerdir. Ahmet Ateş, "Deylem", **İA**, C.III, İstanbul, MEB Yay., 1963 s.567; Ramazan Şeşen, "**İbn Hassûl'un Tafdil el-Etrak Ala Sair el-Ecnad**" adlı Risalesinin Tercümesi", **Tarih Dergisi**, S.38, 2003, s.124.

²³² İbn Tiktakâ, **el-Fahri**, Beyrut, 1966, s.277.

²³³ Mehmet Azimli, "Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedanı: Büveyhiler", **DÜİFD**, C.VII, S.2, 2005, s.20.

²³⁴ Şeşen, "**İbn Hassûl'un Tafdil el-Etrak Ala Sair el-Ecnad**" adlı Risalesinin Tercümesi", s.127.

²³⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.264; Şeşen, "**İbn Hassûl'un Tafdil el-Etrak Ala Sair el-Ecnad**" adlı Risalesinin Tercümesi", s.127; Merçil, "Büveyhiler", s.496.

²³⁶ İbn Tiktakâ, **el-Fahri**, s.278; Zetterskteen, "Büveyhiler", s.843.

²³⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.264.

²³⁸ Zetterskteen, "Büveyhiler", s.843.

²³⁹ Özgüdenli, **Turco-İranica: Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, s. 459.

emirü'l-ümerâ tayin etti.²⁴⁰ Ahmed, halifeye itaatini bildirerek onda ikta topraklar istedi.²⁴¹ Bağdat'taki ordu komutanlarıyla olan iletişimine de devam etti.²⁴²

Bu olaydan kısa bir süre sonra Muizzüdevle Ahmed, Halife Müstekfi'nin gözlerine mil çektirerek yerine Mutî-Lillah'ı halife ilan etti. Abbasi hilafeti bundan sonra bir çöküş devresi içine girdi ve halifelik otoritesi zayıfladı. Böylece Abbasi Halifeliğinin merkezi Bağdat'ta yeni bir dönem başladı. Şii Büveyhiler siyasi sebeplerle, Sünni olan Abbasi Halifeliği'nin devam etmesine ses çıkarmıyorlardı.²⁴³

Aslında Muizzüdevle hilafeti tamamen kaldırmak niyetindeydi. Fakat çevresindekiler ona Sünni Halifeliğin gücünü hatırlatıp eğer böyle bir şeye girişirse Şii Fâtımî Halifesi Müslümanların tek hâkimi olmak için onu öldüreceğini söylemeleriyle bu fikrinden vazgeçirilmişti.²⁴⁴ Onlar halifeliğin devamını gerek kendi hâkimiyet sahalarında, gerekse bölgeleri dışında kendi lehlerine kullanmak niyetindeydiler. Ayrıca halifeliği kendi kontrolleri altında bulundurmakla hem devlet içindeki Sünniler hem de diğer Müslüman devletler nezdinde itibar göreceklerdi.

Muizzüdevle 967'de ölünce yerine oğlu İzzüdevle Bahtiyar tahta geçti. Babası ölmeden önce Bahtiyar'a Türkler ile Deylemliler arasında probleme dikkat etmesini ordunun büyük bir kısmını oluşturan Türklere önem vermesini istedi.²⁴⁵ Fakat Bahtiyar bu öğütlerin aksine hareket etmiştir. Savaş için para gerektiğini ileri sürerek halifenin özel eşyalarını sattırdı. Zorla elde ettiği paraları kendi için kullandığı gibi savaşa da gitmedi. Amcasının oğlu Adudüdevle ile mücadeleye girdi. Adudüdevle bu dönemde Kirmân'ı işgal etti.²⁴⁶

Daha sonra Adudüdevle Abbasi halifesi el-Mutî'den Kirmân'ın resmi menşurunu aldı ve yedi yaşındaki oğlu Ebu'l-Fevaris Şirzil'i Kirmân'a ismen vali tayin etti. Hakiki icra kuvveti onun kumandanı Kûrkir b. Cestân'ın ellerinde idi. Adudüdevle Şirâz'a döndü. Böylece Kirmân eyaleti doğrudan doğruya Büveyhiler'in idaresi altına girdi.²⁴⁷

Adudüdevle 974'te Türkler ile savaşıp Bağdat'ı ele geçirdi. Ve İzzüdevle'yi tutukladı. Türkler ile beraber Bağdat'tan ayrılan halifeyi getirtti ve onu güzel bir şekilde

²⁴⁰ Erdoğan Merçil, "Büveyhiler", s.497.

²⁴¹ İbn Tiktakâ, **el-Fahri**, s.278.

²⁴² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.449.

²⁴³ Merçil, "Büveyhiler", s.497.

²⁴⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.452.

²⁴⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.576.

²⁴⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.583-585; Merçil, **Kirmân Selçukluları**, s.6.

²⁴⁷ Merçil, **Kirmân Selçukluları**, s.6.

karşıladi, hürmet etti. Adudüddeve'nin bu tavrına kızan babası Bağdat'ı derhal İzzuddeve'ye bırakmasını istedi. Aduddeve babasına karşı gelerek Bağdat'ın İzzuddeve'ye verilmesi halinde Bağdat'ın durumunun kötüye gideceğini söyledi. Babası oğluna karşı direniş başlattı. Adudüddeve yalnız kalınca İzzuddeve'yi hapisten çıkararak ona hilat giydirdi, ondan bazı sözler alarak Fars'a hareket etmek üzere Bağdat'tan ayrıldı.²⁴⁸ 972 yılında Rüküddeve vefat etmeden önce veliaht olarak oğlu Adudüddeve'yi seçmişti. Diğer oğullarına ise Hemedan, Cibâl, İsfahan ve çevresini verip bu şehirlerde ağabeyleri Aduddeve'nin yönetimi altında olmalarını istedi.²⁴⁹

Aduddeve Büveyhiler'in en kuvvetli ve kudretli dönemlerini sağlayan bir hükümdardı.²⁵⁰ Ondan sonra Büveyhiler arasında taht kavgaları devleti kötüye götürdü.

Büveyhiler Fars ve Huzistan, Kirmân, Cibâl ve Irak olmak üzere dört ayrı bölgede hüküm sürdüler. Aralarında her zaman uyumlu ilişkiler yoktu. Ama yine de hanedanın en güçlü olanına saygı duyarlardı.²⁵¹

Selçuklu-Büveyhi ilişkileri, Tuğrul Bey'in idaresindeki Selçuklu hanedan azası, emirlerindeki kuvvetler ile İran ve Anadolu'da yeni sahalar elde geçirmek için harekete geçtiklerinde başladı.²⁵² Tuğrul Bey, Abbasi Halifesi Kaim-Biemrillah'ın gayretleriyle²⁵³ Büveyhi Hükümdarı Ebu Kâlicâr'ın siyasi ittifak teklifine olumlu cevap vermiştir.²⁵⁴ Selçuklu kuvvetleri Fars bölgesine yönelmişlerdir. Fars bölgesine ilk Selçuklu akınları İbrahim Yınal idaresindeki kuvvetlerle yapılmıştır. Tuğrul Bey ile o zamanki Huzistan ve Fars hâkimi Büveyhi emiri İmâdeddîn Ebu Kâlicâr (1024-1048) arasında bir antlaşma yapılmıştır.²⁵⁵ Antlaşma kaynaklarda şu şekilde geçmektedir.

“Melik Ebu Kâlicâr bu sene Tuğrul Bey'e haber göndererek, barış teklif etti. Tuğrul Bey de kabul etti, anlaştılar. Bunun üzerine Tuğrul Bey kardeşi İbrahim Yınal'a mektup yazıp, ele geçirdiği yerlerin haricine çıkmamasını emretti. Bu arada Tuğrul Bey'in Ebu Kâlicâr'ın kızıyla, Ebu Kâlicâr'ın oğlu Ebu Mansur'un da Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in kızıyla evlenmesi kararlaştırıldı. Nikâhlar Eylül ayında kıyıldı.”²⁵⁶

²⁴⁸ Mehmet Azimli, “Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedanı: Büveyhiler”, s.25.

²⁴⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.577.

²⁵⁰ Abdülkerim Özaydın, “Adudüddeve”, **İA**, İstanbul, TDV Yay., 1995, s.393.

²⁵¹ Merçil, “Büveyhiler”, s.497.

²⁵² Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.101.

²⁵³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.398.

²⁵⁴ Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.101.

²⁵⁵ Merçil, **Fars Atabegleri Salgurlular**, s.2.

²⁵⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.408; Mirhond, **Ravzatü's-Safâ**, s. 624; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.33; Clement Huart, “Ebu Kâlicâr”, **İA**, C.IV, İstanbul, MEB Yay., 1964, s.33; Sibt İbnü'l Cevzi, **Mir'atü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyân**, s.14.

Eski bir hanedan tarafından, kendisine hukuken eşit bir siyasi teşekkül olarak tanımaya önem verdiği anlaşılan Tuğrul Bey, ilk defa bu devletin vasallığını kabul etmesi hususundaki talebinde ısrar etmemiş üstelik eşit haklara sahip olarak anlaştığı devletle akrabalık münasebetleri kurmuştur. Yapılan antlaşmayı Büveyhiler bozmuştur. Aynı yıl Ebu Kâlicar, Tuğrul Bey'in Diyarbakir'de bulunan adamlarını öldürtmüştür. Tuğrul Bey de onun üzerine yürümek için Rey'den hareket etmiştir. Seferin neticesi belli olamamakla beraber Büveyhilerle ilişkilerin kötüye gittiğini söylemek mümkündür.²⁵⁷

Tuğrul Bey bizzat kendisi Fars'a akınlar başlattı. Tuğrul Bey, Kâkûyiler'den İsfahan'ı almak için şehri muhasara etti. Muhasara bir yıl sürdü. Tuğrul Bey askerlerinden bir kısmını Fars bölgesine gönderdi. El- Beyzâ'yı ele geçiren Selçuklu kuvvetleri etrafı yağmaladılar ve ganimetler ile geri döndüler.²⁵⁸

Bir müddet sonra Oğuz akınları Şiraz'a kadar ulaştı. Selçuklu kuvvetleri Fars'a girip Şiraz'a kadar ilerlediler.²⁵⁹ Selçuklular, Fars hâkimiyeti için yaptıkları akınların yanı sıra Büveyhilerin aralarında olan ihtilaflardan da faydalandılar. Emir Melik er-Rahim Hüsrev Firûz'a karşı mücadele eden Ebu Mansur Fulâd Sütun Şiraz'a hâkim olduğu sırada Tuğrul Bey adına hutbe okuttu (1054).²⁶⁰ Ancak Nisan 1055'te Melik er-Rahim Şiraz üzerine yürüdü. Bunu haber alan Fulâd Sütun Şiraz'ı terk ederek Firuzabad'a gitti. Melik er-Rahim Şiraz'a hâkim oldu ve hutbeden Tuğrul Bey'in adını kaldırdı.²⁶¹

İki devlet arasındaki anlaşmazlıklar, çatışmalar Tuğrul Bey'in Bağdat'a gelişine kadar devam etti. Tuğrul Bey'in Bağdat'a girmesine karşı çıkan Büveyhi hükümdarı Melikü'r-Rahim Besasiri²⁶² ile bu şehre doğru yola çıktı. Bağdat halkının ve Büveyhoğulları ordusu mensuplarının itirazlarına, hatta mücadelelerine rağmen halife, Melikü'r-Rahim ile askerlerinin Tuğrul Bey'e itaatlerini temin etti. Bundan sonra da Bağdat camilerinde önce Tuğrul Bey'in sonra Melikü'r-Rahim'in adı geçmek üzere hutbe okundu (15 Aralık 1055).²⁶³

Selçuklulara sadece yirmi gün tâbi kalan Melikü'r-Rahîm, Besâsiri'nin isyanından ve Bağdat'taki halkı Selçuklulara karşı ayaklandırmasından mesul tutularak,

²⁵⁷ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.149.

²⁵⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.427.

²⁵⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.443.

²⁶⁰ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.451; Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.147.

²⁶¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.459.

²⁶² Besâsiri hakkında bilgi için bkz. İbnü'l-Adim, **Bugyat At-Talab fi Tarih Halab**, s.62; Erdoğan Merçil, "Besâsiri", **İA**, C.V, İstanbul, TDV Yay., 1992, s.528-529.

²⁶³ Köymen, **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, s.150.

halifenin itirazlarına, protestolarına ve tehditlerine karşı Tuğrul Bey tarafından hapsedilerek bu devlete son verilmiştir.²⁶⁴

Büveyhiler'den sonra Fars bölgesine Şebânkâre emirlerinden Fazlûye yerleşti. Fazlûye hizmetinde olduğu Büveyhi veziri Sâhib 'Âdil'in Emir Mansur tarafından öldürülmesi üzerine ayaklandı, Büveyhi emiri Ebu Mansur'u Mağlup etti ve öldürdü (1056). Böylece Fazlûye Fars'a hâkim oldu.²⁶⁵

Fars'ta gerçek Selçuklu hâkimiyeti bu aileden Çağrı Bey'in oğlu Kirmân fatihi Kavurd tarafından tesis edildi. Melik Kavurd Şebânkare emiri Fazlûye'yi mağlup ederek Şiraz'a girdi ve hutbeyi Tuğrul Bey adına okuttu.²⁶⁶

1.3. Annâziler ile Selçuklu Devleti İlişkileri

Annâziler, 990-1117 yılları arasında hüküm sürmüş bir hanedandır. Onların toprakları İran-Irak sınırını kapsayan, Kirmânşah, Hulvân, Dinever (bugünkü Batı İran'da olan) Şehrizar, Dakuka, Daskara, Bendenicin (Mandeli) ve Nomaniya (bugünkü Kuzeydoğu Irak'ta olan)'dır.²⁶⁷

Annâzilerin kökeni, hükümdarlarının büyük bir çoğunluğunun Arap bağlantılı olması, Arap isimleri ve unvanlarını kullanmasına rağmen Şâzencan Kürtlerine dayandırılmakta ve bu nedenle de Kürt oldukları düşünülmektedir.²⁶⁸

Hanedanın kurucusu Hulvân'ı işgal eden ve Büveyh Bahaüddeve'nin yönetimine katılan Ebu'l-Feth Muhammed b. Annâz'dır. Onun yirmi yıllık saltanatı batıda Ukâyililer ve Mezyedilerle doğuda ise Hasaneveyh Kürtleri ile şiddetli bir rekabet içinde geçmiştir. Öyle ki, aralarında bir mücadele meydana gelmiş, Ebu'l-Feth Bağdat'ta Büveyhilere sığınmak zorunda kalmıştır. Daha sonraları iki Kürt hanedanı arasında bir antlaşmaya varılmış ve Ebu'l-Feth, Hasaneveyh hanedanının vasali olmayı kabul etmiştir. Ebu'l-Feth 1010'da Hulvân'da öldü. Ebu'l-Feth'ten sonra yerine oğlu Ebu'l-Şevk geçti²⁶⁹ ve otuz altı yıllık saltanatını (Mart- Nisan 1046'ya kadar) taraflar arası çekişme ve yabancı ülkelerle olan çatışmalarla doldurdu. Bunun bir sonucu olarak da otoritesinde dalgalanmalar oldu. Bazen Hille'nin en uzağına ulaşırken bazen de Batı

²⁶⁴ Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.39; Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.102.

²⁶⁵ Merçil, **Salgurlular**, s.3.

²⁶⁶ Merçil, **Salgurlular**, s.4.

²⁶⁷ K.M. Ahmad, "Annazids", **Eİr**, Vol.II, New York, Routledge,1989, p.97.

²⁶⁸ C.E. Bosworth, "Annazids", **Eİ**, Vol.I, Leiden, E.J. Brill, 1986, p.536.

²⁶⁹ Ebu'l Feth'in ölüp yerine oğlu Ebu-Şevk'in geçtiğine dair bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.192.

İran'da dar bir bölgeyle sınırlı kaldı.²⁷⁰ Ebu'l-Şevk hükümdar olduğu zamanda kardeşleri Mühelhil Şehrizer'da, Sürhab ise Bendenicin'de bağımsız olarak hüküm sürdüler.²⁷¹

Hemedan Büveyhileri savaşta ele geçirdikleri Bedr b. Hasanveyh'in büyük oğlu Tahir b. Hilâl'in serbest bırakılmasına tepki gösterdiler. O, Hulvân'a geri çekilmek zorunda kalan Ebu'l-Şevk'in üzerine yürüdü, bu sırada Ebu'l-Hasan b. Mezyed onun yardımına geldi. Fakat savaşın ilerlemesi, Tahir b. Hilâl'in Nahravan'a gelip evlilik yoluyla Ebu'l-Şevk ile barış yapmasıyla önlendi.²⁷² Artan bu gücü sayesinde Ebu'l-Şevk, Şemsüddeve'yi mağlup etmeyi ve Oğuz Türklerini durdurmaya muktedir oldu. Sonra Hemedan'ı ele geçirip Dinever'e saldırdı (1029). Bir sonraki yılda, Ukâyilileri mağlup etti ve Dakuka'yı aldı.²⁷³ 1038-1039'da Kirmânşah'ı zaptetti ve Hasaneveyh Kürtlerinden bir hükümdarı ele geçirdi. Bu dönem boyunca Ebu'l-Şevk gücünü pekiştirdi. 1040'da Ebu'l-Şevk Mühelhil'e ait olan yerleri ele geçirmeyi denedi fakat başarısız oldu. Ebu'l-Şevk ile Mühelhil arasındaki ilişkiler Irak Büveyhi hükümdarı Celalüddeve'nin aracılığıyla gelişti. Ama Mühelhil'in Ebu'l-Şevk'in serbest bırakılmasındaki reddi aralarındaki düşmanlığı yeniden başlattı. Ebu'l-Şevk tekrar Mühelhil'e karşı saldırıya geçti.²⁷⁴ Celalüddeve²⁷⁵ ölünce²⁷⁶ Annâziler Oğuz Türkleri tehlikesiyle karşı karşıya geldiler.²⁷⁷

Sultan Tuğrul Bey, kardeşi İbrahim Yınal'a el-Cibâl diyarına gitmesini ve orayı zapt etmesini emretti. Bunun üzerine İbrahim Yınal Kirmân'dan el-Cibâl'e hareket etti ve yol güzergâhında bulunan Hemedan üzerine yürüdü. Gerşasf b. Alaüddeve

²⁷⁰ Ahmad, "Annazids", s.97.

²⁷¹ Abdülkerim Özaydın, "Annâziler", **İA.**, C.III, İstanbul, TDV Yay., 1991, s.215.

²⁷² Ebu'l-Şevk ile Tahir b. Hilal arasında kurulan akrabalık uzun sürmemiştir. Ebu'l-Şevk kardeşi Sadi'nin intikamını almak için ona hücum edip öldürmüştür. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.207.

²⁷³ Ebu'l-Şevk ile Dakuka'yı muhasara etti. Muhasara uzayınca Ukâyılı Emiri Malik b. Bedran Ebu'l-Şevk'e elçi gönderip şehrin babasının şehri olduğunu, buradan vazgeçemeyeceğini ve bölgeden çekilmesi gerektiğini söylemiştir. Ebu'l-Şevk ise muhasarayı devam ettirip şehre hâkim oldu. Malik ondan şahsına, adamlarına mallarına bir zarar gelmeyeceği konusunda teminat istedi. Ebu'l-Şevk sadece Malik için bu teminatı verdi. Malik, Ebu'l-Şevk'in huzuruna çıkınca Ebu'l-Şevk ona şehri iyilikle teslim etmesini ve Müslüman kanı akıtmamasını istediğini onun ise kabul etmediğini söylemiştir. Bunun üzerine Malik, eğer öyle hareket etmeseydi Araplar tarafından ayıplanacağını söyledi. Ebu'l-Şevk ise ona ve adamlarına ait ne varsa geri verdi, o da hepsini aldı ve hiçbir olumsuz durumla karşılaşmadan döndü. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.307.

²⁷⁴ Ebu'l-Şevk ile Mühelhil arasındaki savaş hakkında bkz. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.360.

²⁷⁵ Celalüddeve ile Oğuzlar arasında bir takım olaylar meydana gelmiştir. Celalüddeve onlardan korkup çekildi. Dübeys b. Mezyed, Musul hâkimi Karvaş ve diğer emirliklere haber gönderip yardım talep etti. Yardıma gelenler toplanmaya başlayınca Celalüddeve ile Oğuzlar arasında antlaşma sağlandı. (İbnü'l-Esîr, IX, s.360.

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.394.

²⁷⁷ Ahmad, "Annazids", s.98.

buradaydı. İbrahim Yınal'dan korkup Hemedan'ı terk etti, İbrahim Yınal da şehre girip zapt etti. Ebu'l-Şevk bu sırada Dinever'de idi. O da İbrahim Yınal'dan korkarak Karmîsîn'e gitti. Bunun üzerine Yınal'ın o bölgedeki şehirleri ele geçirme hırsı daha da arttı. Dinever üzerine yürüyüp orayı ele geçirdi ve işlerini düzene koyduktan sonra Karmîsîn üzerine yürüdü. Ebu'l-Şevk bunu haber alınca Hulvân'a hareket etti ve Karmîsîn'i Yınal'a karşı muhafaza ve müdafaa etmeleri için Şâzencân Kürtleriyle Deylemliler'den müteşekkil bir askeri birliği orada bıraktı. Yınal süvarileriyle aniden onların üzerine geliverdi. Ebu'l-Şevk'in askerleri Yınal'a karşı koydular ve onu şehre sokmadılar. Bunun üzerine İbrahim Yınal oradan ayrıldı, fakat daha sonra çadır ve obalarıyla tekrar geri geldi. Karmîsîn'deki askerler onunla yine çarpışmaya girdiler. Fakat zayıf düşünce onu oradan uzaklaştırmaktan aciz kaldılar. İbrahim Yınal böylece Ocak 1046'da zorla Karmîsîn'e hâkim oldu.²⁷⁸

Ebu'l-Şevk bunları duyunca çoluk çocuğunu ve silahlarını Hulvân'dan Sirâvân kalesine gönderdi. Askerlerinin arasında yalnız başına kaldı. Yınal daha sonra Şubat-Mart 1045'de Saymara'ya gitti ve orayı da zapt edip yağmaladı. Oraya yakın yerlerde oturan Cevzakan Kürtleri üzerine hücum edip, onlara ağır bir darbe indirdi. Kürtler bozulup, kaçtılar. Gerşasf onların yanında bulunuyordu, o da Kürtlerle beraber Şihâbüddevele Ebu'l-Fevârîs Mansur b. El-Hüseyin'in yanına gitti.²⁷⁹

İbrahim Yınal daha sonra Hulvân üzerine yürüdü.²⁸⁰ Ebu'l-Şevk oradan ayrılmış ve Sirevân kalesine gitmişti. Yınal Mart 1045'te oraya vardı. Halk korkudan şehirlerini terkedip gitmiş ve her biri bir tarafa dağılmıştı. Yınal, orayı da yağmaladı ve ateşe verdi. Bu arada Ebu'l-Şevk'in evini de yaktı. Yınal şehri imha ve tahrip ettikten sonra oradan ayrıldı. ²⁸¹ Elde edilen bu zaferler Selçuklular açısından, İsfahan, Bağdat ve Azerbaycan yolunun açılmasına olanak sağladı.²⁸²

İbrahim Yınal Hulvân'dan dönerken, Karmîsîn'e Bedr b. Tahir'i tayin etmişti. Mühelhil kardeşi Ebu'l-Şevk'in 1046 sonlarında vefatı²⁸³ üzerine melik olunca Mâyedeşt'e gidip, orada konakladı. Daha sonra ise Karmîsîn tarafına gitti; bunun üzerine Bedr, Karmîsîn'den ayrıldı ve Mühelhil orayı ele geçirdi. Oğlu Muhammed'i de Dinever'e gönderdi. Yınal'ın askerleri buradaydı, onlarla savaşa tutuştular. Her iki

²⁷⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.402; Bundârî, **Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ**, s.6.

²⁷⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.402

²⁸⁰ Bundârî, s.6; Tahsin Yazıcı, "Hulvân", **İA**, C.XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998, s.345.

²⁸¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.403; Ebu'l-Ferec, **Ebu'l-Ferec Tarihi**, s.303.

²⁸² Özgüdenli, **Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, s.93.

²⁸³ Bundârî, **Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ**, s.6.

taraftan da pek çok kişi öldü. Sonunda Yınal'ın adamları bozguna uğradı ve Muhammed şehre hâkim oldu. Sa'dî b. Ebu'l-Şevk Eylül 1046'da amcası Mühelhil'den ayrılarak İbrahim Yınal'a katıldı. Sebebi ise; Mühelhil, Sa'dî'nin annesiyle evlenince çevresini ihmal etti ve küçümsemeğe başladı. Aynı şekilde Şâzencân Kürtlerinin haklarını da ihlal etti. Bunun üzerine Sa'dî, İbrahim Yınal'a mektup yazıp, kendisine katılmak istediğini bildirdi. Yınal da kabul etti ve babasına ait şehirlere hâkim olmasını sağlayacağına söz verdi. Sa'dî de Şâzencân Kürtlerine mensup bir toplulukla beraber Yınal'ın yanına gitti. Yınal onların gelmesiyle beraber daha da kuvvetlendi, onları çok güzel karşılayıp ikramda bulundu. Oğuzlara mensup bir topluluk da Yınal'a katıldı. Yınal sonra Sa'dî'yi Hulvân üzerine gönderdi ve o bölgenin ele geçirilmesini sağladı. Sa'dî, Eylül 1046'da Hulvân'da hutbeyi İbrahim Yınal adına okuttu. Sa'dî burada birkaç gün kaldıktan sonra Mâyedeşt'e döndü; bunun üzerine amcası Mühelhil Hulvân'a giderek orayı zapt etti. İbrahim Yınal adına okunmakta olan hutbeye de son verdi.²⁸⁴

Bunu haber alan Sa'dî hemen Hulvân'a hareket etti. Amcası Mühelhil de oradan ayrılp Belûta'ya gitti; böylece Sa'dî Hulvân'a tekrar hâkim oldu. Daha sonra diğer amcası Sürhâb üzerine yürüdü. Bir baskın düzenleyerek yanındaki eşyayı yağmaladı. El-Bendenîcîn üzerine de bir müfreze gönderdi. Bunlar orayı istila ettiler. Sürhâb'ın oradaki nâibini tevkif ettiler. Şehrin bir kısmını da yağmaladılar. Sürhâb onlar karşısında mağlup oldu ve Dezdilûye kalesine çekildi. Sa'dî daha sonra Karmîsîn'e döndü. Amcası Mühelhil de oğlu oğlu Bedr'i Hulvân üzerine sevk etti ve Hulvân'a tekrar hâkim oldu. Sa'dî ise yeniden asker çok sayıda asker topladı ve Hulvân'a geri döndü; bunun üzerine amcasının oradaki adamları şehri terk ettiler, sadece kaledekiler kaldı ve Sa'dî Hulvân'a hâkim oldu. Bu sefer sırasında Oğuzlara mensup büyük bir topluluk da Sa'dî'ye refakat etmişti. Sa'dî şehirde muhafız kuvvetleri bırakıp, Oğuzlarla beraber amcası Mühelhil üzerine yürüdü. Sa'dî'nin yaklaştığını duyan amcası onun önünden kaçarak Şehrizûr yakınlarındaki Tirânşâh kalesine gitti ve oraya sığındı. Sa'dî amcasının kendisine karşı savunmaya çekildiğini görünce Hulvân'da bıraktığı muhafız birliğine bir zarar gelmesinden korkarak, oradaki kaleyi muhasara etmek üzere geri döndü. Amcasının adamları ona karşı koydular. Oğuzlar Hulvân'ı yağmaladılar.²⁸⁵

Ebu Kâlicâr'ın adamları ve veziri haberi duyunca Mühelhil'i karşılamak ve kardeşinin oğluna yardım etmek için Sa'dî'yi bölgeden uzaklaştırmak üzere asker sevk

²⁸⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.405.

²⁸⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.406.

ettiler ancak bunu gerçekleştiremediler. Sa'dî daha sonra el-Bendenicin'i Ebu'l-Feth b. Verrâm'a iktâ etti. Amcası Sürhab'ın üzerine yürümek ve onu Dezdûliye kalesinde muhasara etmek için ittifak ve işbirliği yaptılar. Sürhab ise bir Kürt topluluğunu dağın başına ve boğazın girişine dikmişti. Bu sebeple boğaza girer girmez kaleden inen Sürhab onların karşına çıktı ve iki taraf savaşa tutuştu. Sâ'dî ve Ebu'l-Feth'in adamları zayıf düştüler ve bazı şahıslar da esir edildiler. Oğuzlar orayı zapt edip yerleştikten sonra çeşitli yerlere dağıldılar(1054)²⁸⁶.

25 Aralık 1055'te Bağdat'a giren Tuğrul Bey şehirdeki Selçuklu aleyhtarı isyanın sorumlusu olarak düşündüğü el-Melikürrahim ve yakınlarını hapsedip Şîî politika yapmakta olan Büveyhî Devleti'ne son verdi.²⁸⁷ Böylelikle hilafet topraklarında Tuğrul Bey adına hutbe okundu. Büveyhi Devleti'nin tarih sahnesinden kaldırılmasından sonra bu devletin vasali olan Annâziler de doğal olarak Büveyhi tabiliğinden çıkıp Selçuklu tabiliğine geçmiştir. Tuğrul Bey'in Bağdat seferi ile Türklerin Irak'ta asırlarca sürecektir siyasi ve etnik varlığının da temeli de atılmıştır.²⁸⁸ Bu olaydan sonra kaynaklar Annâziler hakkında bilgi vermezler.²⁸⁹

1.4. Kâkûyiler ile Selçuklu Devleti İlişkileri

Kâkûyiler, hükümlerlik alanları el-Cibâl ve Yezd olup Deylem kökenli idiler. Bu hanedanın kurucusu Rüstem b. Marzban Deşmenziyâr idi.²⁹⁰ Marzban, Büveyhoğulları'nın korumasından ve dostluğundan çekilip ve Ziyâriyle rekabete girip İsfahan'ın emirliğini ele geçirdi. 1009 yılında Alaüddeve Muhammed –Deşmenziyâr'ın oğlu- Büveyhoğulları'nın zayıflamasından faydalanıp bağımsız olma çabasına girdi. Ayrıca iktidarını Hemedan, Dinavar ve Şapur'a²⁹¹ kadar genişletti. İsfahan emiri İran'ın merkezinde olan şehirlerin gelir kaynaklarıyla ordusunu teçhiz edip güçlendirdi, yerli Kürtler, Deylemliler ve ayrıca Irak Türkmenlerini istihdam etti ve hâkimiyet sahasını

²⁸⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.407.

²⁸⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, 462-464;Râvendî, **Rahatü's-Sudûr ve Âyetü's-Surûr** s.104; Bundârî, **Zübdetü'n-Nusrâ ve Nuhbetü'l-Usrâ**, s.7.

²⁸⁸ Selim Kaya, “Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat”, **Akademik Bakış Dergisi**, S.15, Ekim 2008, s.5.

²⁸⁹ Özeydin, “Annâziler”, s.216.

²⁹⁰ C.E. Bosworth, “Dailamis In Central Iran: Kakuyids of Jibal And Yazd”, **Iran Journal of The British Institute of Persian Studies**, Vol.VIII, London, British Institute of Persian Studies Published, 1970, s.73.

²⁹¹ Bugün Hurrem-abad denilen şehir, onun harabeleri üzerine yapılmış diye düşünülüyor. İran'da birkaç Şapur kenti olduğu için burada kastedilen muhtemelen Şapur-hast kentidir.

Rey²⁹² ve civarına kadar genişletti. Güçlü bir ordusu olmasından dolayı kısa sürede Gaznelilerin ülkesinde kazançlar elde etti. Fakat Gazneliler şiddetli tepkiler gösterdiler. Bu durumun neticesinde Kâkûyilerin hâkimiyeti sadece İsfahan'la sınırlandı ve Gazneliler kendi iktidarlarını batı bölgelere doğru genişlettiler.²⁹³ Devletin başında bulunan ve İbn Kâkaveyh²⁹⁴ olarak da bilinen Deşmenziyâr'ın 1041 yılında ölümü üzerine evlatları arasında iktidar mücadelesi başladı ve şehirde siyasi anlamda bir kriz yaşanmaya başlandı.²⁹⁵

İsfahan'da yaşanan otorite boşluğu Tuğrul Bey'in dikkatini çekmiş ve 1042-43'de mevcut durumu öğrenmek amacıyla, keşif birliği niteliğinde olan, bir askerî birliği bu şehre göndermiştir. Tuğrul Bey'in öncü kuvvetleri İsfahan'a bağlı köy ve kasabalardan önemli oranda ganimet elde etmiştir. Bu gelişme üzerine İsfahan'ın askerî bir saldırıya direnemeyeceğini anlayan Tuğrul Bey, şehre hâkim olmak amacıyla Rey'den hareket etmiştir. Sultan'ın üzerine doğru gelmekte olduğunu öğrenen şehrin hâkimi Ebu Mansur, onun karşısında dayanamayacağını bildiğinden vakit kaybetmeden bağlılığını arz ederek kendisine bir miktar para göndermiştir. Böylelikle Ebu Mansur, şehir üzerindeki otoritesini de tartışmaya açmamıştır. Kente herhangi bir güç uygulamadan hâkim olan Tuğrul Bey de amacın hâsıl olmasından dolayı şehre gitmekten vazgeçmiş ve yönünü Ebu Kâlicâr Gerşasf'ın idaresindeki Hemedan'a çevirmiştir.²⁹⁶

Ebu Mansur'un siyasi hamlelerinden hareketle, idarî yönden ayakta kalabilmek için güç dengelerine göre hareket etmeyi kendi siyasi yolu olarak benimsemiştir. Bu sebepten dolayı, bazen Tuğrul Bey'e itaat edip ona tâbi olduğu, bazen de Melik Ebu Kâlicâr'ın tarafına geçtiği görülmektedir.

Ebu Mansur'un istikrarsız siyasetine son vermek isteyen Tuğrul Bey, Mayıs-Haziran 1050'de kardeşi İbrahim Yınal'ın isyanını bastırdıktan sonra ani bir hareketle İsfahan'a yönelerek şehri ikinci kez kuşatma altına aldı. Ebu Mansur kuşatmadan en az kayıp ile kurtulmak için birtakım girişimlerde bulundu. İlk olarak, Tuğrul Bey'e haber

²⁹² Balhan ve Irak Türkmenleri de denilen Navekkiye Türkmenlerinin başbuğlarından Kızıl Bey Kâkûyeoğullarından Adduddevle'nin elinde bulunan Rey kentini ele geçirerek burada bir Türkmen Beyliği kurmuştur. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.494; Azîmî, **Azîmî Tarihi**, s.88.

²⁹³ Ekber Behçet, Sukra Heykel Âbâdi, **Selçukiyan: Ez Togrul Ta Sancar**, Tebriz, 1383/2004, s.42.

²⁹⁴ Kakaveyh, Deylemlilerin dilinde "dayı" demektir ve Mecdü'd-Devle b. Büveyhin dayısının oğlu olduğu için bu ismi almıştır. İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.378; Bosworth, "Dailamis In Central Iran: Kakuyids of Jibal And Yazd", s.74.

²⁹⁵ Nurullah Yazar, "Büyük Selçuklular Zamanında İsfahan'ın Durumu", **Journal of Islamic Research**, C.XXIV, S.1, 2013, s.25-38.

²⁹⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.388.

gönderip vergi verme teklifi ile itaatini sundu. Ancak Tuğrul Bey, şehrin şartsız bir şekilde teslimini isteyerek antlaşma önerisini reddetti.²⁹⁷

İlk girişimi başarısız olan Ebu Mansur, bu kez de Abbasî Halifesi Kâim Biemrillah (1031- 1075)'tan yardım istedi. Halife, Tuğrul Bey'in kendisi üzerindeki siyasi otoritesinden dolayı onunla karşı karşıya gelmek istemediğinden Ebu Mansur'un isteğini kabul etmedi. Ancak daha sonra fikir değiştirip Sultan'a yazdığı övgü dolu sözler içeren mektup ile İsfahan için hoşgörülü davranması ricasında bulundu. Tuğrul Bey de kendisini, Halife'nin isteğini reddetmiş durumuna düşürmemek adına mektuba olumlu yanıt verdi.²⁹⁸ Kaynakları incelediğimizde aslında Halife'nin mektubunun ayrıntıları hakkındaki bilgilere rastlamamaktayız. Ancak olayların akışından mektubun içeriği hakkında, Halife'nin kuşatmanın kaldırılmasını değil, şehre girdikten sonra halka iyi muamele edilmesini ve şehrin yağmalanmamasını rica ettiği sonucunu çıkarabiliriz.

Kuşatma sırasında şehirde tarım yapılamamasından dolayı yiyecek sıkıntısı baş göstermiştir. Kısa süre içerisinde var olan temel ihtiyaç maddelerinin de tükenmesi, İsfahan'da yaşam koşullarını iyice zorlaştırmıştı. Öyle ki, bazı insanlar yakacak ihtiyaçlarını karşılayabilmek için şehirdeki caminin ahşap kısımlarını sökmüşlerdir.²⁹⁹ Kûhistan, Hûzistan ve Şiraz'a imkân bulup göç edenler de olmuştur.³⁰⁰ Koşulların kötüye gitmesi şehirde yaşayanlar arasında görüş ayrılıklarının yaşanmasına neden oldu. Özellikle şehrin önde gelen isimlerinden bazıları savunmaya katılmak yerine sahip olduklarını koruma cihetine gittiler. Bu şartlar altında daha fazla direnemeyeceğini gören Ebu Mansur, yaklaşık bir sene süren kuşatmanın ardından Mayıs 1051'de şehri Tuğrul Bey'e teslim etti. Gazne hükümdarı Abdürreşid b. Mahmud'un elçisi sıfatıyla Abdülmelik beraberinde pek çok armağanla gelip tâbi olarak Tuğrul Bey'den görev istedi ve Tuğrul Bey de hediyeleri kabul edip görev vereceğine dair söz verdi.³⁰¹

Tuğrul Bey şehri ele geçirdikten sonra İsfahan hâkimi Ebu Mansur'a Yezd ve Eberkuya şehirlerini iktâ etti ve Mayıs- Haziran 1051 yılında İsfahan'a girip yerleşti. Rey'de bulunan mal, silah ve zahiresini buraya nakledip İsfahan'ı bir müddet başkent olarak kullandı. Daha sonra şehrin surlarından bir bölümünü tahrip ederek surlara ancak

²⁹⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.427.

²⁹⁸ Ebu'l-Ferec, **Ebu'l-Ferec Tarihi**, s. 305.

²⁹⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.427.

³⁰⁰ Gürgânî, Fahreddin, **Vîs û Râmin**, Yay. haz. Mücteba Mînovî, Tahran, 1314, s.23.

³⁰¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.427; Azîmî, **Azîmî Tarihi**, s.13.

zayıf ve güçsüz insanların ihtiyaç duyduğunu, kalesi, askerleri ve kılıcı olan bir insanın surlara ihtiyacı olmadığını söyledi.³⁰²

Tuğrul Bey şehir haklıyla iyi geçindi hakla iyi muamelelerde bulundu. İsfahan konusunda XI. yüzyıl âlimlerinden Mâferruhi Mehâsin-i İsfahan adlı eserinde şu kayıtlara yer vermiştir: *“Tuğrul Bey İsfahan’ı ele geçirdiğinde ve halkı üzerinde yönetici olduğunda orda ve yönetiminde olan diğer bölgelerde daha önceden görülmemiş bir şekilde merhamet, adalet ve insafla muamelede bulunmuştur. Ayrıca burayı iki defa ziyâret ettikten sonra, şehir halkının kendisine karşı kötü tutumu ve şehri fethederken çektiği sıkıntılar, halkın isyanına rağmen burayı sevdi ve gönüllü buraya ısındı. İsfahan’ı on iki sene boyunca yönetiminde bulundurdu. Ne doğuda ne de batı da bu şehri hiçbir yere tercih etmedi, her sene ya da iki sene de bir şehri kontrol ediyor, aylarca orda kalıyordu, şehre asla zarar vermiyor, halkına eziyet etmiyordu.”*³⁰³

Tarihte Kâkûyilerin siyaseti, tüm büyük hükümetlerle yakın bağlantı kurmak ve memnuniyetlerini kazanmak üzerine bina edilmiştir. Selçuklu tâbiliğine geçtiklerinde onlarla iyi ilişkiler kurdular ve Yezd şehrinin imarı faaliyetlerine önem verdiler, şehri önemli bir ilim ve kültür merkezi haline getirmek için çaba sarf ettiler.³⁰⁴

Daha sonraki yıllarda bu aile ile iyi ilişkiler kuruldu, hatta Selçuklular ve Kâkûyiler arasında evlilik yoluyla akrabalık dahi kurulmuştur. Netice olarak Ebu Mansur Feramurz’un oğlu Alaüddevle Ali, Çağrı Bey’in kızı, ölen Halife el-Kaim’in eşi Hatice Arslan Hatun ile evlendi.³⁰⁵

XI. yüzyılın ikinci yarısı boyunca Kâkûyiler Selçuklu devletinde ayrıcalıklı bir konuma sahip oldular. İki hanedan arasındaki evlililer bu bağı daha da kuvvetli hale getirdiği sonucu çıkmaktadır ki Kâkûyi emiri Feramurz, Tuğrul Bey’in en yakın danışmanlarından biri olmuştur. Feramurz’un ölümünden sonra yerine geçen oğlu Alaüddevle Ali ile de ilişkiler aynı şekilde devam etmiştir.³⁰⁶

³⁰² Nâsır-ı Hüsrev, **Sefername**, Çev. Abdülvehap Tarzi, İstanbul, MEB Yay., 1967, s.259; İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.IX, s.427- 428.

³⁰³ Mâferruhi, **Kitâbu Mehâsin-i İsfahan**, s.101.

³⁰⁴ Ekber Behçet, Sukra Heykel Âbâdi, **Selçukiyan, Ez Togrul Ta Sancar**, s.43.

³⁰⁵ İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.X, s.102.

³⁰⁶ Durand-Guédy, David, **Iranian Elites and History of İsfahan In The Saljuq Period**, London, Routledge, 2010, s.87.

1.5. Ukâyliler ile Selçuklu Devleti İlişkileri

Hız. Peygamber, İslamiyet'in ilk yıllarında Mekke'ye gelen Âmiroğulları'nı İslam'a davet etmiş, fakat onlar kabul etmemişti. Benî Âmir de Kâbe ve çevresinin kutsiyetine inanıyordu, bu bakımdan Mekkelilerle iyi ilişkiler içindeydiler. Hız. Ebu Bekir devrinde meydana gelen Ridde olaylarına katılmayan Âmiroğulları fetihler sırasında önemli bir hizmette bulunmadılar. Mercirâhit Savaşı'nda ise Abdullah b. Zübeyr'in safında savaştılar. Bu kabileye mensup olan Ukâyliler'in bir kısmı Suriye ordusuyla Endülüs'e geçerken diğer bazı gruplar da İran, Kuzey Suriye ve Fırat'ın karşı tarafında yerleştiler. Daha sonra 940 ve 955 yıllarında el-Cezîre'ye geçerek bu bölgede siyasi nüfuza sahip oldular. Bişe ve Teslis yakınlarındaki sahrayı işgal ettiler.³⁰⁷ Musul'da hüküm süren Hamdânîlere tâbi oldular. Kendilerinden önce bölgeye gelen soydaşlarıyla birleşerek zamanla güçlerini arttırdılar.³⁰⁸

Hamdâniler Musul'a hâkim olamayınca hâkimiyet Ukâylilere geçti. Mervânilerin kurucusu Bâz, Musul'a hâkim olmayı denedi ve iki Hamdâni kardeş olan Ebu Tahir İbrahim ile Ebu 'Abdullah el- Hüseyin, Ukâyli emiri olan Ebu'l-Zevâd'a dönüp yardım istediler. Bu da hemen ona yardıma hazır olacağını bildirip karşılığında Ceziretü'l İbn Ömer'i, Nusaybin'i ve Balad şehrini aldı. Abdullah esir edildi, Ebu Tahir ise Nusaybin'de bulunan Ebu Zevâd'ın yanına gelerek hapsedildi, oğlu ve taraflarıyla birlikte öldürüldü. Ebu Zevâd Musul'u ele geçirdi. Zevâd ölünce yerine el-Mukalled geçti.³⁰⁹ el-Mukalled b. el-Müseyyeb el-Ukâyli hileyle bir yere götürülüp orada öldürüldü. Onun, Türk köleleri tarafından öldürüldüğü hakkında bilgi vardır.³¹⁰ Yerine oğlu Karvaş geçti. Elli yıl kadar süren saltanatı boyunca hâkimiyetini güçlendirmeye çalıştı. Büveyhilerle mücadele içine girdi. Karvaş'ın bir başka mücadelesi ise Oğuzlar ile olmuştur.

Azerbaycan'dan hareket eden Oğuzlar, Nasruddevle b. Mervân'ın idaresinde bulunan Ceziretü'l İbn Ömer'e giderken bir kısmı da emirleriyle beraber Diyarbekir üzerine yürümüş geri kalanları ise Berkaid'de konaklamışlardı. Bu haberi alan Musul emiri Karvaş onları gözetleyip üzerlerine asker sevk etti. Oğuzlar bunu haber alınca Musul'a doğru ilerlemeye başladılar. Oğuzlardan çekinen Karvaş adamlarını göndererek

³⁰⁷ Mustafa Fayda, "Benî Âmir b. Sa'saa", İA, C.III, İstanbul, TDV Yay., 1991, s.67.

³⁰⁸ Gülay Ögün Bezer, "Ukâyliler", İA, C.XLI, İstanbul, TDV Yay., 2012, s.59.

³⁰⁹ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.67; K.V. Zetterskteen, "Ukâyliler", İA, C.II, İstanbul, MEB Yay., 1986, s.18.

³¹⁰ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.135.

merhamet dilendi hatta üç bin dinar vermeyi de istedi fakat Oğuzlar kabul etmediler. Daha sonra on beş bin dinara anlaştılar.³¹¹

Oğuzlar ile Musul halkı ve Karvaş arasında mücadeleler cereyan etti. Musul halkı Oğuzlara karşı bütün gün savaştılar. Karvaş kaçarken Musul Oğuzların eline geçti.³¹²

Karvaş, Sinn'e doğru gitti ve çevresindeki emirlere mektup yazarak onlardan yardım istedi. Celâlüddeve ordusundaki Türkler itaat etmedikleri için kendisine yardım edememiş, Dübeys b. Mezyed ise bütün Ukâyloğullarıyla beraber ona yardıma gitmişti. Ebu'ş-Şevk ile İbn Verrâm ve diğerleri de yardımcı kuvvetler gönderdiler, fakat bunlar savaşa yetişemediler, çünkü Karvaş Ukâyloğulları ve Dübeys'in yardımını sağlar sağlamaz Musul üzerine yürümüştü.³¹³

Savaşın seyri ilk başta Oğuzların lehine iken durum tersine döndü ve Karvaş Oğuzlara galip geldi. Oğuzlar dağıldılar. Bir kısmı Diyarbekir'e ve Rum'a gittiler. Karvaş'ın bu zaferi üzerine şairler ona medhiyeler yazdılar.³¹⁴

Karvaş'ın kardeşi Ebu Kâmil tarafından kovulmasıyla saltanatı sona erdi. Ebu Kâmil ölünce de yerine Kureyş b. Bedran geçti. Kureyş ile amcası Karvaş arasında bir mücadele meydana geldi Karvaş tutuklanınca bu mücadele de sona erdi. Karvaş Kasım 1052'de öldü.³¹⁵

Musul ve Nusaybin Kureyş'in hâkimiyetine geçti. 1052'de Kureyş kardeşi Mukalled ile yine Ukâyil kabilesinden Kâmil adında birine karşı mücadele etti. Bu durumu uzun sürmediği gibi vaziyette bir değişiklik de olmadı. 1054'te Karvaş zamanında Besasiri'nin zaptettiği Enbâr şehrini ele geçiren Kureyş Selçuklu sultanı Tuğrul Bey adına hutbe okuttu.³¹⁶

Şîî olan Kureyş bölgedeki birçok emîr gibi Mısır'daki Fâtımî Halifeliğine bağlıydı. Bu bağlılığı dolayısıyla Selçuklular'a tâbi olmasına rağmen Tuğrul Bey'in Bağdat seferi sırasında Fâtımî hilâfeti adına hareket eden Arslan Besasiri'ye katılmakta

³¹¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.299.

³¹² İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.300.

³¹³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.301.

³¹⁴ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.302.

³¹⁵ Bezer, "Ukâyililer", s.60.

³¹⁶ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.456; K .V. Zetterskteen, "Kureyş b. Bedrân", **İA**, C.VI, İstanbul, MEB Yay., 1977, s.1019.

tereddüt etmemişti.³¹⁷ Kureyş'in Besasiri'ye katılması olayı şu şekilde meydana gelmiştir:

Selçukluların Bağdat'a hâkim olması ve Sünniliğin zaferi Mısır Fâtimîlerini ve Şiiilerini harekete geçirdi. Bağdat'tan kuzeye kaçan Arslan Besasiri Rahbe'de Fâtımî halifesi Mustansır'ın yardımı ile bir ordu meydana getirdi. Bağdat'tan kaçan askerler kendisine katıldı. Bir kısım Arap emirleri de siyasi menfaat için onunla iş birliği yaptı. Kurulan bu Şii cephesine karşı Tuğrul Bey Kutalmış ile Musul emiri Kureyş'i sefere memur etti. Sincar civarında 1057 başında Arslan Besasiri ile vuku bulan savaşta Kutalmış bozguna uğradı ve çok sayıda askeri kaybetti. Şii kökenli Sincar halkı bozulan Oğuzlara ve hatta yaralılarına görülmemiş işkenceler yaptılar. Yaralanan Kureyş de onlara katıldı.³¹⁸

Tuğrul Bey Bağdat'ta uzun süre kalıp da askerleri halka zarar vermeye başlayınca halk bu durumdan, rahatsız oldu. Çünkü askerler Bağdat'ta halkın erzakını zorla almışlar gayrimeşru her işi de yapar hale gelmişlerdi. Bunun üzerine Halife el-Kâim Biemrillâh veziri Reîsü'r-rüesâ'ya Sultan Tuğrul Bey'in veziri Amîdülmülk el-Kündürî'ye mektup yazıp onu yanına çağırmasını emretti. Amîdülmülk vezirinin yanına gelince de halife ona kendi adına halkın karşılaştığı zulüm ve haksızlıkları Sultan Tuğrul Bey'e anlatmasını, ona vaaz ve nasihat etmesini söyledi ve: *"Tuğrul Bey ya bu zulüm ve haksızlıklara son verir ve Allah'ın emrini yerine getirir, ya da halife bu gayr-ı meşru işlerden uzak durmak maksadıyla Bağdat'tan ayrılmak için elinden geleni yapar."* dedi.³¹⁹ Bu olaylardan sonra Tuğrul Bey'in bir rüya görmesi üzerine hemen Amîdülmülk'ü getirtip itaat arz ettiğini halifeye bildirdi.

Tuğrul Bey Ocak 1057'de Bağdat'tan ayrıldı.³²⁰ Silâh ve mancınık depolarını da yanında götürdü. Burada kaldığı süre zarfında halifeyle hiç görüşmedi.³²¹

Kureyş daha önceleri düşman durumunda olduğu Dübeys'in yanına gidip onu Ziyâret etti. Onu son derece iyi karşılayan Dübeys kendisiyle kardeşi Mukbil ve Besasiri arasındaki düşmanlığı kaldırma hususunda çaba göstereceğini ona söyledi. Bu

³¹⁷ Sibt İbnü'l-Cevzi, **Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyân**, s.32; İbnü'l-Adîm, **Bugyat at-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla ilgili Haltercümeleri)**, s.63; Gülay Ögün Bezer, "Müslim b. Kureyş", **İA**, C.XXXII, İstanbul, TDV Yay., 2006, s.94.

³¹⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.474; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.94; Köymen, **Tuğrul Bey ve Zamanı**, s.24.

³¹⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.474.

³²⁰ Tuğrul Bey'in Bağdat'tan ayrılış tarihi kaynaklarda farklı zikredilmiştir. Bazı kaynaklarda on üç ay, on üç gün burada kaldığı kaydedilirken, bazı kaynaklarda ise on üç ay, birkaç gün şeklinde geçmektedir.

³²¹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.475; Sibt İbnü'l-Cevzi, **Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyân**, s.28; Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, s.94.

sırada Kureyş, Mısır halifesinden kendisine özel olarak gönderilen hil'atı giydi ve yine Mısır'dan gelen paraları aldı. Bu sıralarda Sultan Tuğrul, daha önce Selçuklu askerlerinin yağmalayıp halkını kaçırttığı Ukbera'ya gitmişti. Çok geçmeden Sultan Tuğrul, buradan ayrılıp Tikrit'e yönelerek burasını ele geçirdi.³²² Fakat şehir halkı Sultanın elçisine ağır sözler ve hakaretler ederek şehrin Besasiri'nin ait olduğunu söylediler.

Elçi, Tuğrul Bey'in huzuruna gelerek durumu izah etti. Sultan da tekrar harekete geçti. Zor duruma düşen halk kalelere sığındı. Kent hâkimi sultana üç bin dinar altın teklif etti. Sultan da bunu kabul etti. Tikrit'te alınan üç binden fazla kadını ailelerine iade etti. Böylece Tikrit yeniden Selçuklu yönetimine geçti.

Tikrit'in fethinden sonra Tuğrul Bey, Musul'u da kurtarmak amacıyla Bevazic'e hareket etti.³²³ Selçuklu ordusunun Musul ve çevresindeki ikameti uzadıkça askerlerle Arap halkı arasındaki sürtüşmeler sürüp gitmekte idi. Bu durumu önlemek amacıyla sultan Tuğrul Bey'in katında yüksek bir yeri olan ve çeşitli sorunların çözümlenmesinde ona danışmanlık yapmakta olan Hezaresb, sultana: *"Benim doğudaki Arapların obalarına giderek onlarla görüşüp konuşmam yerinde olacaktır. Böylece bu girişimim, ya barışla sonuçlanır, ya da savaş heyecan ve öfkesi ortaya çıkar. Bizim buradaki ikametimiz oldukça uzamıştır. Ben, seçtiğim bin asker ile kılıcı çekip savaşa gireceğim"* dedi. Onun bu önerisi üzerine sultan, *"Bin asker sana yetmez, üç bin asker al"* deyince Hezaresb, *"Bin asker yeterlidir, daha fazlası yorucu ve sıkıntılı olur; bu nedenle ben, bin atlıdan oluşan bir askerî birliği sevk edeceğim."* cevabını verdi. Böylece derhal harekete geçen Hezaresb, bir kısım askerleri pusulara yerleştirdi. Öte yandan Berkâid'e doğru hareket halinde bulunan Araplar, Hezaresb'in öncü kuvvetlerini görünce bunların başında bizzat sultanın bulunduğundan şüphe etmeyerek derhal geri çekildiler. Hezaresb, onları izleyerek bir bölümünü tutsak aldı, bir bölümünü de öldürdü; bu arada Muhammed b. Mansur da tutsak alınmıştı. Bu askerî harekâttan tutsaklarla dönen Hezaresb, sultana durumu arz etti.³²⁴

Hezaresb, Araplar karşısında zafer kazanıp Sultan Tuğrul Bey'in yanına dönünce, Nûruddevle ile Kureyş, Hezaresb'e haber gönderip hallerinin Tuğrul Bey'e arz edilmesini ve aralarının düzeltilmesine tavassut etmesini istediler, o da aralarını

³²² Sibt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyân*, s.28.

³²³ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyân*, s.29; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.476.

³²⁴ Sibt İbnü'l-Cevzi, *Miratü'z-Zaman fi Tarihi'l-Âyân*, s.32.

düzeltilmek için çaba harcadı ve Sultan Tuğrul Bey'den onları affetmesini istedi, bunun üzerine Tuğrul Bey: *“Onların ikisini de affettim, ancak el-Besâsirî'nin cezasını halife verecektir. Biz bu hususta halifenin emrine uyacağız.”* dedi. el-Besasiri tam bu sırada Rahbe'ye gitti ve Bağdat'ı Türkler ile Mukbil b. el-Mukallid ve Ukâyililerden bir grup da kendisine katıldı.³²⁵

Sultan, Nuruddevle ile Kureyş'i iyi karşıladı ve onlara sahip oldukları toprakları bildiren bir belge hazırladı. Buna göre; Bâdûriyâ, Enbâr, Düceyl, Nehr-i Baytar, Ukberâ, Avânâ, Tikrit, Nehrû'l-Melik, Nusaybin ve Musul Kureyş'e ait olacaktı.³²⁶

Daha sonra Kureyş el-Rahle'de karar kılıp yerleşen Besasiri ile ittifak yaptı. 1058'de ikisi birlikte Musul'u zaptettiler ise de Bağdat'tan gelen Tuğrul Bey'in yaklaşması üzerine şehri terk ettiler. Onları Musul'da bulamayan Sultan peşlerine düştü ve Nusaybin'e kadar kovaladı. Fakat isyan çıkarmasından şüphe ettiği İbrahim'e karşı yürüdüğü sırada, el-Besasiri ile Kureyş Bağdat üzerine yürüdüler. 1058'de Bağdat'a giren Besasiri burada ancak bir yıl tutunabildi ve Tuğrul Bey onun hâkimiyetine son verdi. Kureyş ise Nusaybin ve Musul hâkimi olarak 1061'de hayata gözlerini yumdu.³²⁷

Tuğrul Bey ile Ukâyloğulları emiri Kureyş arasındaki bu olaylar sonucunda Ukâyloğulları her ne kadar saf değiştirip Selçuklulara karşı mücadele etse de Selçukluların güçlü olması dolayısıyla tekrar bağlılık sağlanıyordu. Kaynaklardaki verdiği bilgilere de bakılacak olursa Selçuklulara karşı daima bir korku, tedirginlik söz konusudur. Bu durum karşında da devlete bağlılık arz etmek emirlerin kaçınılmaz icraatlarından biri olmuştur.

1.6. Mervâniler ile Selçuklu Devleti İlişkileri

Mervâniler, 990'dan 1085'e kadar hüküm süren ve Hamdânilerin³²⁸ yıkılmasıyla ortaya çıkan bir Kürt hanedanıdır.³²⁹ Mervânilerin hâkim olduğu bölge Zevezân diye adlandırılan geniş bir coğrafyadır. Zevezân'ın sınırları Musul'un kuzeyinden Ahlât hududuna, doğuda Azerbaycan'ın Selmâs şehrine, batıda Diyarbekir şehrine kadar

³²⁵ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.477.

³²⁶ İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Tarih*, C.IX, s.477.

³²⁷ Zetterskteen, “Kureyş b. Bedrân”, s.1019.

³²⁸ 905-1004 yılları arasında Musul ve çevresiyle Suriye'de hüküm süren bir Arap hanedanıdır. Nasuhi Ünal Karaaslan, “Hamdâniler”, *İA*, C.XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s.447.

³²⁹ Carole Hillenbrand, “Marwanids”, *EI*, Vol. VI, Leiden, E.J. Brill, 1991, s.626.

uzanmaktaydı.³³⁰ Bu devletin kurucusu Bâz (Bâd) lakaplı Ebu Şucâ Abdullah Hüseyin'dir. İlk siyasi faaliyetleri Büveyhilerle olmuştur. Büveyhi hükümdarı Adudüdevle'nin ölümünden sonra Bâz'ın bölgedeki gücü artmıştır. Daha sonra Büveyhilere karşı isyan etmiştir fakat Bâd'ın isyan etmesi konusunda kesin bir bilgi yoktur. Büveyhilerin, Bağdat'a hâkim olup Abbasi halifelerini baskı altında tutmasından dolayı, Diyarbekir halkı Bizans'a ve Ermeniler'e karşı gerçekleştirdikleri cihad harekâtında Abbasilerin desteğini alamıyordu. Bu durumun Bâz'ın isyan etmesine neden olduğu söylenebilir.³³¹

Büveyhilerin zayıfladığı bir dönemde Bâz kısa sürede sınırlarını genişletti. Erciş'ten Musul'a kadar olan yerleri aldı. Büveyhilerin Nusaybin valisi 982 yılında halkı tarafından öldürülünce şehrin yönetimi Kürt bir ailenin eline geçti. Bu durum karşısında Büveyhi hükümdarı Samsâmuđdevle bir askeri birliği duruma müdahale etmesi için Nusaybin'e gönderdi. Musul'a gelindiğinde ise şehir valisi, Büveyhi askeri birliğinin başındaki kişiye destek vermekte gevşeklik gösterdi. Nusaybin'i elinde tutan Kürt idareci Bâz'ın emrine girdi. Bâz'ın askerlerinden bir kısmı Nusaybin'e gelerek burayı ele geçirdi.³³² 984 yılı ortasında Musul'u ele geçiren Bâz bu şehirdeki hâkimiyetini pekiştirmek için kendi adına sikke bastırıldı.³³³ Bu durum Samsâmuđdevle'yi rahatsız etti. Samsâmuđdevle Bâz'ın üzerine ordu sevketti ve 984 yılında iki taraf karşı karşıya geldi. Bâz bu savaşın sonunda yenilgiye uğradı. Musul tekrar Büveyhilerin eline geçti.³³⁴ Bu kez Bâz Diyarbekir'i ele geçirme düşüncesindeydi. Ve 984 yılında Sa'd ile yaptığı antlaşmada Diyarbekir'in Bâz'ın hâkimiyet altına girdi. Bâz daha sonra Meyyâfârikîn'e akınlar düzenlemeye başladı. Eylül 984'te Meyyâfârikîn'e girdi ve yönetimi ele geçirdi. Bâz kardeşi Ebu'l Fevaris'i de buranın valiliğine atadı.³³⁵

Bâz, Ukâyli Araplarından Benî Hassan'a mesup biri tarafından Nisan 990'da öldürüldü.³³⁶ Bâz öldürülünce kız kardeşinin oğlu Ebu Ali b. Mervân ordusundan bir

³³⁰ Yâkut el-Hamevî, **Mucemü'l-Büldân**, C.III, s.158; Yusuf Baluken, Mervâniler Devrinde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010, s.12.

³³¹ Abdürrahim Tufantoz, "Mervâniler", **İA**, C.XXIX, İstanbul, TDV Yay., 2004, s.231.

³³² Rûzrâverî, **Zeylü Tecâribü'l-Ümem**, C.VII, s.105.

³³³ Baluken, Mervâniler Devrinde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler, s. 14.

³³⁴ Rûzrâverî, **Zeylü Tecâribü'l-Ümem**, C.VII, s.109.

³³⁵ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s. 49-52; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VII, s.401-403.

³³⁶ Rûzrâverî, **Zeylü Tecâribü'l-Ümem**, C.VII, s.211; İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.57-58; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VII, 434-435.

grupla Dicle kenarında bulunan Hısn-Keyfâ'ya gitti. Bâz'ın karısı ve aile fertleri de burada bulunuyordu. Kaleye gelince dayısının eşine, dayısının onu mühim bir işle görevlendirdiğini söyledi. Kadın da ona inandı. Ali kaleye çıkınca Bâz'ın öldürüldüğünü ve orda onunla evlenmek istediğini söyledi. Kadın Ebu Ali'nin Hısn-Keyfâ'ya ve diğer yerlere sahip olmasına yardım etti, o da teker teker bu kaleler üzerine yürüdü ve dayısına ait bütün kalelere sahip oldu, sonra Meyyâfârikîn'e gitti.³³⁷

993 yılında Rumlar, Ahlât, Menaz, Bergeri, Erciş taraflarına çıktı. Fakat Emir Ebu Ali bin Mervân, onlara saldırdı ve kendilerini yenilgiye uğrattı. Rumlar, Emir Ebu Ali'nin önünden kaçmaya başladılar. Ebu Ali, ertesi gün bütün İslam askerlerinin varacaklarını söyledi. Bunun üzerine Rumlar barış istediler ve ülkelerine döndüler. Aralarında 10 yıllık bir silah bırakılması antlaşması yapıldı. Böylece Ebu Ali, ülkesini istikrara kavuşturdu. Hamdânoğulları ise Şam'a dönerek sahilde birçok yeri ele geçirdi. Böylece Ebu Ali rakipsiz olarak hükümdar kaldı.³³⁸

İbn Mervân, Diyarbekir'de halka iyi davranıp, onlara şefkatle muamelede bulunmuştur. Bunun üzerine Meyyâfârikîn halkı bunu çekemeyip İbn Mervân'ın üzerine yürümüşler fakat İbn Mervân, onlara bayram gününe kadar dokunmamış, halk bayram günü namaza çıkınca şehre girip, şehrin emiri olan Ebu's-Sakri'yi yakalayıp surların en yüksek yerinden aşağı attırıştır.³³⁹ Daha sonra İbn Mervân, Sa'ddüdevle b. Seyfüddevle b. Hamdân'ın kızı olan Sittü'n-Nas ile evlenip Halep'ten Âmid'e gelin getirmiştir.³⁴⁰ Bu arada kendisini çok iyi izleyen ve gücünden korkan Âmid valisi Abdü'l-Berr, İbn Mervân'ın Meyyâfârikîn halkına yaptığını kendilerine de yapmasından korkarak, güvenilir adamlarını yanına çağırıp söyleyeceği sözleri kimseye söylemeyeceklerine dair söz istemiştir. İbn Mervân'ı öldürmek için seçilen İbn Dimne, bu görevi memnuniyetle yerine getireceğini söyleyerek halkın karıştığı bir zamanda fırsat bulup İbn Mervân'ın kafasını koparıp halkın önüne atmıştır. Bunu gören halk, korkarak Meyyâfârikîn'e doğru kaçmaya başlamıştır.³⁴¹

İbn Mervân Âmid'de öldürülünce yerine kardeşi Mümehdüdevle Ebu Mansur b. Mervân geçmiştir.³⁴² Ebu Mansur ilk olarak Meyyâfârikîn'e gelerek şehri teslim alıp,

³³⁷ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.76; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.VIII, s.219; Zettersteen, "Mervâniler", **İA**, C.VII, İstanbul, MEB Yay., s.781.

³³⁸ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.76.

³³⁹ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.65-66.

³⁴⁰ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.78.

³⁴¹ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.91.

³⁴² İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.90-91.

kendi adına hutbe okutup, para bastırmıştır.³⁴³ Ebu Mansur, kadıları, hukukçuları, eşrafi ve emirleri, Haşimiler ve Haşimi olmayanların huzurunda halifeyi azletmiştir. Halife Tay birkaç gün kaldıktan sonra, önce kulakları daha sonra burnu kesilerek halka teşhir edilmiştir. Daha sonra da Batiha'ya sürgün edilen Halife Tay'ın halifeliği on altı yıl sürmüştür.³⁴⁴

İbn Mervân'ın ölümüne sebep olan Abdü'l-Berr, Âmid'i istila etmiştir. İbn Dimne ise Abdül-Berr'in en yakın adamı olmuş ve kızıyla evlenmesine müsaade etmiştir. Daha sonra İbn Dimne bir ziyafet vererek kayın babası Abdü'l-Berr'i öldürmüştür. Bunun üzerine İbn Dimne Âmid'e hâkim olup, şehri onarıp, surları yeniden yaptırmıştır. Mümehiddevle ile arasını düzeltip, o dönemde Bizans İmparatoruyla ve Fâtımî Halifesiyle de barış sağlamıştır.³⁴⁵ O dönemlerde Diyarbekir hâkimi olan Mervânoğulları'nın, Bizans İmparatoruyla araları gayet iyi idi. Mümehiddevle'nin eniştesi olan Ebu'l Heyca İstanbul'dan ayrılmak için imparatorun izin istemişti. İzin alan Ebu'l Heyca, küçük bir orduyla Halep üzerine yürümüş, fakat savaşa girdiğinde imparator tarafından kendisine söz verilen yardım gönderilmemiştir. Ebu'l Heyca'ya karşı birleşmiş olan Kilâbiler³⁴⁶, kendi tarafına çekmeyi başaran Mansur b. Lu'lu, Fâtımî valisi olduğundan dolayı Mısırlıların da yardımını alarak savaşı kazanmıştır. Bu savaşta Ebu'l Heyca yenilerek Malatya'ya kaçıp, oradan da İstanbul'a geri dönmüştür. Ebu'l Heyca tekrar geri dönmek istediye de Halife Mansur'un ricası üzerine imparator, Ebu'l Heyca'yı İstanbul'da tutmuştur. Ebu'l Heyca bundan sonraki hayatını Bizans ordusunda bir komutan olarak sürdürdüğü tahmin edilmektedir. Bu olaylardan sonra Ebu Mansur b. Lu'lu ve Salih b. Mirdâs arasında geçen bir olaydan sonra Salih b. Mirdâs tarafından tahtan uzaklaştırılmasından sonra Ebu Mansur'un 1015 yılında Bizans topraklarına sığındığı hakkında kayıt bulunmaktadır. Ebu Mansur'un Bizans ordusunda hizmet ettiğini, Azaz savaşında III. Romanos Argyros'un yanında görüldüğü ortaya çıkmıştır.³⁴⁷

Mümehiddevle (1011-1012) öldürülünce, bu olaydan sonra evden çıkan Şerve, Mümehiddevle'nin amca oğullarına gidip kendisini Mümehiddevle'nin gönderdiğini söyleyerek kapıları açtırmış ve içeri girerek Şerve, onları da öldürüp şehre hakim

³⁴³ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.66-67.

³⁴⁴ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.78-79.

³⁴⁵ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.66; İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.93-94.

³⁴⁶ Bir Arap kabilesidir. Bkz. F.Krenkow, "Kilab", **İA**, C.VI, İstanbul, MEB Yay., 1997, s.805-806

³⁴⁷ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX. s.183-189; Yıldız, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi** s.92

olmuştur. Daha sonra diğer kalelere birer mektup yazarak Meyyâfârikîn'e gelip biat etmelerini istemiştir. Bu arada Erzen'e bir elçi gönderip şehir idare heyetinin gelmesini istemiştir. Erzen'in Emiri olan Hacı Ebu'l Kasım adıyla bilinen Erzen idarecisi, şehre gelen elçiden şüphelenince kaleyi teslim etmemiştir. Hacı Ebu'l Kasım, Meyyâfârikîn'e doğru yola çıkıp, yolda Mümehhiddevle'nin öldürüldüğünü öğrenince Erzen'e geri dönmek zorunda kalmıştır. Şerve'de Ebu Nasr'a haber göndermiş fakat onun Erzen'e gittiğini öğrenince işlerin ters gittiğini anlamıştır. Bunun üzerine Ebu'l Kasım, Es'ard'a haber göndererek, Mümehhiddevle'nin kardeşi olan Ebu Nasr b. Mervân'ı Erzen'e getirilmesini istemiştir. Ebu Nasr b. Mervân, Hacı'nın huzura geldiğinde, kendisinin adaletli davranacağına dair kadı ve şahitler huzurunda yemin etmesini istemiştir. Bunun üzerine yemin eden Ebu Nasr, kardeşinin yerine Erzen'e emir olarak geçmiş, Diyarbekir ve diğer şehirleri tekrar ele geçirip halka ve ulemaya iyi davranmıştır.³⁴⁸

Bu olaydan sonra Şerve, Meyyâfârikîn'e girdiğinin üçüncü gününde Emir Ebu Nasr'ı yakalatmak ve Tanza ile Siirt'i kendisinden almak için 500 atlıdan kurulu bir birlik göndermiştir. Bundan başka Abdurrahman b. Ebu'l Verdi'yi de Erzen'e göndermiştir. Erzen'e gelen elçi buradakilerle konuşup onları ikna etmeye çalışmış, fakat kendisine hiçbir cevap verilmemiştir. Bu arada Mervân'ın veziri olan Ebu'l Kasım akıllı ve tecrübeli bir insandı. Ebu'l Verdi ile yalnız kalıp ava çıktıkları bir zamanda oradan geçen bir adama "ne haber" diye sordu da adam, "Şerve, Emiri öldürdü" dedi. Emir Ebu'l Nasr'ı yakalatmak için de asker göndermiştir. "Bende, onlar daha varmadan kendisine durumu bildirmeye gidiyorum" demiştir. Haberin yayılmaması için her tarafta yollar tutulmuştur" dedi.³⁴⁹ Hoca Ebu'l Kasım bunu duyunca Mervân ve karısını alarak, Ebu Nasr'ı da yanına getirterek Emir'in, emri altında olacağına dair yemin etmiştir. Ebu'l Kasım, hazineleri açıp, halka ve askerlere mal, para ve silah dağıtarak, Şerve'ye karşı olmaları için tedbirli olmalarını söylemiştir. Ebu Nasr'ın etrafında büyük bir güç oluşturan halk, hemen harekete geçerek, Meyyâfârikîn dışında olan Rabad'ı ele geçirmeye çalıştılar. Kalenin dışında kalan malları yağmalayıp, birçok insanı da öldürdüler. Şerve'nin askerlerini de mağlup ederek birçoğunu kılıçtan geçirdiler. Emir ve Ebu'l Kasım Erzen'e tekrar dönerek, almış oldukları ganimetleri halka ve askerlere dağıttılar. Yeniden saldırmak için ön hazırlıklar yapan Emir ve Ebu'l Kasım Meyyâfârikîn üzerine tekrar yürüdüler ve bir fersah uzaklığa karargâh kurdular. Şerve,

³⁴⁸ İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.67; Zettersteen, "Mervâniler", s.781.

³⁴⁹ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.107-108.

bu durum karşısında yaptığına pişman olarak akıbetinin kötü olduğunu anlamış ve halka yaptığı kötülükten dolayı pişman olmuştur. Bu durum karşısında oğlu İbn Felyus, aklına Rum Kralı'nın kendilerine yardım edeceğini söylemiştir.³⁵⁰ Bunu duyan halk, buna razı olmadı ve kendi işlerini kendilerinin yapacağını söylediler. İbn Felyus, camiden çıkışında halkın saldırısına uğramış ve canını zor kurtarmıştır. Halk kendi aralarında çıkışlarını düşünüp bir karara varmak için birçok yolu denemişlerdir. En son çare olarak da, Emir Ebu Nasr'ı davet ederek, şehri teslim etmeyi düşünmüşlerdir. Hatta halk Şerve'ye verdiği sözü yerine getirerek Emir'e teslim etmediler. Uzun bir mücadeleden sonra 1011'de şehre girmeyi başaran Emir Ebu Nasr, abisini öldüren Şerve'yi de aynı yerde idam ettirmiştir.³⁵¹

Emir Ebu Nasr bundan sonra ülkesini genişletip birçok yerleri kendine bağlayıp halkını refah içinde yaşatmaya başladı. Ebu Nasr hayır işlerinde bulunarak Meyyâfârikîn surları içinde çiftlikler, su kanalları yaptırmıştır. Sosyal alanlarda da yenilikler getirerek ırmak kıyısına güzel bir köşk, çarşılar, evler ve hamamlar yaptırmıştır. Bahçeleri sulamak için, ırmağın üzerine bir dolap yaptırarak su çıkartıp, Benan Tepesi yanındaki köprüyü yaptırarak halkın daha rahat geçişini sağlamıştır.³⁵²

Türkmenler 1037-1038 yılları arasında iki kısma ayrıldılar. Bin beş yüz kişiden ibaret olan Türkmenlerin bir kısmı Kızıl'ın hâkimiyeti altında Rey'de kalmıştır. Diğer bir kısmı da başlarında Buka, Göktaş, Mansur ve Dana bulunduğu halde, Azerbaycan'a gitmişlerdir. Bu arada Azerbaycan hükümdarı Vehsudan (Vahsuzan) bunlara ihanet edince, Azerbaycan'ı terk etmek mecburiyetinde kalmışlardır. Çeşitli yerlere dağılan Türkmen Beyleri Rey'e, Hemedan'a ve Kazvin'e gitmişlerdir. Bugünkü Türkiye sınırlarını aşmak bu Türkmen beyleri sayesinde olmuştur.³⁵³ Bu arada 1041-1042 yıllarında el-Cezire'yi yağma etmiş olan Oğuzlar ön plana çıkmıştır. El-Cezire'yi yağmalayan Oğuzlar, Ebu Nasr'ın oğlu olan Süleyman'ın tepkisiyle karşılaşmışlardır. Süleyman onların reislerini bir hileyle esir etmeye başarmıştır. Oğuzlar, Ebu Nasr'ın geri çekilmesini temin için reislerini serbest bırakmalarını temin etmişler, onlara da bir miktar para ödemelerini istemişlerdir. Oğuzlar tekrar yağmalara başlamışlar, Musul

³⁵⁰ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.109

³⁵¹ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.110-115.

³⁵² İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l-Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.159; İbnü'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Tarih**, C.IX, s.67.

³⁵³ Mehmet Altay Köymen, "Anadolunun Fethi", **Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi**, C.II, Ankara 1962, s.90.

Emiri Karvaş, kaçarak hayatını kurtarmış fakat halk bunlara karşı çıkararak bazılarını öldürmüş, Karvaş'ı da serbest bırakmışlardır.³⁵⁴

Türkmenler'den Buka, Anasioğlu, Göktaş ve Mansur ile birlikte Azerbaycan'a oradan Armeniye gittiler. Bunu duyan Rumlar bölgeyi korumak için ortaya çıkıp harekete geçtiler. Türkler ise Ceziretü'l İbn Ömer ve Meyyâfârikîn'i kuşatıp, oraları yağmaladılar. Mervânoğulları'nın başında bulunan Ahmed b. Mervân her ne kadar tedbir olsa da, Türkler ikinci kez Âmid kapısında bunları bozguna uğrattılar. Mervânoğulları kendilerini bunların elinden kurtarmak için, IX. Konstantin'den yardım isteğinde bulundular. Bu çağrı üzerine Konstantin, vali Kataphan'ı onlara yardım etmesi için gönderdi. Bu arada yardım gelene kadar Türkmenlerin reisi olduğu anlaşılan Mansur ile temasa geçerek, antlaşma teklifinde bulundular. Oğuz beyinin bu teklifi kabul etmesi üzerine, antlaşma olmuşsa da Süleyman şerefine hazırlanan bir ziyafette Mansur'u bir hile ile hapsedirmiştir.³⁵⁵

Bu dönem içerisinde Türkmenlerin bu iki devlet arazisini istila etmeleri civardaki hükümdarları tedirgin etmiş, bunun neticesinde Tuğrul Bey'e bir mektup yazarak şikâyet etmişlerdir. Bunu haber alan Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey, adları geçen Buka, Anasioğlu, Mansur ve Göktaş beylerin komutaları altındaki Türkmenlerden, Azerbaycan'a dönmelerini istemiş ve Bizansla yapılacak savaşta emri altına girmelerini istemiştir. Diyarbekir bölgesinden Dicle'nin kuzeyine çıkıp, Murat suyunu takip ederek Erciş önüne geldiklerinde, yol üzerindeki Bizans'a tâbi şehir ve kasabaları yağmalamışlardır. Bu arada Türkmen Beyleri, Vaspurakan valisi Stefanos'a hediyeler ve elçiler göndererek, Azerbaycan'a geçmek için müsaade istemişlerdir. Valinin saldırısına uğrayıp, yapılan savaşta valiyi mağlup edip, esir almışlardır.³⁵⁶

1059 yılında Arap şeyhleri, Tuğrul Bey'e bağlılıklarını bildirdiklerinde, Tuğrul Bey onların topraklarına el koymayacağını ve bağlılıklarını devam ettirip topraklarını kendilerine geri vereceklerini söylemiştir.³⁵⁷ Selçuklu Devleti'nin uzun bir geçmişe sahip olan Bizans İmparatorluğuna karşı tutumu başlangıçta saygı çerçevesi içerisinde gelişme göstermiştir. Selçuklu Devleti'nin esas gayesi hem İslam dünyasını hem de Mısır'ı ele geçirmektir. Bizans ile sulh halinde olması, Tuğrul Bey açısından bir

³⁵⁴ Zettersteen, "Mervaniler", s.781.

³⁵⁵ Azîmî, **Azîmî Tarihi**, s.6.

³⁵⁶ Köymen, "Anadolunun Fethi", s.91.

³⁵⁷ Cahen Claude, **Osmanlılardan Önce Anadolu Türkleri**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1979, s.43; İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l- Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.108-111.

avantajdı. Bu sayede İslam ülkeleri içinde yapılan fetihlere, bizzat Tuğrul Bey katılmıştır.³⁵⁸

1054-1055 yılları arasında Anadolu'yu fethetmek için, Anadolu'ya ulaşan ilk Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey'dir. O, Anadolu'ya geçmek için ilk önce Van Gölü'nün kuzeydoğu uçundaki Muradiye'ye hücum ederek burayı alıp, bir kısım halkı esir edip, Erciş önüne kadar gelmiştir. Erciş halkı sultandan korkup ona, altın, gümüş, at gibi hediyeler sunmuşlardır. Bu bölgenin en müstahkem kalesine sahip olan Malazgirt Şehri önünde, karargâhını kurup, burasını muhasara etmiştir.³⁵⁹

Bu dönemde Mervânoğulları'nın başında Emir Nizameddin bulunmaktaydı. Emir Nizameddin babasının ölümünden sonra bir süre istikrar içinde hükümdarlık yapmıştır.³⁶⁰ Aynı zamanlarda Tuğrul Bey de Hemedan ve İsfahan illerine varmıştı. El-Melikü'r-Rahim orada kendisiyle karşılaştığında, Tuğrul Bey onu tutuklatıp, ayaklarına zincir vurdurup, Deylemlilerin sonunu getirmiştir. Daha sonra 10.000 kişilik bir süvari toplayarak, Diyarbekir tarafına gönderen ve oraları da fetih etmek isteyen Tuğrul Bey, buraları onlara beylik olarak vermiştir. Bunun üzerine Buka ve Anasioğlu Meyyâfârikîn üzerine yürüdü. Şehrin kapıları kapatılıp, aralarında pazarlık başladı ve bu beylere elli bin altın teklif edilerek geri dönmeleri istendiyse de, bu istek kabul edilmemiştir. Bu arada Buka ve Anasioğlu akşam olunca birbirleriyle tartışmış, aralarında kavga çıkmış ve birbirlerini öldürmüşlerdir. Asker arasında çıkan kargaşadan faydalanan Emir, üzerlerine saldırarak çoğunu öldürüp ve bir kısmını esir aldıktan sonra mallarını yağmalamış, her şeyi ganimet olarak almıştır.³⁶¹

Emir Nizameddin ile kardeşi Said arasındaki anlaşmazlık, Tuğrul Bey'e kadar sirayet etmiş, Tuğrul Bey'in yanına giden Emir Said, kardeşini şikâyet etmiş, Tuğrul Bey de bu şikâyet üzerine beşbin atlı ile Meyyâfârikîn üzerine göndermiştir. Emir Said bu orduyu alarak saldırıya geçmiştir. Vezir İbn Cehir kaleden inerek, Emir Said'e şöyle dedi: *"Bu ailenin ortadan kalkması senin elinden olmasın."* Vezir İbn Cehir, Said'i ikna edip, ona bazı şeyler vaat edip, Tuğrul Bey'in gönderdiği komutana elli bin altın vererek geri çekilmelerini sağlamıştır. Bu arada Emir Said'de kardeşiyle arasındaki problemi çözüp iyi geçinmeye başlamıştır.³⁶²

³⁵⁸ Köymen, "Anadolunun Fethi", s.93.

³⁵⁹ Köymen, "Anadolunun Fethi", s.96.

³⁶⁰ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l- Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.169-172.

³⁶¹ İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l- Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.152-153.

³⁶² İbnü'l-Ezrâk, **Tarihü'l- Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.169.

Halife el-Kaim Biemrillah, Emir Nizameddin'e haber göndererek vezir İbn Cehir'in kendisine vezirlik yapmasını istedi. İbn Cehir, halifeye de bağlılığını bildirip, Bağdat'a geldi. Halife, veziri atadı ve kendisine de "Müeyyidüddin Fahruddevle" unvanını verdi.³⁶³ 1057 yılında, Sultan Tuğrul tarafından Diyarbekir'e gönderilen ve emrinde 5.000 süvari bulunan Sâlâr-ı Horasan adındaki komutan, Meyyâfârikîn'e varıp, şehir dışında yağmacılığa ve saldırılara başladı. Su kapısında karargâh kurup, kapılar kapalı olduğu için bir süre beklemek zorunda kaldı. Bu sırada Meyyâfârikîn veziri kaleden aşağı inerek komutan Sâlâr-ı Horasan ile anlaşmak istediğini belirtmiş ve otuzbin altın teklif ederek komutanı yumuşatmaya muvaffak olmuş, hatta Nasruddevle'nin oğlu Emir Hasan'ı rehine olarak vermiştir. Bunun üzerine Sâlâr-ı Horasan atına binerek su kapısından şehre girmek istemiş fakat kapıya varınca başına gelecek olayları sezip, geri dönmek zorunda kalmıştır. Vezir, Sâlâr-ı Horasan'ın bu hareketini anlayınca kendisine itimat sağlamak için hükümdarın iki kardeşi Emir Fadlun ile Emir Namık'ı, Sâlâr-ı Horasan'ın karargâhına göndermiştir. Bunun üzerine itimat eden Sâlâr-ı Horasan da şehre tekrar girmiştir. Bu arada vezir hükümdarın huzuruna çıkıp, "*Sâlâr-ı Horasan'ı tutuklayalım.*" dediğinde hükümdar buna karşı çıkmıştır. Karşı çıkmasına sebep, kardeşlerinin Sâlâr-ı Horasan'ın elinde olduğunu, onlara bir zarar vermelerinden korktuğu için, buna müsaade etmemiştir. Bu arada vezir, "*Zaten kardeşlerin sana düşman, onların elinde ölürse ölsün.*" karşılığında Diyarbekir'i alacaksın demesinden sonra dışarıya çıkıp, Sâlâr-ı Horasan'ı ve arkadaşlarını yakalatmıştır. Salar, "*İhanet mi ettin?*" dedi. Vezir "*Evet*" cevabını verdi. Bunun üzerine Sâlâr-ı Horasan şu karşılığı vererek, "*Lailahe İllallah. Düşmanını düşmanın karşılığında yakaladı.*" Salar yakalanınca Meyyâfârikîn'den askerler dışarı çıkıp şehri yağmaladılar. Bunun üzerine Hükümdarın iki kardeşinin kellesini kestiler. Sâlâr-ı Horasan'ın karargâhını yağma edip, adamlarının bir kısmını öldürüp, bazılarını da esir alıp, geri döndüler. Birkaç gün geçtikten sonra Emir su kapısının dışındaki tepenin üzerine Sâlâr-ı Horasan'ı ve arkadaşlarını getirterek başlarını kestirip cesetlerini de Siyut denilen yere götürerek, kazılan mezarlara defnettirdi. Bu yer, "Sâlâr-ı Horasan" savaşı adıyla bilinmektedir. Emir Hasan'ın cesedi ise Muhdese Cami'nin doğu tarafına defnedildi. Mervânoğulları'nın başında bulunan Emir Nizameddin'in veziri Ebu'l-Fadl

³⁶³ İbnü'l Ezrâk, **Tarihü'l- Meyyâfârikîn ve Âmid**, s.162-163.

vefat edince, yerine oğlu Ebu Tahir Selame vezir oldu. Ebu Tahir, akıllı, zeki, azimli ve ileri görüşlü bir insandı. Emir Nizameddin kendisine “el-Kafi” unvanını vermiştir.³⁶⁴

Bu dönem içerisinde Tuğrul Bey Doğu Anadolu seferine çıktığında Tebriz’e gelmiş ve Revvadi hanedanından Ebu Mansur ile Gence Emiri Ebu’l Esval, sultana bağlılıklarını arz etmiştir. Diyarbekir Mervânî emiri Nasruddevle ise, sultana asker ve malzeme yollayarak bağlılığını belirtmiştir.³⁶⁵

Tuğrul Bey, Arapları dize getirdikten sonra, Diyarbekir’e hâkim olan Mervânoğulları’nın üzerine yürümüştür.³⁶⁶ İbn Mervân her gün sultana hediyeler göndererek bağlılığını bildirmiştir. İbn Mervân’a ait olan Ceziretü’l-İbn Ömeri de Sultan Tuğrul Bey kendine bağlamıştır. İbn Mervân, Sultan’a Müslümanların sınır boylarını nasıl koruduklarını ve nasıl cihat ettiklerini anlatmıştır.

Bu arada sultan, el-Cezire’yi muhasara ederken orduda rahip bulunmaktaydı, bunlardan 120 tanesini öldürmüşler ve geri kalanı da altı ölçek (Mekkük) altın-gümüş vererek hayatlarını kurtarmışlardır. Sultan Tuğrul’un kardeşi İbrahim Yınal da buraya gelerek, emirler ve bütün halk onu karşılayıp, hediyeler verdiler. İbrahim Yınal, Vezir Nizamülmülk’e “bu Araplar kim oluyor da sen onları Sultan’a rakip kabul edip, aralarını düzeltmeye çalışıyorsun” dedi. Vezir de “*Sen Sultanın naibisin nasıl istersen öyle yap.*” cevabını verdi. Bu olaydan sonra Sultan Tuğrul Bağdat’a geri döndü. 1058-1059 yılında İbrahim Yınal, Musul’dan ayrılıp, el-Cibâl bölgesine gitmiştir. Bu gidişi Tuğrul Bey, isyan olarak kabul etmiştir. Daha sonra gelişen olaylarla, Tuğrul Bey’in durumu zayıflamış, Yınal ise kuvvetlenmiş olarak gözlenmektedir.³⁶⁷ Tuğrul Bey’in yanında az sayıda asker kalmış ve asker Tuğrul Bey’den hoşlanmıyordu. Çünkü askerler, eş ve çocuklarından uzun süre ayrı kalıyorlardı. Kardeşi, Ertaş’ın iki oğlu Muhammed ve Ahmed de büyük bir orduyla İbrahim Yınal’a katılmıştır. Tuğrul Bey, zayıfladığı için Rey’e çekilip, Çağrı Bey’in oğulları olan Alp Arslan, Yakuti ve Karvurd Bey’e mektup yazarak onlardan yardım istemiştir. Bunun üzerine Alp Arslan bu arada Horasan Meliki olan amcası Tuğrul Bey’in yanına büyük bir orduyla katılmıştır.

Sultan Tuğrul Bey döneminde temelde bir tâbîlik ve metbûluk ilişkisi şeklinde işleyen Selçuklu-Mervânî ilişkileri, ondan sonra tahta çıkan Sultan Alparslan döneminde de bu temel zemin üzerinde işlemeye devam etti. Mervânîler, belli bir

³⁶⁴ İbnül-Ezrâk, *Tarihü’l-Meyyâfârikîn ve Âmid*, s.170-173.

³⁶⁵ Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, s.110.

³⁶⁶ Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.36.

³⁶⁷ İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih*, C.IX, s.447; İbnü’l-Ezrâk, *Tarihü’l-Meyyâfârikîn ve Âmid*, s.175.

dönem Fâtımî ya da Şii siyaset perspektifine dâhil oldukları yönünde kanıtlar olsa da, genel anlamıyla Sünnî İslâm anlayışının temsilcisi idiler. Bu bakımdan, Selçuklular ile Mervâniler arasındaki ilişkiler, Sünnî İslâm'ın ana siyasi arterini belirlemeye soyunan Selçukluların Mervânî emirlerine yönelik bakışı dolayısıyla başka bir siyasi çerçeve içerisinde zemin buldu. Selçuklular, en azından Sultan Melikşah dönemine kadar Mervânîlerin siyasi etkinliğini sona erdirmeyi ya da emirlik topraklarını ilhak etmeyi düşünmemişlerdir.³⁶⁸

1.7. Şeddâdiler ile Selçuklu Devleti İlişkileri

Şeddâdiler, Hazar Denizi'nin batısında ve Aran'da kurulmuş olup, büyük şehirleri Bakü, Gence, Şemahi ve Derbend'tir. Tarihi şehri günümüzde harabe halde kalmış bulunan "Berdeva" (Berda) şehridir.³⁶⁹ Hanedanın kökeni hakkında farklı görüşler vardır.³⁷⁰ Kullandıkları Ermeni ve Deylem kökenli isimler onların etnik kimlikleri konusunda bir karmaşıklığa neden olmuştur. Fakat o zamanda bu tür olaylar sadece Hazar Denizi'nin batısı ve Kafkasya'nın etnik çeşitliliğinin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır.³⁷¹ Bir tarafta Azerbaycan Deylemler'i diğer taraftan Hıristiyan Ermeniler ve Gürcüler arasında kendileri için bir yer edinmek zorunda idiler. Bu durum Şeddadilerin soy kütüğünde Leşkeri gibi Deylemli ve Aşot gibi Ermeni isimlerinin neden bulunduğunu açıklamaktadır.³⁷²

X. yüzyılın ortalarında Muhammed b. Şeddad Müsafiriler'in idaresinde olan Divin'e yerleşmişti. Bizans'ın ona yardım sağlamasına rağmen Divin'i kaybetti. Bu şehir uzun bir müddet Şeddadiler'in asıl kolunun başkenti oldu. Şeddadiler bu bölgede Gürcüler, Ermeni prensleri, Bizanslılar ve Kafkaslar üzerinden Osetler ve Ruslarla mücadele içinde bulunmuşlardır. Dinlerini ve vatanlarını müdafaa etmişlerdir. Bu mücadelelerde Ebu'l Esvar'ın katkısı çok büyüktür.³⁷³

³⁶⁸ Mustafa Alican, "Selçuklu-Mervânî İlişkileri", *Turkish Studies*, C.VIII, S.11, 2013, s.11.

³⁶⁹ Ahmed Kesrevî, *Şehriyaran-ı Gummam*, Tahran 1308, s.290.

³⁷⁰ Müneccimbaşı Camiü't-Düvel'in Şeddadiler kısmında onların Kürt olduğundan bahsetmektedir. İbnü'l-Esir Şeddadi Fazlun'dan bahsederken bu kişiye Fezlun el-Kürdî olarak zikretmiştir. Kesrevî bu görüşlerin aksine onların Arap kökeli olduklarını iddia etmektedir. Ancak burada dikkat edilmesi gereken bir husus ise XVII. yüzyıldan önceki kaynaklarda geçen Kürt adı etnik bir anlam içermemesidir. İsmail Mehmetov, *Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı*, Yay. haz. Ekber Necef, Şamil Necefov, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009, s.233.

³⁷¹ C.E. Bosworth, "Shaddadids", *EI*, Vol.IX, Leiden, E.J. Brill, 1997, p.169

³⁷² Stanley Lane Poolle, *Düvel-i İslamiye*, Çev. H. Ethem, İstanbul, 1927, s.243-244.

³⁷³ Fahrettin Kırzioğlu, *Ani Şehri Tarihi (1018-1236)*, Ankara, Yapı Kredi Yay., 1982, s.1.

Abbasilerin zayıflamasından sonra ortaya çıkan mahalli hanedanlardan biri olan Şeddâdiler'in, bilinen ilk atası Muhammed b. Şeddâd b. Kurtuk'tur.³⁷⁴ Azerbaycan hâkimi Salar Merzuban'ın yönetimi zayıflayınca Şeddâdiler güçlenmiştir.³⁷⁵ 960'ta Azerbaycan'da ortaya çıkan İshak b. İsa, Kahtani Kürtlerinin reisi olan Fadıl'dan yardım almış ve rakibi İbn Merzuban ise Hezbâni Kürtlerinden destek görmüştür. İshak çok geçmeden yenilgiye uğramıştır.³⁷⁶

Şeddâdilerin kuruluşu ile ilgili iki farklı görüş mevcuttur: Münecimbaşı, Şeddâd'ın oğlu Muhammed'in bu hükümdarlığı kurduğundan övgüyle bahseder ve der ki: *"Hicri 337 tarihinde Azerbaycan hâkimi Salar Merzuban tutuklanarak Semirem kalesine hapsedilince Azerbaycan ve Arran ileri gelenleri ayaklandılar. Bu sırada Şeddâd'ın oğlu Muhammed de 947 yılında Aran'da hâkimiyet kurmuş ve her tarafı ele geçirmeye başlamıştı"*. Ancak Ermeni tarihçi Vartan, Şeddâd'ın oğlu Muhammed'in üç oğlu olan Merzuban, Leşkeri ve Fazlun'un hükümdarlığı kuran kişiler olduğundan övgüyle bahseder ve der ki: *Anneleri "Mam" ile beraber Farisos hâkimi Grigor'un yanına gitmişler ve annelerini Grigor'a rehin olarak bırakmış ve karşılığında Şemiram kalesini bazı topraklarla birlikte ondan almışlardı. Orada Gence hâkimiyle yakın dostluklar kurmaya başlamışlar ve hileyle onu öldürüp Gence'ye el koyarak orada hükümranlık kurmuşlardır."*³⁷⁷

Şeddâdilerle Selçuklular arasında ilk temas Selçukluların bölgeye akınları sırasında olmuştur. Ebu'l Esvâr, Selçuklu güçlerine akınlarında öncülük etmiştir. Ani'yi üs olarak kullanan ve kendilerine sürekli saldıran Bizans kuvvetlerine karşı Selçuklularla birlikte mücadele etmiştir.³⁷⁸

Orta Asya'dan batıya doğru olan göçler sebebiyle bölgede asayişin bozulduğu bu dönemde Revvadi Emiri Vehsudan'ın hizmetindeki Oğuzlar, Şeddâdi topraklarına akınlar düzenledi. II. Ali el-Leşkeri, Vehsudan'la iyi ilişkiler kurarak gelecek tehlikelere karşı tedbir almak istedi. Bu çerçevede Tiflis valisine Gürcüler ile mücadelesinde destek vererek cepheyi genişletti. Fakat sonraki dönemde Ermeniler'e karşı yürüttüğü siyasetin bir neticesi olarak Bizans'ın, diğer taraftan da Oğuzlar'ın baskısına maruz kaldı.

³⁷⁴ Gülay Ögün Bezer, "Şeddâdiler", *İA*, C.XXXVIII, İstanbul, TDV Yay., 2010, s.409.

³⁷⁵ *Azerbaycan Tarihi (En Qadim Zamanlardan XX. Asradek)*, C.I, Edit. Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, Bakı, Çırağ Neşriyatı, 2005, s.293.

³⁷⁶ Bekir Biçer, "Selçuklular ve Kürtler", *JASS*, C.VI, S.2, Şubat 2013, s.174-175.

³⁷⁷ Kesrevî, *Şehriyaran-ı Gumnam*, s.297.

³⁷⁸ Fahrettin Kırzioğlu, *Kars Tarihi*, C.I, İstanbul, Işıl Matbaası, 1953, s.315-320; Yaşar Bedirhan, *Selçuklular ve Kafkasya*, Konya, Çizgi Kitabevi, 2000, s.157.

Selçuklu Devleti kurulunca Selçukluların hedefi durumuna geldi.³⁷⁹ Tuğrul Bey, İran dolaylarını düzene soktukten sonra 446'da Azerbaycan'a gelmiş ve bu toprakların padişahı Emir Ebu Mansur Vehsudan Revvâdi onun önderliğini kabul etmiş ve onun adına hutbe okutmuş ve sikke bastırmıştı. Tuğrul Bey, hem Ebu's-Süvar'ı kumandan olarak tayin etmiş, hem de Rumlar ve Ermenilerle savaşmak üzere buradan Aran ve Ermenistan'a doğru hareket etmişti. Ebu's-Süvar iki nedenden dolayı Tuğrul Bey'in kumandanı olmuştu. Birincisi Selçuklular ondan daha güçlü ve kuvvetliydi ve ikincisiyse Rumlara karşı Selçukluların desteğine ihtiyacı vardı. Ermeni tarihçilere göre Ebu's-Süvar bundan daha önce Tuğrul Bey'in alçakgönüllü kumandanlarından birisiydi.³⁸⁰

Ebu's-Süvar, Tuğrul Bey adına hutbe okumuş ve onunla Ermenistan'a doğru hareket etmiş ve her yeri yağmalamıştı. Özellikle Arestagis'in yazdığına göre, Ani'nin taş ocağı ve bataklık bir bölgesi olup Rumların elinde bulunan "Şirag"ı yağmalayıp katliamlar gerçekleştirmişlerdi. Köylüler evlerini terk edip her yerden Ani'ye kaçmışlar ve bunlar o kadar kalabalıktiki şehirliler dışarıda kalan insanlara hiç acımadan kapıları akşama kadar onlara kapatmışlardı. Müslümanlar o akşam oraya vardıklarında onlardan pek çoğunu öldürüp esirleri olarak yerlerine dönmüşlerdi.³⁸¹

Selçuklular Kafkasya bölgesindeki faaliyetleri o derece artmıştır ki artık geçici akınlar yapmaktan ziyade kalıcı olmak amacıyla şehir ve kalelerin fethini kendilerine amaç edinmişlerdir. Bu doğrultuda Anadolu'nun giriş kapısı ve bölgenin en müstahkem kalesine sahip olan Ani Şehri'ni kendilerine ilk hedef seçmişlerdir. Hatta bölgede Bizans kuvvetleri, Selçuklular karşısında tutunamayacağını anlayınca dayanıklı kalelere çekilmiş, bütün bölgeyi bu güçlü Türkmenlere terk etmek zorunda kalmıştı.³⁸²

Selçuklu hanedanından Kutalmış 1053'te Divin şehrine gelerek, Ebu'l-Esvar Savur'un kılavuzluğunda Arpaçay'ın batısına geçmiştir. Vanand bölgesine girerek buranın merkezi olan Kars'ı kuşattı. Vanand Bagratlı kralı Gagik Abbas, Kars'ın iç kalesine çekilerek ailesini ve hazinesini kurtardıysa da Kutalmış'ın Kars'ı yağmalamasını engelleyememiştir. Tuğrul Bey, Kutalmış'ın Kafkaslarda hâkimiyet sağlamaya çalışmasından rahatsız olunca Azerbaycan üzerine yürümüştür. Tuğrul Bey'in gelmesi üzerine Kutalmış geri çekilirken Ebu'l-Esvar, Tuğrul Bey'e vergi

³⁷⁹ Bezer, "Şeddadiler", s.409.

³⁸⁰ Kesrevî, **Şehriyaran-ı Gumnam**, s.335.

³⁸¹ Kesrevî, **Şehriyaran-ı Gumnam**, s.336.

³⁸² Ernest Honigman, **Bizans Devleti'nin Doğu Sınırı**, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, İÜEF Yay., 1970, s.175-176.

vermeyi kabul ederek tâbi olmuştur.³⁸³ Bu hanedanlık Melikşah'ın Gence'yi fethetmesiyle tarih sahnesinden silinmişlerdir.³⁸⁴

Hükümlerini boyunca Şeddâdiler şehirde köprüler, kervansaraylar ve yeni surlar yapmışlardır. Böylece şehir eski surların dışına doğru genişlemiş ve burada yeni pazarlar oluşmuştur. Bu bölge Karadeniz kıyılarını İran'a bağlayan tarihi ticaret yolu üzerinde bulunması iktisadi hayatın daha da canlanmasını sağlamıştır.³⁸⁵

Şeddâdiler, ellerinde bulunan bölgelerin kalınmasında önemli adımlar atmıştır. Gence şehrinin Aran'ın başkenti olması buna örnek olarak gösterilebilir. Selçukluların burayı merkez olarak seçmelerinde bunun önemli etkisi vardır. Edebiyat alanında ise Katran Tebrizî Şeddâdi sarayının önemli divan şairi kabul edilmektedir.³⁸⁶

³⁸³ E. Denison Ross, "Şeddâd", İA, C.XI, İstanbul, MEB Yay., 1976, s.382; Bedirhan, **Selçuklular ve Kafkasya**, s.142-145; Ercan Cengiz, Şeddâdiler Dönemind Ani, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi, SBE, 2008, s.16.

³⁸⁴ Ross, "Şeddâd", s.382; C.E. Bosworth, **İslam Devletleri Tarihi**, Çev. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, İstanbul, Oğuz Yay., 1980, s.114-116.

³⁸⁵ Oktay Efendizade, "Gence", İA, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996, s.17.

³⁸⁶ Mehmetov, **Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı**, s.238.

SONUÇ

Tâbilik kurumu esasında bir devletin büyüklüğü ölçüğünde meydana çıkmaktadır. Selçuklu Devleti'nin henüz kuruluş aşaması gibi erken bir döneminde bu kuruma sahip olması Selçukluların askeri gücünü göstermekle birlikte idari anlamda da yetkinliğini ortaya koymaktadır. Selçuklu Devleti'nin kurulduğu coğrafyanın siyasi yapılar bakımından zengin bir popülasyona sahip olması göreceli olarak tâbi devletlerin sayısının fazla olmasına neden olmuştur. Kuruluş aşamasından itibaren tâbilik kurumunun var oluşu Selçukluların birbirinden farklı coğrafyalarda birbirinden farklı halkları ve hanedanlık esasına dayanan devletleri yönetme yetisini geliştirmiştir.

Horasan'da başlayan Selçuklu hâkimiyet mücadelesi kısa zamanda geniş bir alana yayılmıştır. Bu genişleme sonucu birçok hanedan itaat altına alınmış ve bunlarla siyasi ilişkilerde bulunulmuştur. Bugünkü İran sahası ve bu sahanın dışındaki toprakların ele geçirilişi Selçukluların siyasi iktidarını hiç şüphesiz güçlü kılmıştır. Tâbi olan her hanedan Selçuklu Devleti'ne askeri alanda destek olmuş, bu da Selçuklu ordusunu güçlü kılmıştır. Bu devletlerden alınan vergiler de Selçuklu Devleti'nin ekonomisine önemli derecede katkı sağlamıştır.

Tuğrul Bey'in Selçuklu idaresinin başına geçmesini takip eden yıllarda devletin bünyesine katılan bu devletler, bazen Selçuklu egemenliğinden çıkıp başka devletlerin himayesi altına da girmiştir. Bunda siyasi sebeplerin yanında, dini sebeplerin de önemli etkisi olmuştur. Şii Ukâyililerden Kureyş'in Besasiri'ye katılması ve Musul'da hutbenin Fatimî halifesi adına okunması tâbi devletlerin mezhepsel olarak bağlı bulunmadıkları yönetimleri kabullenmekte güçlük çektiklerini göstermektedir.

Bu coğrafyada ayakta kalabilmenin önemli unsurlarından biri de Abbasi Halifeliği ile kurulacak ilişkiye bağlıydı. Bu dönemde hüküm süren İslam devletlerinin geleceğini ilgilendiren meseleler, halifelik makamından alınan meşruiyetle şekillenmekteydi. Bu noktada Şii Büveyhilerin Sünni Abbasi Halifeliğine yönelik olarak sergilediği rahatsızlık verici tutum Tuğrul Bey'in bu hanedanlığı ortadan kaldırmasıyla son bulmuştur. Nitekim Şii Büveyhi yönetiminin yıkılmasıyla bölgede Sünni yönetim hâkim olmuş ve Fatimî Devleti'nin yayılmacı politikası önlenmiştir.

Yayılmacı bir politika izleyen Tuğrul Bey ele geçirmek istediği topraklar için stratejik hareket ederek lojistik destek sağlayabileceği siyasi yapıları da bünyesine

katmıştır. Bizzat kendisinin de seferler düzenlediği Anadolunun, Türklerle iskân edilmesini kolaylaştırmak adına Diyarbekir’de hüküm süren Mervânileri tâbiyet altına alarak Anadolu ile irtibatı güçlendirmeye çalışmıştır.

Türk devlet geleneğinin ana esaslarından biri olan cihan hâkimiyeti düşüncesi Tuğrul Bey döneminde de geçerliliğini korumuştur. Bu düşünce doğrultusunda dünyada düzenin hâkim olması ve adaletin hüküm sürmesi için girişilen mücadele tâbi devletlerle kurulan ilişkiler konusunda başarılı bir siyaset izleyen Selçuklular, dönemin Türk ve İslam dünyasında öne çıkan bir devlet olmuştur.

KAYNAKÇA

- Ahmad, K.M. “Annazids”, **EIr**, Edit by Ehsan Yarshater, Vol. II, New York, Routledge, 1989.
- Ahmed b. Mahmud, **Selçuknâme**, Haz. Erdoğan Merçil, İstanbul, Kervan Yay., 1977.
- Aka, İsmail, “Mahmûd b. Muhammed el-Aksarâyî”, **İA**, C.II, İstanbul, TDV Yay., 1989.
- Akçay, Filiz, Zeynü'l-Ahbâr, (Tâhiriler, Saffâriler, Sâmâniler ve Gazneliler ile İlgili Kısımlar), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015.
- Aksarâyî, Kerimüddin Mahmud, **Müsâmeretü'l Ahbâr**, Çev. Mürsel Öztürk, Ankara, TTK Basımevi, 2000.
- Aksarâyî, **Müsâmeretü'l-Ahbâr: Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi**, Yay. haz. Osman Turan, Ankara, TTK Basımevi, 1944.
- Aksarâyî, **Anadolu Selçuki Devletleri Tarihi**, Çev. Nuri Genç Osman, Ankara, 1944.
- Alican, Mustafa, “Selçuklu-Mervâni İlişkileri”, **Turkish Studies**, C.VIII, S.11, 2013.
- Alptekin, Coşkun, **Büyük Selçuklu Devleti, Doğuştan Günümüze İslam Tarihi**, Edit. Hakkı Dursun Yıldız, C.7, İstanbul, Çağ Yay., 1988.
- AnıSı, Alırıza, Early Islamic Architecture In Iran, Yayınlanmamış Doktora Tezi, University of Edinburg, 2007.
- Avcı, Casim, “Rûzrâverî”, **İA**, C.XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008.
- Avcı, C., “Yâkût el-Hamevî”, **İA**, C.XLIII, İstanbul, MEB Yay., 2013.
- Ayan, Ergin, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nda Oğuz İsyanı**, İstanbul, Kitabevi Yay., 2007.
- Azamat, Nihat, “Nâsır-ı Hüsrev”, **İA**, C.XXXII, İstanbul, TDV Yay., 2006.
- Azerbaycan Tarihi (En Qadim Zamanlardan XX. Asradek)**, C.I, Edit. Z. M. Bünyadov, Y. B. Yusifov, Bakı, Çırağ Neşriyatı, 2005.
- Azîmî, **Azîmi Tarihi: Selçuklular dönemiyle ilgili bölümler (H.430-538=1038/39-1143/44)**, metin, çev, notlar ve açıklamalar: Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2006.
- Azimli Mehmet, “Sünni Hilafete Tahakküm Kurmuş Bir Şii Hanedanı, Büveyhiler”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C.VII, S.II, 2005.

- Bakır, Abdullah, “Tevârîh-i Âl-i Selçûk Oğuz-Nâme’si”, **Turkish Studies**, Vol.3, S.7, 2008.
- Baluken, Yusuf, Mervâniler Devrinde Dini Gruplar Arasındaki Münasebetler, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, YüzüncüYıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2010.
- Barthold, W, “Beyhakî”, **İA**, C.II, İstanbul, TDV Yay., 1986.
- Bedirhan, Yaşar, **Selçuklular ve Kafkasya**, Konya, Çizgi Kitabevi, 2000.
- Behçet Ekber, Sukra Heykel Âbâdi, **Selçukiyan, Ez Togril Ta Sancar**, Tebriz, Homazar Publication, 1383/2004.
- Beyhakî, **Tarih-i Beyhakî**, Çev. Necati Lügal, Basılmamış Tercüme, Ankara, TTK, 1945.
- Bezer, Gülay ve diğerleri, **Büyük Selçuklu Devleti**, Eskişehir, AÖF Yay., 2011.
- Bezer, G., “Ukâyliler”, **İA**, C.XLI, İstanbul, TDV Yay., 2012.
- Bezer, G., “Müslim b. Kureyş”, **İA**, C.XXXI, İstanbul, TDV Yay., 2006.
- Bezer, G., “Şeddâdiler”, **İA**, C.XXXVIII, İstanbul, TDV Yay., 2010.
- Biçer, Bekir, “Selçuklular ve Kürtler”, **The Journal of Academic Social Science Studies**, Volume 6, Issue 2, February 2013.
- Biçer, B., **Türklerin İslamlaşma Süreci**, Ankara, Akçağ Yay., 2007.
- Blair, Sheila, **The Monumental Inscriptions From Early İslamic İran And Transoxiana**, Leiden, E.J. Brill, 1992.
- Bosworth, Clifford Edmund, “Dailamis In Central Iran: Kakuyids of Jibal And Yazd”, **Iran Journal of The British Institute of Persian Studies**, Vol.VIII, London, British Institute of Persian Studies Published, 1970.
- Bosworth, C.E., **İslam Devletleri Tarihi**, Çev. Erdoğan Merçil-Mehmet İpşirli, İstanbul, Oğuz Yay., 1980.
- Bosworth, C.E., “Annazids”, **EI**, Vol. I, Leiden, E.J.Brill, 1986.
- Bosworth, C.E., “Shaddadids” **EI**, Vol.IX, Leiden, E.J.Brill, 1997.
- Brockelmann, Carl, **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, Çev. Neşet Çağatay, Ankara, TTK Basımevi, 2012.
- Bundari, el-Feth b. Ali, **Zübdetü’n-Nusra ve Nuhbetü’l-Usrâ**, Çev. Kıvameddin Burslan, Ankara, TTK Basımevi, 1999.
- Cengiz, Ercan, Şeddâdiler Döneminde Ani, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

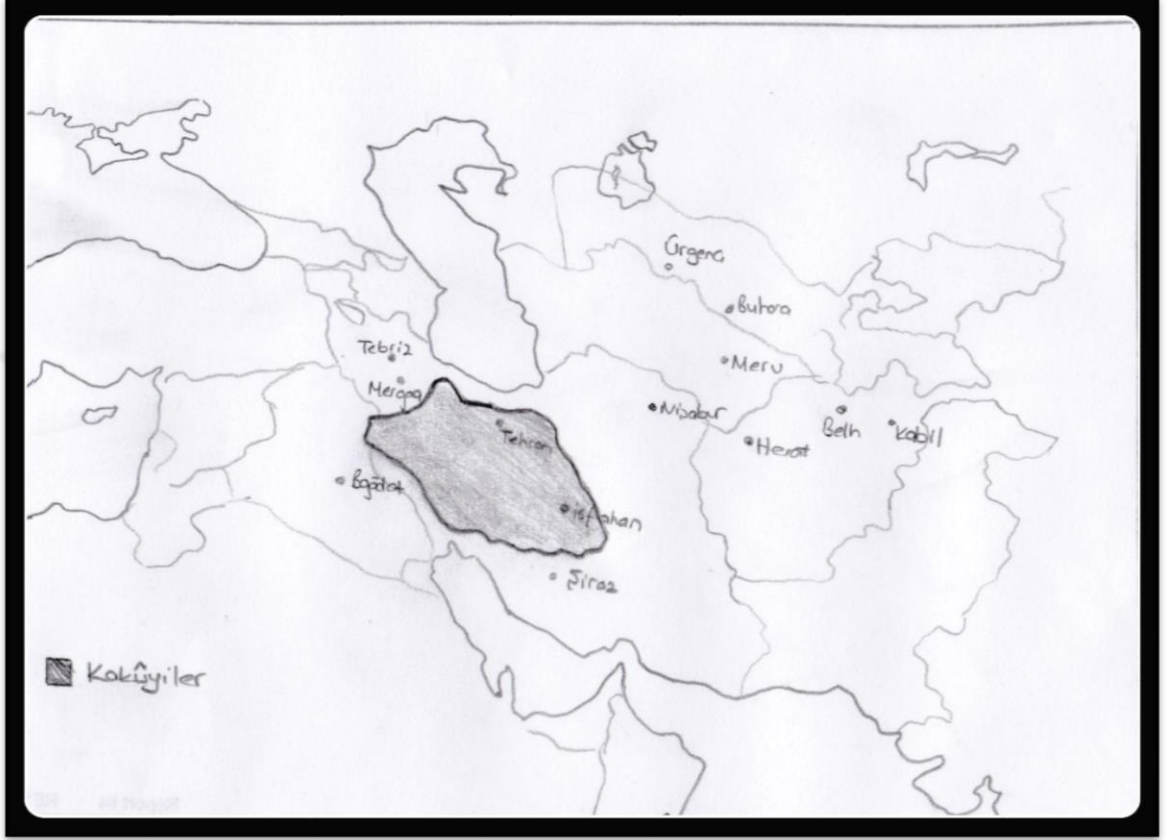
- Claude, Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu Türkleri**, İstanbul, Tarih Vakfı Yay., 1979.
- Claude, C., “The Malik-Nâma and The History of Seljuqid Origins”, **The Turks in Early Islamic World**, Edited by C.E. Bosworth, Ashgate Variorum, 2007.
- Cüzcânî, **Tabakât-ı Nâsırî, Selçuklular**, Çev. Erkan Göksu, Tokat, Taşhan Kitap Yay., 2011.
- Divitçioğlu, Sencer, **Oğuz’dan Selçuklu’ya**, Ankara, İmge Yay., 2000.
- Durand-Guédy, David, **Iranian Elites and History of İsfahan In The Saljuq Period**, London, Routledge, 2010.
- Ebu’l-Ferec, **Ebu’l Ferec Tarihi**, Çev. Rıza Doğrul, Ankara, TTK Basımevi, 1999.
- Ebu’l-Fida, **Takvîmü’l-Büldân**, Çev. Abdul Muhammed Ayeti, Tahran, İntişârât-ı Bünyad-ı Ferheng, 1349/1970.
- Efendizade Oktay, “Gence”, **İA**, C.XVI, İstanbul, TDV Yay., 1996.
- Fayda, Mustafa, “Benî Âmir b. Sa‘sa’a”, **İA**, C.III, İstanbul, TDV Yay., 1991.
- Göksu, Erkan, “Târîh-i Güzîde’ye Göre Selçuklu Devleti’nin Kuruluşu ve Tuğrul Beg Dönemi”, **History Studies**, Volume 3, Issue 1, 2011.
- Günaltay, Şemseddin, **İslam Tarihinin Kaynakları (Tarih ve Müverrihler)**, Haz. Yüksel Kanar, Endülüs Yay., İstanbul 1991.
- Gürgânî, Fahreddin, **Vis u Ramin**, Yay. haz. Mücteba Mînovî, Tahran, 1314.
- Gürün, Kamuran, **Türkler ve Türk Devletleri Tarihi**, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1984.
- Hillenbrand, Carole “Marwanids”, **EI**, C.VI, Leiden, E.J. Brill, 1991.
- Hizmetli, Sabri, “İbnü’t-Tiktakâ”, **İA**, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000.
- Honigman, Ernest, **Bizans Devleti’nin Doğu Sınırı**, Çev. Fikret Işıltan, İstanbul, İÜEF Yay., 1970.
- Huart, Clement, “Ebu Kâlicâr”, **İA**, C.IV, İstanbul, TDV Yay., 1994.
- İbnü’l-Adîm, **Bugyat at-Talab fi Tarih Halab (Selçuklularla ilgili Haltercümeleri)**, Yay. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2011.
- İbnü’l-Esîr, **el-Kâmil fi’t-Tarih**, C.VII, VIII, IX, Çev. Abdülkerim Özaydın, İstanbul, Bahar Yay., 1987.
- İbnü’l-Ezrâk, **Tarihü’l Meyyafarikin ve Amed, Mervani Kürtleri Tarihi**, Çev. Mehmet Emin Bozarlan, İstanbul 1975.
- İbn Fazlân, **İbn Fazlân Seyahatnamesi**, Çev. Ramazan Şeşen, İstanbul, Bedir Yay., 1995.

- İbn Tiktakâ, **el-Fahri**. Beyrut, 1966.
- İlgürel, Mücteba, “Subaşı”, **İA**, C.XXXVII, İstanbul, TDV Yay., 2009.
- Kafesoğlu, İbrahim, **Selçuklu Tarihi**, İstanbul, MEB yay., 1972.
- Kafesoğlu, İ., **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2000.
- Kafesoğlu, İ., “Selçuk’un Oğulları ve Torunları”, **Türkiyat Mecmuası**, C.XII, 1959.
- Karaarslan, Nasuhi Ünal, “Hamdâniler”, **İA**, C.XV, İstanbul, TDV Yay., 1997.
- Karaman, Hayreddin, “Fâkih”, **İA**, C.XII, İstanbul, TDV Yay., 1995.
- Kaya, Selim, “Büyük Selçuklular Döneminde Bağdat”, **Akademik Bakış Dergisi**, S.15, Ekim 2008.
- Kesrevî, Ahmed, **Şehriyaran-ı Gumnam**, Tahran, 1308.
- Keykâvus b. İskender, **Kabusnâme**, Farsça’dan Çev. Mercimek Ahmed, Hazırlayan ve Sadeleştiren: Atilla Özkırımlı, İstanbul, Kervan Yay., Tarihsiz.
- Kırzioğlu, Fahrettin, **Ani Şehri Tarihi (1018-1236)**, Ankara, Yapı Kredi Yay., 1982.
- Kırzioğlu, F., **Kars Tarihi**, C.I, İstanbul, Işıl Matbaası, 1953.
- Koca, Salim, **Dandanakan’dan Malazgirt’e**, Giresun 1997.
- Koca, S., “Sir Derya (Ceyhun) Boylarından Anadolu’ya, Oğuzlar (Türkmenler)”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay, 2002.
- Köse, Aslıhan, Sultan Tuğrul Devri Hâkimiyet Mücadeleleri, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, 2008.
- Köymen, Mehmet Altay, **Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Kuruluş Devri**, Ankara, TTK Basımevi, 2011.
- Köymen, M.A., **Tuğrul Bey ve Zamanı**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1976. Köymen, M.A., **Selçuklu Devri Türk Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 2004.
- Köymen, M.A., “Selçuklu Devrinin Özellikleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Kurtuluş, Rıza, “Cürcân”, **İA**, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993.
- Kurtuluş, R., “Hudûdü’l- Âlem”, **İA**, C.XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998.
- Madelung, W, “The Minor Dynasties of Northern Iran”, **The Cambridge History of Iran**, Edit by R.N. Frye, vol. IV, Cambridge, Cambridge University Press, 2008.
- Mâferuhi, **Kitâbu Mehâsin-i İsfahân**, Yay. haz. Seyyid Celalüddin Huseyni, Tahran 1312/1933.

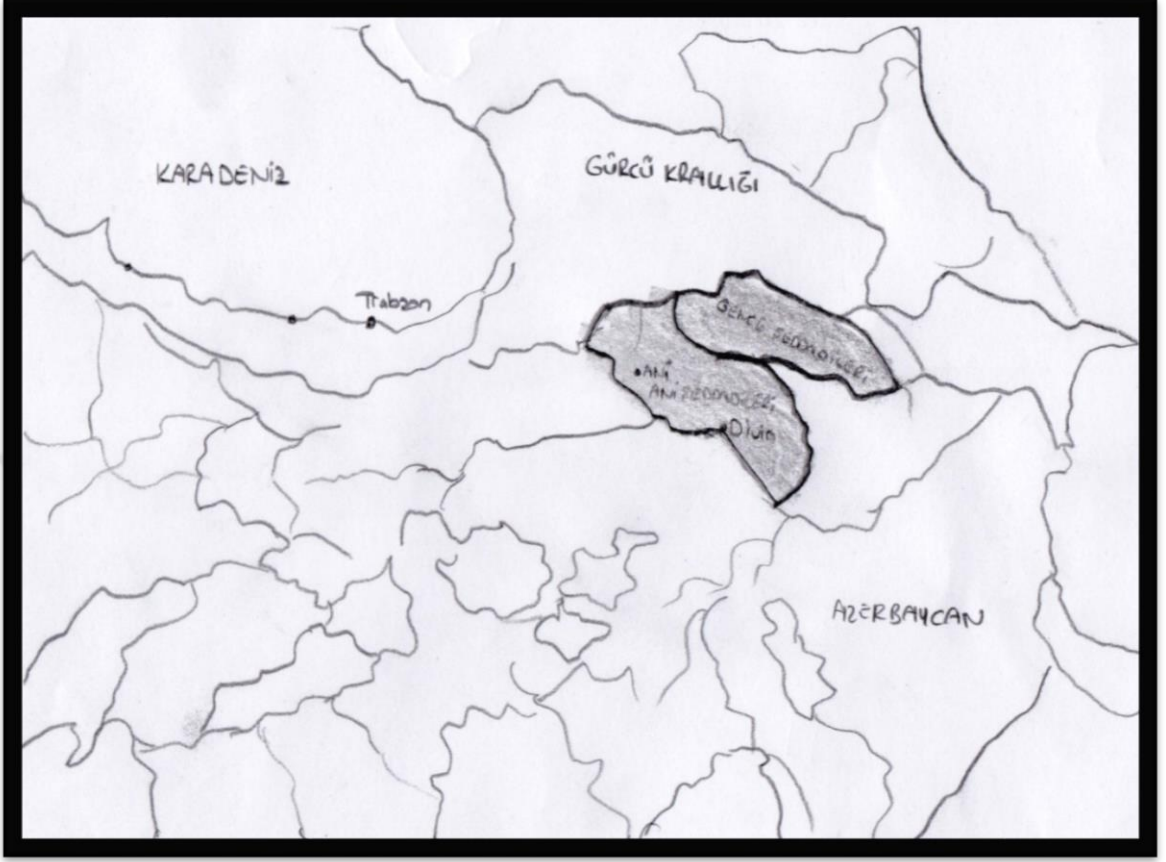
- Makdisî, **Ahsenü't-Tekasîm fi Marifeti'l-Ekâlîm**, Çev. Ali Münzevi, C.II, Tahran, Şirket-i Müellifan ve Müterciman, 1361/1992.
- Mcevedy, Colin, **Ortaçağ Tarih Atlası**, Çev. Ayşe Anadol, İstanbul, Sabancı Üniversitesi Yayınları, 2004.
- Mehmetov İsmail, **Türk Kafkası'nda Siyasi ve Etnik Yapı**, Yay. haz. Ekber Necef, Şamil Necefov, İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2009.
- Merçil, Erdoğan, **Kirmân Selçukluları**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- Merçil, E., **Gazneliler Devleti Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- Merçil, E., "Ziyârifler", **İA**, C.XLVI, İstanbul, TDV Yay., 2013.
- Merçil, E., **Fars Atabegleri, Salgurlular**, Ankara, TDV Yay., 1991.
- Merçil, E., "Besâsiri", **İA**, C.V, İstanbul, TDV Yay., 1992.
- Mevdudi, **Selçuklular Tarihi**, C.I, Urduca'dan Çev. Ali Genceli, Ankara, Hilal Yay., 1971.
- Minorsky, Vladimir, **Hudud al-'Alam, The Regions of the World**, Ed. C.E. Bosworth, London, 1970.
- Minorsky, V., **Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib**, Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı, İstanbul, Kitabevi Yay., 2008.
- Mirhond, **Ravzatu's-Safâ**, C.II, Yay. haz. Abbâs Zeryâb, Tahran, 1358.
- Aliyev, Muhamedoğlu Salih , "İbn Fadlân", **İA**, C.XIX, İstanbul, TDV Yay., 1999.
- Nâsır-ı Hüsrev, **Sefername**, Çev. Abdülvehap Tarzi, İstanbul, MEB Yay., 1967.
- Özaydın, Abdülkerim vd, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, Eskişehir, AÖF Yay., 2013.
- Özaydın, A., "Büyük Selçuklular'da Unvan ve Lakaplar", **Prof. Dr. Işın Demirkent'e Armağan**, İstanbul 2008.
- Özaydın, A., "Annâziler", **İA**, C.III, İstanbul, TDV Yay., 1991.
- Özaydın, A., "İbnü'l-Esir", **İA**, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000.
- Özaydın, A., "Râvendî", **İA**, C.XXXVI, İstanbul, TDV Yay., 2007.
- Özaydın, A., "Selçuk Bey", **İA**, c.XXXVI, İstanbul, TDV Yay., 2009.
- Özaydın, A., "Adudüddeve", **İA**, İstanbul, TDV Yay., 1995.
- Özgüdenli, Osman Gazi, **Turco-İranica, Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları**, İstanbul, Kaknüs Yay., 2006.
- Özgüdenli, O.G., **Selçuklular, Büyük Selçuklu Devleti Tarihi**, C.I, İstanbul, İsam Yay., 2013.
- Özgüdenli, O.G., "Reşidüddin Fazlullah", **İA**, C.XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008.

- Özgüdenli, O.G., "Zahirüddin Nişâburi", **İA**, C.XLIV, İstanbul, TDV Yay., 2013.
- Özgüdenli, O.G., "Târîh-i Âl-i Selçûk", **İA**, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011.
- Özgüdenli, O.G.,- Salman, Hüseyin, "Yabgu", **İA**, C.XLIII, İstanbul, TDV Yay., 2013.
- Piyadeoğlu, Cihan, **Selçukluların Kuruluş Hikâyesi, Çağrı Bey**, İstanbul, Timaş yay., 2011.
- Piyadeoğlu, C., **Güneş Ülkesi Horasan, Büyük Selçuklular Dönemi**, İstanbul, Bilge Kültür Sanat Yay., 2012.
- Poolle, Stanley Lane, **Düvel-i İslamiye**, Çev. Halil Ethem, İstanbul, 1927.
- Râvendî, **Rahatü's-Sudur ve Ayetü's-Sürur**, Çev. Ahmed Ateş, Ankara, TTK Basımevi, 1999.
- Reşîdüddîn Fazlullah, **Camiü't-Tevârih, Selçuklu Devleti**, Çev. Erkan Göksu-Hüseyin Güneş, İstanbul, Selenge Yay., 2011.
- Rous, Deniso, "Şeddad", **İA**, C.XI, Ankara MEB Yay., 1976.
- Sadrüddin el-Hüseyinî, **Ahbârü'd-Devleti's-Selçukiyye**, Çev. Necati Lügal, Ankara, TTK Basımevi, 1999.
- Savi, Saime İnal, "Gazneliler Tarihine Dair İki Kaynak: Tarih-i Beyhakî ve Tarih-i Yemini", **Kastamonu Üniversitesi Kastamonu Eğitim Dergisi**, C.XIX S.2, Mayıs 2011.
- Savran, Ahmet, "İbnü'l Ezrâk el-Fâriki", **İA**, C.XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000.
- Sevim, Ali, **Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi**, Ankara, TTK Basımevi, 1989.
- Sevim, A., "Dandanakan Savaşı", **İA**, C.VIII, İstanbul, TDV Yay., 1993.
- Sevim, A., "Sıbt İbnü'l-Cevzî", **İA**, C.XXXVII, İstanbul, TDV Yay., 2009.
- Sevim, A., "Azimî", **İA**, C.IV, İstanbul, TDV Yay., 1991.
- Sıbt İbnü'l-Cevzi, **Miratü'z-Zaman Fi Tarihi'l-Âyân'da Selçuklular**, Çev. Ali Sevim, Ankara, TTK Basımevi, 2011.
- Sümer, Faruk, **Oğuzlar (Türkmenler), Tarihleri, Boy Teşkilatı, Destanları**, Ankara, DTCF Yay., 1972.
- Sümer, F., "Tuğrul Bey", **İA**, C.XLI, İstanbul, TDV Yay., 2012.
- Sümer, F., "Dihkan", **İA**, C.IX, İstanbul, TDV Yay., 1994.
- Syed, Muzaffar Hussein, etc, **A Concise History of Islam**, New Delhi, Vij Book India Pvt, 2011.
- Sykes, Percy, **A History of Persia**, Vol. II, Oxon, Routledge, 2004.
- Şeker, Mehmet, "Hil'at", **İA**, C.XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998.

- Tezcan, Mehmet, “Yabgu Unvanı ve Kullanımı (Kuşanlardan İlk Müslüman Türk Devletlerine Kadar), **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S.48, 2012.
- Togan, Zeki Velidi, “Arran”, **İA**, C.I, İstanbul, MEB Yay., 1978.
- Tokmak, Naci, “Fahredden Es‘ad-ı Gürgânî”, **İA**, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996.
- Tolmacheva, Marina A., “Makdisî Muhammed b. Ahmed”, **İA**, C.XXVII, İstanbul, TDV Yay., 2003.
- Tufantoz, Abdürrahim, “Mervâniler”, **İA**, C.XXIX, İstanbul, TDV Yay., 2004.
- Turan, Osman, **Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti**, İstanbul, Turan Neşriyat, 1969.
- Turan, O., “Türkler ve İslamiyet”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.IV, Ankara, Yeni Türkiye Yay., 2002.
- Uluçay, Çağatay, **İlk Müslüman Türk Devletleri**, İstanbul, MEB Yay., 1977.
- Yakut el-Hamevî, **Mucemü'l-Büldân**, C.II-III, Beyrut, 1977.
- Yazar, Nurullah, “Büyük Selçuklular Döneminde İsfahan’ın Siyasi Durumu”, **Journal of Islamic Research**, C.XXIV, S.1, 2013.
- Yazıcı, Nesimi, **İlk Türk-İslam Devletleri Tarihi**, TDV Yay., 2012.
- Yazıcı, Tahsin, “Mirhond”, **İA**, C.VIII, İstanbul, MEB Yay., 1979.
- Yazıcı, T., “Hulvân”, **İA**, C.XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998.
- Yazıcı, T., “Târîh-i Beyhakî”, **İA**, C.XL, İstanbul, TDV Yay., 2011.
- Yazıcı, T., “Gilân”, **İA**, C.XIV, İstanbul, TDV Yay., 1996.
- Yazıcızâde Ali, **Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)**, Haz. Abdullah Bakır, İstanbul, Çamlıca Yay., 2009.
- Yıldız, Hakkı Dursun, **Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C.VII, İstanbul, Çağ Yay., 1988.
- Yinanç, Mükremin Halil, **Türkiye Tarihi Selçuklular Devri**, Ankara, İstanbul Üniversitesi Yay., 2013.
- Zahoder, B., “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan”, Çev. İsmail Kaynak, **Bellekten**, C.XIX, S.76, Ekim 1955.
- Zetterskteen, K.V., “Büveyhiler”, **İA**, C.II, İstanbul, MEB Yay., 1986.
- Zetterskteen, K.V., “Mezyediler”, **İA**, C.VIII, İstanbul, MEB Yay., 1976.
- Zetterskteen, K.V., “Ukâyliler”, **İA**, C.XIII, İstanbul, MEB Yay., 1986.
- Zetterskteen, K.V., “Kureyş b. Bedrân”, **İA**, C.VI, İstanbul, MEB Yay., 1977.

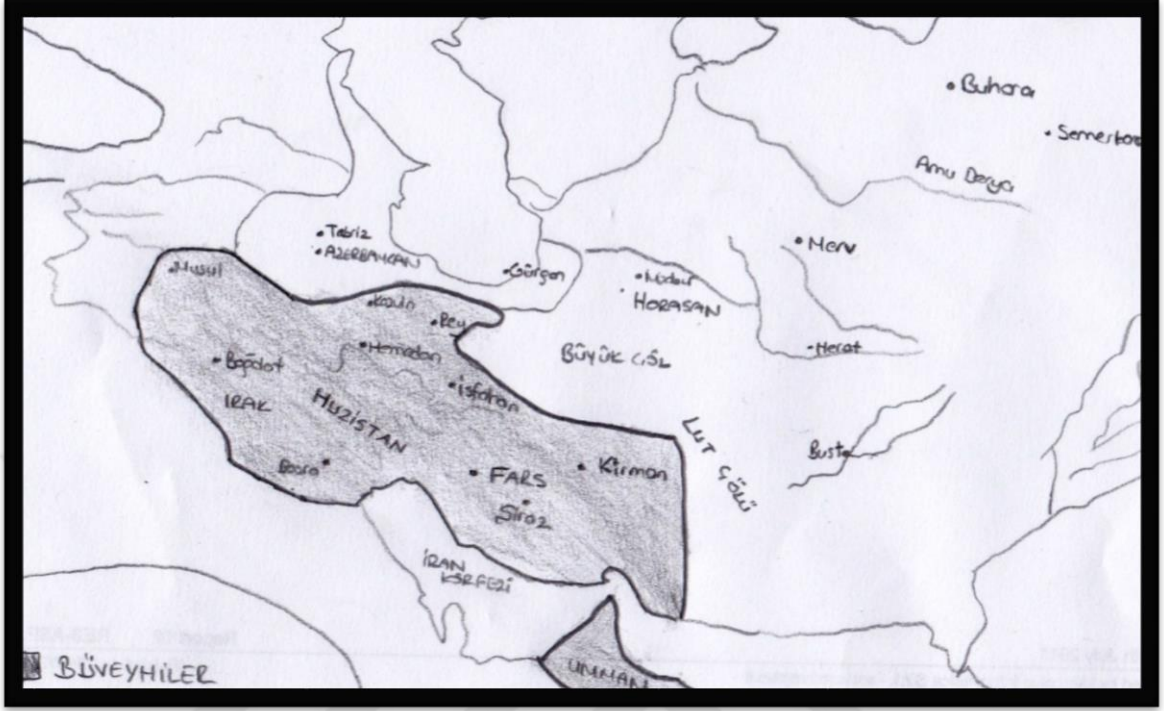
EKLER**Harita-1****Kâkûyiler**

Harita-2

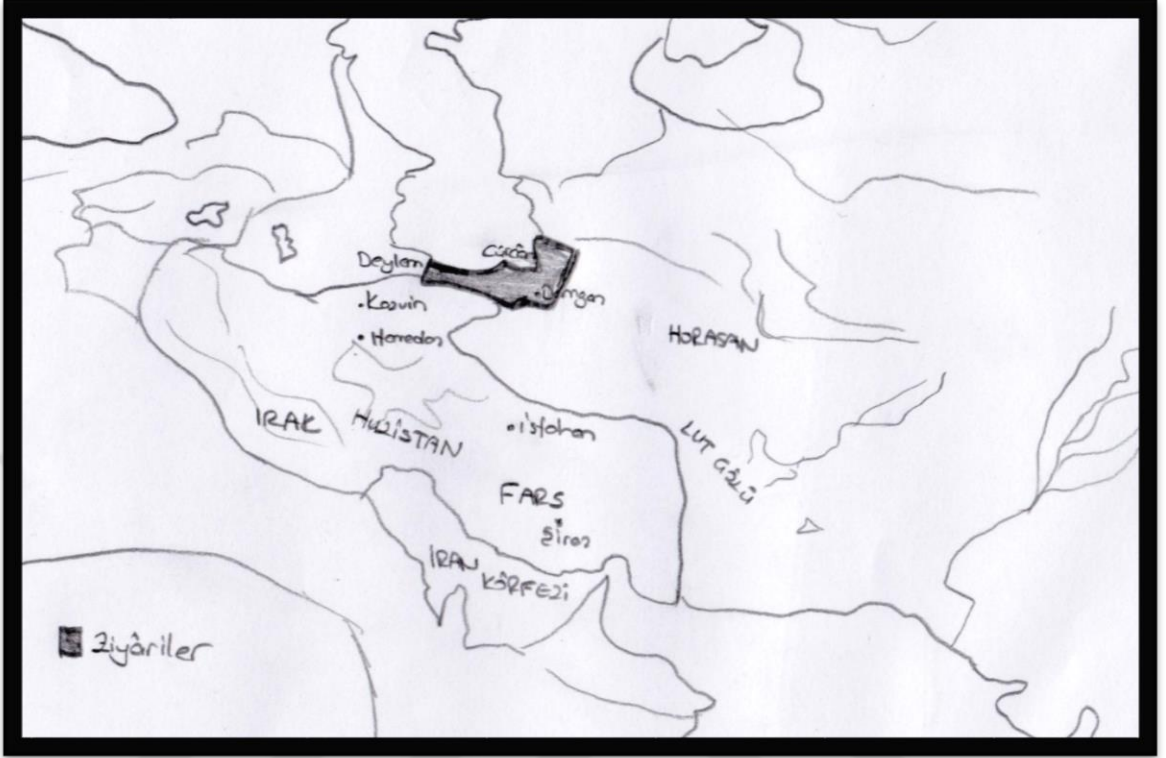
Şeddâdiler

Harita-3

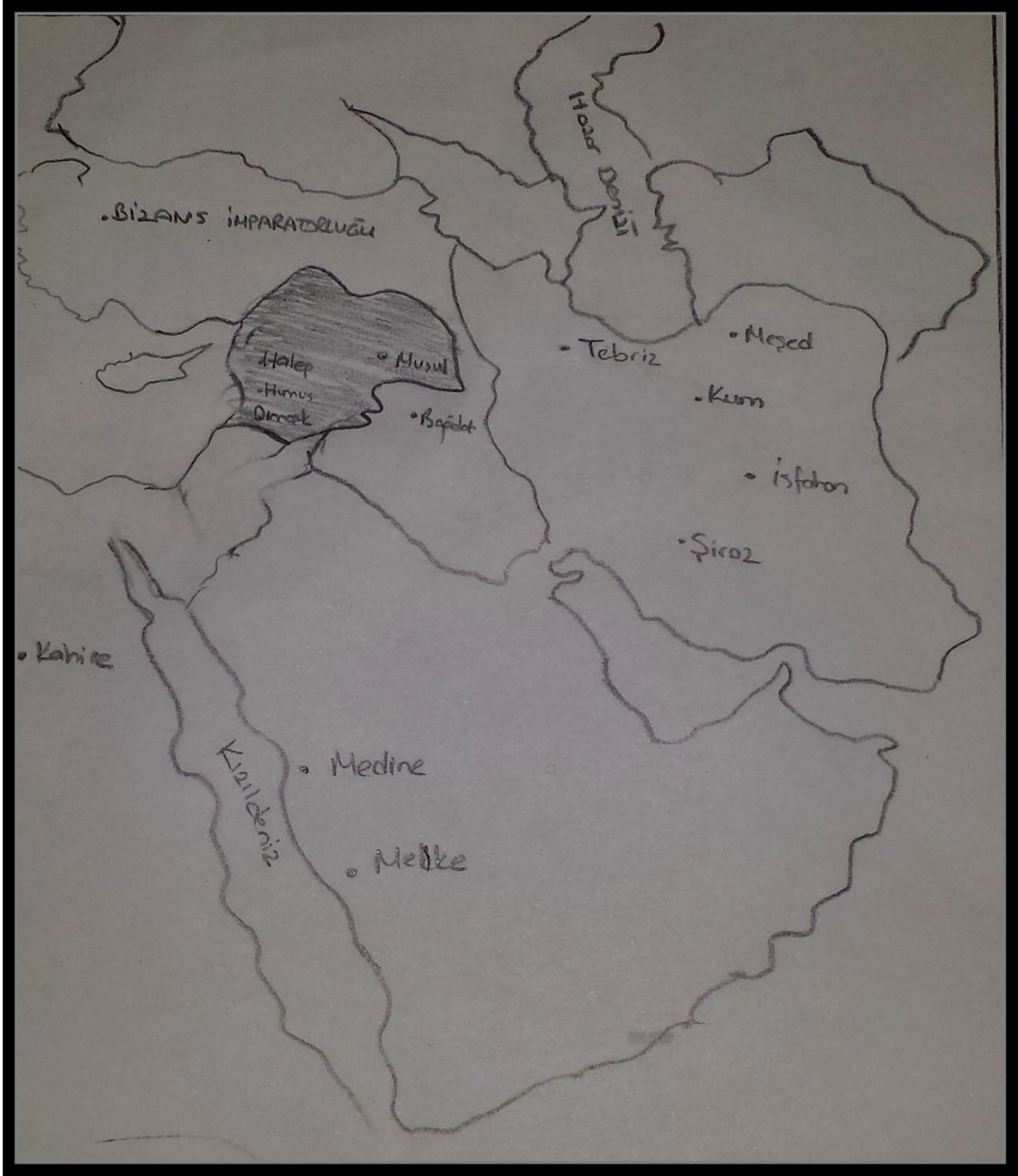
Büveyhiler

Harita-4

Ziyâriiler

Harita-5

Ukâyliler

